

Inleiding

Hieronder volgt het commentaar op het rapport van studiedeputaten eredienst, dat wij in januari 1996 hebben verstuurd aan de synode die in april zou samenkomen te Berkel. Een kopie ervan is gezonden aan Studiedeputaten Eredienst.

De synode heeft weinig laten merken dat hiermee iets gedaan is, maar heeft het doorgeschoven aan de nieuw benoemde deputaatschappen voor resp. Eredienst en Kerkmuziek, om het te verwerken in hun verdere studie. Omdat de verwerking in de rapporten van deputaten volgens ons ver onder de maat bleef (op de belangrijkste punten zijn zij niet ingegaan), hebben wij het geheel opnieuw gestuurd aan de synode van Leusden 1999, met het verzoek de bezwaren werkelijk te behandelen. Voor de synode van Zuidhorn 2002 is dit herhaald.

Hieronder geven wij het commentaar weer, precies zoals het werd verstuurd in 1996; alleen zijn twee bijlagen met besprekingen per lied weggelaten (kort samengevat werd van een drietal liederen geconstateerd dat ze een verrijking zouden zijn; 36 keer beslist geen verrijking en nog 25 keer twijfelachtig).

Jaap en Henny Vreugdenhil-Busstra
Maart 2003

NB. Ons nieuwe adres is: Harmoniestraat 19 6432 EK Hoensbroek

J.P.C. Vreugdenhil en H. Vreugdenhil-Busstra
Achterburg 13
2641 LA Pijnacker
tel 015-3640543

Aan de Generale Synode te Berkel

N.a.v. het rapport van Deputaten Eredienst

Pijnacker, 22 januari 1996

Weleerwaarde broeders,

Voor het vele werk dat deputaten verricht hebben, is bij ons veel waardering, maar het resultaat daarvan heeft bij ons ook grote zorg doen rijzen. Van die zorg willen wij u graag deelgenoot maken, in de hoop dat dat kan bijdragen tot een goede bezinning op liturgie en kerklied.

Onze reactie op het omvangrijke rapport is zelf ook omvangrijk geworden. Er waren dan ook veel (meestal samenhangende) punten waarop wij meenden te moeten ingaan. Daarbij hebben we hoofdstuk 9 laten liggen, om ons helemaal te kunnen concentreren op de hoofdstukken 5 - 8 plus de voorgestelde liedbundel.

Op veel kleine punten zijn we niet ingegaan; daar was geen beginnen aan. Een aantal andere hebben we echter ver uitgewerkt. Daar was een reden voor: de laatste jaren wordt er met name over de ordinariumliturgie en over de inhoud van kerkliederen door deskundigen en anderen geschreven op een manier die bij nadere beschouwing haaks staat op die in het verleden. Dezelfde 'blikrichting' kwamen we tegen in dit rapport. Het is nodig dat hierin duidelijkheid komt, menen we.

Het motto dat wij boven onze reactie geplaatst hebben, is een (één!) zin uit *Annus Liturgicus?* van K. Deddens, waarin hij in zeer geconcentreerde vorm dat vroegere standpunt onder woorden brengt. Het lijkt ons gewenst, ja dringend nodig, de verschillende uitgangspunten ook in hun consequenties met elkaar te confronteren, zodat er duidelijk positie gekozen kan worden.

Een aparte behandeling gaven we 'het lied'. Dat lijkt een moeilijk 'toetsbaar' terrein, ook voor dominees en ouderlingen. Daarom hebben we twee bijlagen toegevoegd: één met voorbeelden van selectie-criteria en één met onze beoordeling van elk nieuw lied uit de deputatenselectie. Een helpende hand - niet meer dan dat: u zult er zelf 'helemaal doorheen moeten', maar het kan wel veel tijd en energie uitsparen als u niet alles nog zelf moet verzinnen.

Voor de overzichtelijkheid hebben wij de volgende indeling gemaakt:

1. De hoofdzaak (algemeen en samenvattend commentaar)
2. Uitwerking A: visie op liturgie
3. Uitwerking B: het kerklied en de gezangbundel
4. Uitwerking C: voorstellen

Bijlagen

Na afsluiting van ons verhaal stuurde Johan Klein, eertijds lid van de gezangencommissie van de Nederlands Gereformeerde Kerken, ons kopieën van wat hij op verzoek aan onze deputaten toegezonden had: een overzicht m.b.t. 23 liederen uit het *Liedboek voor de Kerken*, die bij de samenstelling van de NG selectie afgewezen waren en die onze deputaten voorstellen wél op te nemen. Dat overzicht bevat hun argumenten voor die afwijzing. Het lijkt ons de moeite waard; wij zenden het als extra bijlage mee.

Tenslotte: er werd ons gevraagd of we met zoveel kritiek nog wel vreugde beleefden aan liturgie en lied. We willen graag openlijk uitspreken dat het prachtig werk was, waardoor niet alleen het inzicht maar ook de vreugde in de dienst van de Here toenam, doordat we ons rekenschap moesten geven van de oorsprong ervan.

De glans ervan verdwijnt alleen als we die vreugde van z' n oorsprong losweken, en dáárvoor hebben we juist willen waarschuwen.

Wij wensen U Gods zegen toe over uw verantwoordelijke werk.
Met vriendelijke groet,

Inhoud

Inhoud iii

REACTIE OP HET RAPPORT VAN DEPUTATEN EREDIENST 1

1. De hoofdzaak 1

 1.1. Opdracht en aanpak 1

 1.2. Visie van deputaten 2

 1.3. Inhoud van het rapport 2

 1.3.1. Grondlijnen 2

 1.3.2. De liturgie in de kerk na pinksteren 3

 1.3.3. De liturgie-voorstellen van deputaten 4

 1.3.4. Het kerklied en de gezangbundel 4

 1.3.5. ' Kerkelijk Jaar' 5

 1.4. De enquête 5

 1.5. Hoe nu verder? 6

 1.5.1. Terug naar af? 6

 1.5.2. Verzoeken aan de synode 6

2. Uitwerking A: Visie op liturgie 8

 2.1. Grondlijnen 8

 2.1.1. De definitie van deputaten 9

 2.1.2. de Schriftgegevens 11

 Genesis 11

 Verschijnen voor Gods aangezicht 12

 Aangeknoopt bij de heidense cultuur? 12

 Kwaliteit in de woestijn 12

 Lofzeggingen 13

 Oude en Nieuwe Testament 13

 Beeldtaal 14

 Individualiteit 15

 De zegen 16

 Het Heilig Avondmaal 16

 Schaduwendienst 16

 2.2. De liturgie in de kerk na pinksteren: ordinarium 17

 2.2.1. Ordinarium en liturgie-verwording 17

 2.2.2. De afzonderlijke ordinariumdelen 19

 Kyrie 19

 Gloria 19

 Sanctus 20

 Benedictus 20

 Agnus Dei 20

 2.2.3. De reformatoren en het ordinarium 21

 2.2.4. Hoe gaan we om met de traditie? 23

 2.2.5. Een stukje recente geschiedenis 23

 2.2.6. Het ordinarium-model 25

 2.2.7. Verrijking? 27

 2.2.8. Moet wat mag? 28

 2.3. De voorgestelde orde van dienst 28

3. Uitwerking B: het kerklied en de gezangbundel 30

 3.1. Te veel - te weinig 30

 3.1.1. Ontbrekende criteria 30

 3.1.2. Gods daden gedenken - de essentie? 31

 3.1.3. Gods daden gedenken - hoe doen we dat? 31

 3.1.4. Bidden om de komst van de Heilige Geest 34

 3.1.5. Objectief / subjectief 35

 3.1.6. Plaats van het lied in de eredienst 36

 3.1.7. Schriftberijmingen 37

 3.1.8. De kerk van alle tijden 37

 3.2. Het Landvolk 39

 3.2.1. Niet gereformeerd 40

 3.2.2. Beoordelen 41

3.2.3. Het woord	41
3.2.4. De schepping - een paar citaten	43
3.2.5. "De heiligen, ons voorgegaan"	44
3.2.6. Een Paaslied... ..	45
3.2.7. "Wij moeten Gode zingen"	46
3.2.8. Zingend Geloven	47
3.2.9. Conclusie	48
3.3. Dwaalleer in liederen - wat doen we ermee?	49
3.3.1. De geesten beproeven	49
3.3.2. Invloed van liederen	49
3.3.3. Selecteren	50
3.4. Tot meerdere glorie van God	51
3.4.1. Hoe dan verder?	51
3.4.2. Twee liedbundels?	52
3.5. Criteria voor kerkliederen	53
a. schriftuurlijk lied	53
b. vormgeving	54
c. gezangbundel	55
4. Uitwerking C: Voorstellen	56
4.1 Een nieuw deputaatschap orde-van-dienst	56
4.2 Stimulans	56
4.3 Wijzigingen in ' Kampen ' 75!	57
4.3.1. Genadeverkondiging	57
4.3.2 Het ' Amen'	57
4.3.3 Afkondigingen	58
4.4. Kerklied en gezangbundel	58
Bijlage I - Toetsingscriteria voor liederen in rapporten	60
I.1. Criteria van vrijgemaakte deputaten en synodes	60
I.2. Een rapport uit de Gereformeerde Bond	63
I.3. De gezangencommissie van de Nederlands Gereformeerde Kerken	65

REACTIE OP HET RAPPORT VAN DEPUTATEN EREDIENST

"Diametraal en antithetisch tegenover de sacrosancte betekenis van het ' kerkelijk jaar' en de sacramentele liturgie van Rome blijft de schriftuurlijk gefundeerde gereformeerde eredienst staan, waarin de heilsfeiten onder eschatologische spanning verkondigd worden en waarin het Woord van God bediend wordt met bevel van geloof en bekering in de ' economie' van de Heilige Geest, Die het geloof werkt door de verkondiging van het heilig Evangelie en het sterkt door het gebruik van de sacramenten; terwijl Christus als het Hoofd van zijn Christelijke gemeente zetelt in de hemel vanwaar Hij niet dagelijks in het misoffer, noch cyclisch in de kringloop van het ' kerkelijk jaar' , maar eenmaal aan het einde der tijden in Zijn parousie verschijnen zal."

(K. Deddens¹)

1. De hoofdzaak

1.1. Opdracht en aanpak

Deputaten meenden de kerken het beste te dienen door het materiaal dat de enquête opgeleverd heeft, al studierend te verwerken in *een samenhangend concept*, en wel om het gevaar te vermijden van vernieuwing zonder samenhang. (3.2, p. 6)

Nu zijn het wél *studiedeputaten*. Zij hadden in de eerste plaats de opdracht om te studeren op de resultaten van de liturgische bezinning in de kerken, ook op achtergronden en consequenties. Daarna kon dan een eigen visie aan de orde komen.

We onderschrijven de stelling van deputaten dat er "een eigen liturgische bezinning" en "een verantwoorde visie op liturgie" moeten komen (p. 17). Maar zij hebben de volgorde omgedraaid. *Vanuit* een vooropgezette visie hebben ze gekeken naar de bijbelse gegevens; de verwerking daarvan door vorige deputaatschappen is maar vluchtig aan de orde gekomen.

Zo heeft ook de *haast* waarmee al een complete proefbundel wordt aangeboden, ons verrast. We denken dat die prematuur is, om verschillende redenen:

1. deputaten geven zelf al aan dat hun werk in dezen nog niet af is (hoofdstuk 10); zij hebben maar in één richting gekeken: *Liedboek voor de Kerken / Zingend Geloven*;
2. de liederen zijn niet grondig getoetst door deputaten zelf. Tenminste: wij kunnen ons dat niet voorstellen, gezien het resultaat van ónze toetsing.

Kortom, om met prof. De Ruijter te spreken (*De Reformatie*, nov. 1995): '*ze lopen te ver voor de muziek uit*'.

1.2. Visie van deputaten

Op een heel aantal punten verwoordden deputaten een andere visie dan vroegere deputaten en synodes. Zij zeggen wel dat er in het verleden bijv. ten aanzien van de gezangen een zigzagkoers gevaren is - en dat is op onderdelen ook zo² - maar desondanks was er een vérgaande eenheid in gevoelens omtrent de bijbelse uitgangspunten. Dat wat K. Deddens in het hierboven geplaatste citaat uitspreekt, is daar een knappe samenvatting van.

Nu hebben deputaten een nieuwe start willen maken; ze zijn met een nieuwe werkdefinitie naar de bijbelse gegevens gaan kijken - een ander uitgangspunt met een ander resultaat. Het rapport laat op belangrijke punten een breuk met het verleden zien; er lijkt *een wissel omgezet* te zijn. Dat kan nodig zijn. Maar onze indruk is dat ze in dezen te weinig gestudeerd en te veel gestuurd hebben.

Zij hadden in elk geval dat nieuwe uitgangspunt toch meer moeten verantwoorden. Zo hadden ze er o.i. niet omheen gekund een evaluatie te geven van uitgangspunten bij de ' liturgische beweging' , al was het maar omdat de formuleringen in het rapport daar meer dan eens aan herinneren.

¹ K. Deddens, *Annus Liturgicus?*, Goes 1975, p. 207-208

² Zo hebben we de indruk dat in Heemse - onder tijdsdruk - soms afwijkende keuzes gemaakt zijn, zonder confrontatie met eerdere synodebesluiten. Bijvoorbeeld t.a.v. gezang 10 (zowel m.b.t. de tekst als de melodie).

Nu wordt het de synode wel moeilijk gemaakt om een evenwichtig oordeel te vormen. Daarvoor bevat het rapport te veel; daarvoor zijn de consequenties van de voorstellen ook te ingrijpend. Er zal heel wat diepgaand onderzoek gedaan moeten worden om de voorstellen, zoals ze er nu liggen, goed te kunnen wegen.

Kortom - om het beeld van prof. De Ruijter weer even op te pakken: *duidelijk moet nog worden of ze 'de muziek' niet de verkeerde kant op sturen.*

1.3. Inhoud van het rapport

Om bij de evaluatie de helpende hand te bieden hebben wij dat nieuwe uitgangspunt met z' n consequenties nagespeurd. Misschien is onze beoordeling hier en daar te rigoureuus, maar in ieder geval hopen we hiermee een nadere verantwoording uit te lokken.

1.3.1. Grondlijnen

De definitie van liturgie die deputaten op p. 20 geven, verschilt ingrijpend van omschrijvingen die vroegere deputaten en synodes gegeven hebben. Het opvallendste verschil is o.i. dat nú de nadruk valt op de kerk als handelende persoon.

In bijv. de omschrijving in ' 75 staat God in het centrum: Hij *oeft* zijn volk om Hem te *ontmoeten*. Hij neemt het initiatief en Hij houdt de leiding. Hij spreekt tot ons en al wat wij doen in zang en gebed, is ' antwoordbeweging' .

Nu verwerpen deputaten die notie van ' verbondsgesprek' , maar zij argumenteren vooral tegen een *karikatuur* daarvan: een *strak* woord/Woord-antwoord-schema, dat wij er nooit in gelezen hadden. Zij kiezen nu als invalshoek de kerk die samenkomt voor de gezamenlijke omgang met God en de opbouw van de gemeente, en dat blijkt invloed te hebben op de bespreking van diverse onderdelen van de eredienst. Heel opvallend is het dat de prediking, die in de gereformeerde kerken altijd zo' n centrale plaats ingenomen heeft, naar de achtergrond geschoven wordt. Maar ook in veel andere opzichten blijkt er een verschuiving plaats te vinden. Zie de uitwerking in 2.1.1.

Bij onze poging de gedachtengang van deputaten te volgen stuiten wij op een uitleg van bijbelse gegevens die bij ons veel vragen oproept. Het begint meteen al op p. 21, waar teksten uit Genesis verklaard worden niet van toepassing te zijn op de gezamenlijke omgang met God en derhalve niet op onze erediensten; het blijft bladzij na bladzij optreden in hoofdstuk 5. Natuurlijk hebben we ons afgevraagd welke ' bril' deputaten op hadden toen ze deze teksten bestudeerden. Naar onze inschatting is het veroorzaakt door de visie ' van onderaf' . Waren ze steeds alert geweest op de weg die God als de *initiatiefnemer* in het verbond met zijn volk gaat, op zijn belovend spreken - we denken dat ze de teksten in Genesis dan anders hadden geïnterpreteerd. Datzelfde zien we op veel meer plaatsen. De discussie die wij in dezen met het rapport zijn aangegaan, vindt u in 2.1.2.

Wij concluderen dat deputaten vanuit deze invalshoek de oudtestamentische ' schaduwendienst' teveel als richtinggevend zijn gaan zien; zo zelfs dat het *nieuwe* in het Nieuwe Verbond daardoor niet meer voldoende gehonoreerd wordt. Daarbij is ons m.n. een andere visie op Hebrëen 12 : 18v opgevallen.

In deze bijbeluitleg wordt de basis gelegd voor de praktische uitwerking van de definitie. Daarom vragen we hiervoor uw speciale aandacht.

1.3.2. De liturgie in de kerk na pinksteren

In het hoofdstuk over de kerkgeschiedenis viel ons de simpele voorstelling van zaken op m.b.t. de ordinariumliturgie. Deputaten stellen dat pas in de elfde eeuw de transsubstantiatieleer in het Westen de overhand kreeg en dat dus de meeste ordinariumdelen niet met die leer in verband gebracht kunnen worden. Er is dus geen vuiltje aan de lucht...

Toen we ons hierin verdiepten, vielen ons twee dingen op. Allereerst dat er in de loop van de eeuwen ook omtrent de eredienst heel wat verschillende dwalingen zijn geweest. Veel meer dan deputaten signaleren. Elk van die dwalingen heeft zijn eigen invloed gehad op de verwording van de liturgie, elk ervan heeft ook de accenten bepaald die gelegd zijn bij herstel van de liturgie.

Verder komt ook de vraag op naar het belang van de kerkgeschiedenis: bestuderen wij deze om te leren, om des te beter zicht te krijgen op wat God van ons vraagt, óf wordt de geschiedenis tot *norm*? Hier en daar in het rapport lijkt het erop dat we iets moeten doen *omdat* dat vroeger gedaan werd (tenzij er wel héél overtuigende bewijzen zijn dat dat verkeerd is). Daarbij lijken bepaalde perioden meer normwaarde te krijgen dan andere - waarom? -; het recente eigen verleden wel het minst.

Bij dwalingen die hun invloed uitoefenden op onder andere het ordinarium en de recente herwaardering ervan, troffen wij aan:

- in de eredienst, speciaal in het avondmaal, wordt een offer aan God gebracht (dat begon al in de 3e eeuw);
- de kerkdienst wordt een mysterie-dienst, waarin door vaste rituelen, de juiste woorden, contact met de godheid tot stand gebracht wordt (het begon in Jeruzalem, 4e eeuw);
- het avondmaal (de eucharistie) is hét hoogtepunt in de eredienst; de prediking is daaraan ondergeschikt;
- de voorganger is niet de bedienaar der verzoening, maar de priester die nadert tot God;
- of, lijnrecht tegenover het voorgaande, de kerkdienst is de samenkomst waarin de mens zijn vroomheid en godsdienstigheid beoefent (onder andere 18e/19e eeuw).

Zodoende leerden we begrijpen dat in het strijdgewoel van de zestiende eeuw de discussie over Christus' presentie in de eredienst heel andere formuleringen kende dan in de negentiende eeuw, toen Kuiper zich verzette tegen de gezelschappen en conventikels van zijn dagen. Het inzicht dat Kuiper ons gaf in de eredienst als ontmoeting van God en zijn volk, was een belangrijk hulpmiddel tegenover barthianen. Het is dat nog in de strijd tegen allerlei liturgische bewegingen van vandaag, evenals bij het hooghouden van de kerkdienst tegenover diverse doperse stromingen.

Zo gaf bestudering van de kerkgeschiedenis des te meer klem aan onze vraag: wat raken wij kwijt als we met de eredienst-omschrijving van dit rapport meegaan?

In 2.2 doen wij verslag van een zoektocht in de kerkgeschiedenis, rondom de vraag wat we met het ordinarium kunnen en moeten beginnen. Wij hebben bij de verschillende ordinariumdelen andere achtergronden en betekenissen gevonden dan het rapport vermeldt. Zelfs vonden wij dat ook de reformatoren zich blijken te hebben verzet tegen onderscheiden ordinariumgezangen.

In dit historisch onderzoek hebben we ook gekeken naar de recente geschiedenis: wat is de achtergrond van het opnieuw invoeren van het ordinarium zoals dat deze laatste eeuw gebeurde in anglicaanse, hervormde, oecumenische en ook synodaal-gereformeerde kringen?

We hebben argumenten van die zijde onderzocht en zijn tot de conclusie gekomen dat hun houding in dezen alles te maken heeft met een andere visie op de liturgie als geheel en op het avondmaal in het bijzonder. Nu deputaten een pleidooi voeren om daarbij aan te sluiten, hebben wij ons afgevraagd in welke richting zij aansluiting zoeken. Het blijkt niet te gaan om aansluiting bij de eigen traditie, maar bij *afwijking* daarvan.

Vervolgens onderzochten wij de betekenis van de ordinarium-structuur; wij kwamen daarbij uit bij diverse dwalingen zoals die hierboven geschetst werden.

Uit ons onderzoek naar de vraag of de ordinariumdelen een verrijking voor onze erediensten kunnen betekenen, komt dan ook een negatieve conclusie.

1.3.3. De liturgie-voorstellen van deputaten

Op het eerste gezicht gaat het voorstel voor een nieuwe orde van dienst dat zij de synode voorleggen, niet erg ver.

Toch is het nodig de elementen van vernieuwing die zij aandragen nader te bezien. In 2.3. doen wij daartoe een poging, waarbij wij ons concentreren op de verschillen met Kampen 1975.

Daaruit vloeit een verzoek aan de synode voort om niet een geheel nieuwe orde-van-dienst in te voeren, maar in de liturgie van Kampen 1975 meer mogelijkheden tot variatie aan te brengen.

Op deze wijze *kan* de bestaande praktijk blijven gehandhaafd, maar wordt naar onze mening zinvolle afwisseling mogelijk gemaakt en gestimuleerd.

De verplichte opname van de geloofsbelijdenis in de morgendienst zoals deputaten voorstellen, vereist dat nagedacht moet worden over de functie van de middagdienst.

1.3.4. Het kerklied en de gezangbundel

Wij hebben in hoofdstuk 8 vooral een grondige verantwoording van schriftuurlijke en theologische uitgangspunten gemist. Wel geeft men af en toe aan waarom men anders kiest dan deputaten in het verleden, maar sterk onderbouwd is het niet. Gezien de aard van hun keuzes hadden we verwacht dat deputaten zich verdiept zouden hebben in *achtergronden* van het Liedboek voor de Kerken en Zingend Geloven, met name in de liturgische beweging. Nu vinden we allerlei (sporen van) invloed uit die hoek, zonder dat het duidelijk is of zij zelf wel beseffen wat er allemaal aan vast zit.

Als 'ingang' kiezen deputaten ~~het~~ *bedenken van Gods daden*. Wij menen dat zo' n eenvoudige ingang de blik verenigt. Ook komt hier nog sterker dan bij de definitie op p. 20 uit, dat de blikrichting die ' van onderaf' , van-ons-uit is. We zien dat deze keus in z' n uitwerking, met name in de liedselectie, een breuk met het verleden inhoudt. De 'zeef' voor de concrete liedkeus is te grofmazig geworden. Ook is bijvoorbeeld de vraag van de vorige synode om bezinning op uitgangspunten voor het opnemen van Schriftberijmingen (p. 4: *gronden, 2.4*) maar heel mager gehonoreerd.

We hebben onze bedenkingen verder uitgewerkt m.b.t. de liedkeus meer in het algemeen (3.1) en m.b.t. het 'Landvolk' in het bijzonder (3.2).

In 3.1. gaan we uitvoerig in op het 'present stellen' van de heilsfeiten in bijv. kerst- en pinksterliederen. Ook reiken we overwegingen aan m.b.t. de functie van Schriftberijmingen in de eredienst. Tenslotte bespreken we een aantal liederen uit de 'schat van de kerk der eeuwen' (in vertaling), die door deputaten aanbevolen worden.

Een groot aantal van de voorgestelde liederen zijn van de hand van / vertaald door de dichters van ' het Landvolk' . In 3.2. bekijken we hen als groep; ook bespreken we een aantal liederen van hun hand uitvoerig. Onze conclusie: we vernemen bij hen (en hun navolgers) geen betrouwbaar schriftuurlijk geluid. Vaak zijn er sporen van taalmystiek te vinden. De bijbelse geschiedenis wordt als *heils geschiedenis* geen recht gedaan. We signaleren een 'oudtestamentische' sfeer. Christus' verzoenend werk wordt in vertaalde liederen naar de achtergrond gedrongen, soms helemaal overgeslagen of wegvertaald; in hun eigen liederen is er nog minder van te vinden. Waar het wel te vinden is, is het vaak in de sfeer van 'algemene verzoening' .

In 3.3. gaan wij nog wat dieper in op problemen rond onze liederenkeus in het algemeen.

Onze conclusie: wij raden de synode met klem af de selectie die deputaten aanbieden, in de vorm van een proefbundel vrij te geven. De meeste 'nieuwe' liederen roepen bij ons sterke bedenkingen op m.b.t. het schriftuurlijk gehalte.

Maar daarmee willen we niet volstaan: we doen een poging mogelijkheden aan te wijzen om tóch t.z.t. te kunnen voldoen aan de gerechtvaardigde vraag naar uitbreiding van onze gezangbundel: 3.4.

Ook doen we een poging verder te komen in het vaststellen van goede criteria. We hebben onderzocht wat er aan criteria te vinden was in ons eigen vrijgemaakte verleden (deputatenrapporten en synodeuitspraken), in een rapport vanuit de Gereformeerde Bond in de Nederlands Hervormde Kerk en in verslagen van de Nederlands Gereformeerde gezangencommissie in de tachtiger jaren³. Een (haastig samengesteld) overzicht daarvan vindt u in Bijlage I. Met behulp daarvan hebben we een overzicht gemaakt van mogelijk bruikbare criteria, te vinden in 3.5.

Tenslotte hebben we nog getracht alle liederen uit de selectie van deputaten te toetsen. Wat ons per lied zinvol leek om door te geven en wat nog niet in hoofdstuk 3 aan de orde geweest was, vindt u in Bijlage II. Ter ondersteuning van ons standpunt; als handreiking ook aan degenen die straks, in veel minder tijd dan ons ter beschikking stond, de 'proefbundel' moeten beoordelen.

1.3.5. 'Kerkelijk Jaar'

Er is nog een onderwerp dat niet echt besproken wordt in het rapport, maar wel op de achtergrond voortdurend meespeelt: het 'kerkelijk jaar' . Zo staat de indeling én de inhoud van de aangeboden liedselectie in het kader van een 'kerkelijk jaar' -denken zoals we dat kennen uit de 'grote kerken' . Wij hebben het nu op de achtergrond gelaten. Bij voortgezette studie moet het zeker betrokken worden; het heeft ook alles te maken met de wél besproken onderwerpen. Hier verwijzen we alleen maar nogmaals naar K. Deddens, *Annus Liturgicus?*

³ Christelijk Gereformeerde hebben we (nog) niet in huis helaas.

1.4. De enquête

Het enthousiasme van deputaten weerspiegelt zich in de manier waarop ze omgaan met de cijfermatige kant van de enquête. Wij denken dat het niet goed is zoveel waarde aan cijfers te hechten als gedaan wordt in 4.4.8.

Immers: al zou er maar 5% zijn die vernieuwing wilde, wanneer die wens een goede schriftuurlijke basis heeft moet er serieus bekeken worden of ze ingewilligd kan worden.

Natuurlijk maakt het wel verschil: de synode zal groter aandrang voelen om 'ja' te zeggen als er velen zijn die erom vragen. Maar ook dan is de belangrijkste vraag: is het ook naar *Gods* wil? Voor deputaten is dat blijkbaar geen vraag meer: al bij voorbaat worden er aan de wensen termen verbonden als 'verbetering' en 'verrijking'. Maar is dat terecht?

Nu zouden wij toch ook bij die cijfers wel een vraagteken willen zetten. Er wordt gesproken van 63%; maar dat betreft de teruggestuurde formulieren. Slechts 40% heeft méér gedaan dan invullen of er een liturgiecommissie is. Een "behoorlijk aantal gemeenten" vervolgens geeft aan dat men geen behoefte heeft aan verbeteringen op liturgisch gebied; tegelijk is er "een aanzienlijk aantal gemeenten dat indringend en geargumenteed vraagt om verbetering en verrijking". Stel (door de vaagheid kunnen we alleen maar gissen) dat meer dan de helft van die 40% daarom vraagt: 25% van het totaal. Van dat kwart vraagt een onbekend aantal alleen maar om verduidelijking of om zaken die in diverse kerken allang gebeuren, binnen het kader van de huidige orden van dienst. Misschien blijft er maar 10% over die wat anders wil. En, nogmaals, die wensen kunnen heel gegrond zijn, maar ze moeten eerst nog wel getoetst worden voor we kunnen spreken van verbetering en verrijking.

Kortom: we vinden het erg *sterk* uitgedrukt, dat dit "een synode-uitspraak rechtvaardigt die de wenselijkheid van dergelijke verbeteringen en verrijkingen erkent" (p. 15).

Concept-besluit 1 zouden we daarom in de huidige vorm niet graag overgenomen zien.

1.5. Hoe nu verder?

1.5.1. Terug naar af?

Na zoveel ingrijpende kritiek is het wel nodig - nee, niet om te relativiseren, maar om positieve punten aan te geven.

Aanleiding tot het instellen van dit deputaatschap was de behoefte aan vernieuwing, veranderingen in de liturgie en aan uitbreiding van de gezangbundel. Willen wij met de afwijzing van grote lijnen en ingrijpende voorstellen van deputaten nu terug naar af? Nee, zeker niet!

We zijn in zekere zin heel blij met dit rapport.

In de eerste plaats hierom: het is nodig dat we ons samen verdiepen in wat er gebeurt in de eredienst, en wie dat doet loopt 'vanzelf' aan tegen dingen die beter zouden kunnen. Wie dit rapport goed bestudeert, ontvangt heel wat stimulansen om door te denken.

In de tweede plaats: het is heel belangrijk ons af te vragen of onze 'blikrichting' goed is. Het gaat uiteindelijk niet om een mooi, harmonieus of verheven geheel dat wij opbouwen, maar om de ontmoeting met de HERE, die in deze ontmoeting door ons geëerd wil worden.

Wanneer we een doorwrocht rapport op tafel gekregen hadden dat precies in de lijn lag van wat we altijd al gehoord en gedacht hadden, zou het tóch misschien weinig inspirerend zijn.

Maar nu we een rapport gekregen hebben dat een wissel omzet, worden we uitgedaagd om zelf een heleboel denkwerk te verrichten. Als dat inderdaad bij velen het gevolg is, is de verschijning van zo'n rapport zo slecht nog niet. *Ons* heeft het in elk geval geweldig gestimuleerd.

In de derde plaats lééft de zaak van de liturgie voor een niet onbelangrijk aantal van onze broeders en zusters. Daarom waren we blij dat de synode van Ommen deputaten benoemde voor studie, en om voorstellen te formuleren. Het zou jammer zijn als na al het werk van deputaten er nu niets zou gebeuren. Dat zou sommigen kunnen bevestigen in hun idee dat het kerkverband vooral belemmerend werkt.

In de vierde plaats: we denken dat er, afgezien van het grote aantal punten waarop we kritiek hebben, ook goede dingen in het rapport staan. Het is wel een beetje moeilijk die een eerlijke behandeling te geven als ze in een af te wijzen kader staan, maar we willen toch positief te werk gaan met de goede dingen.

1.5.2 Verzoeken aan de synode

Verzoek 1:

- a. *de uitgangspunten van dit rapport te beoordelen en ze m.n. te confronteren met die van vorige deputaten en synodes;*
- b. *de voorgestelde besluiten in grote lijnen niet aan te nemen.*⁴
 Voor toelichting zie 4.1.

Verzoek 2:

stappen te overwegen om voortgang van de liturgische bezinning in de kerken te stimuleren en vooral ook goede schriftuurlijke voorlichting te bevorderen.
 Voor toelichting zie 4.2.

Verzoek 3:

- geen ingrijpende beslissingen te nemen ten aanzien van de orden van dienst. Maar wél*
1. *binnen de orde van dienst van ' Kampen' de ruimte te bieden om naast de schuldbelijdenis ook de genadeverkondiging als afzonderlijk element op te nemen.*
 2. *een duidelijk besluit te nemen over de plaats in de eredienst van het ' Amen' , en de wijze waarop de gemeente het kan uitspreken.*
 3. *in de liturgie van ' Kampen' ruimte te maken voor de afkondigingen binnen de eredienst.*
 Voor toelichtingen: zie 4.3.

Verzoek 4:

de gezangbundel niet uit te breiden zonder dat eerst duidelijk wordt vastgesteld welke functies de gezangen hebben, hoe deze functies worden omgezet in hanteerbare criteria, en hoe deze criteria functioneren bij de samenstelling van een gezangbundel.
 Toelichting: zie 4.4.1.

Verzoek 5:

contact op te nemen met kerken in het Nederlandse taalgebied waarmee samensprekingen worden gevoerd of worden overwogen, om van hen te leren en te zien of en in hoeverre we op het gebied van een gezangbundel tot eenheid kunnen komen.
 Toelichting: zie 4.4.2.

Verzoek 6:

te bevorderen dat er een actief beleid gevoerd wordt, waardoor onze kerken maar niet wachten of goede liederen spontaan ontstaan. Zo kan men werken aan goede liederen, onder meer door het stimuleren van dichters.
 Toelichting: zie 4.4.3.

Verzoek 7:

te zoeken naar wegen om goede, principiële voorlichting te geven op het gebied van liederen.
 Toelichting: zie 4.4.4.

Verzoek 8:

te overwegen of naast een bundel ten behoeve van kerkelijk gebruik ook het samenstellen van een goede liedbundel voor gebruik buiten de eredienst moet worden gestimuleerd of verzorgd.
 Toelichting: zie 4.4.5.

⁴ Over concept-besluit 2.4 en 7 hebben we ons geen oordeel kunnen vormen; die vallen dan ook buiten ons verzoek.

2. Uitwerking A: Visie op liturgie

2.1. Grondlijnen

In het begin van hoofdstuk 5 wordt terecht gewezen op de noodzaak van ' een eigen liturgische bezinning' en een ' verantwoorde visie op liturgie' (blz 17).

Deze noodzaak onderschrijven wij. Maar de inhoud van de bezinning die het rapport biedt, stelt ons voor veel vragen.

In een vroeger deputatenrapport zijn ingrijpende woorden gezegd over de zondagse eredienst:

"In de nieuwtestamentische eredienst is dit het eigenlijke dat God en zijn volk elkaar ontmoeten in de samenkomst van de verhoogde Christus en de Zijnen: waar twee of drie in zijn naam vergaderd zijn, is Hij in hun midden, Mat. 18 : 20"⁵.

En: "Wij komen samen als verantwoordelijke partij in het verbond, maar op de ROEP van God. Wij zijn actief, wij zingen en aanbidden, maar het is antwoordbeweging, bewerkt door Hem die als Eerste ons tegemoet trad en tot ons sprak van blijde troost en vrêe"⁶.

Nu, twintig jaar later, komen deputaten met deze omschrijving: "Liturgie is de wijze waarop de kerk in haar officiële samenkomsten, die op gezette tijden plaatsvinden, gestalte geeft aan de gezamenlijke omgang met God en de opbouw van de gemeente" (p. 20).

Wij vinden het jammer dat zij nu nieuwe wegen gaan zonder duidelijk te maken waarom. Was de omschrijving die twintig jaar geleden gegeven werd en die door de synode toen is overgenomen, verkeerd of ontoereikend? We lezen daarover niets expliciet.

Hadden wij van studie-deputaten niet mogen verwachten dat zij voorgaande deputatenrapporten hierover nauwkeurig hadden nagelezen (vgl. art. 33 KO), en dat hadden verwerkt in hun rapport?

Misschien zit er kritiek op de aanpak van voorgangers verstopt in deze zinnen (p. 20, vlak boven de definitie): "...omschrijven wij eerst wat wij vandaag onder liturgie verstaan. Wij proberen daarbij te vermijden dat deze definitie normatief versmald wordt."

Eerlijk gezegd weten wij niet wat we hiervan moeten denken. In een gereformeerd rapport, daar mag je vanuit gaan, zul je altijd normering aantreffen: namelijk aan de norm van Gods Woord. Dat geldt ook voor de omschrijving van wat liturgie is/moet zijn. Is dat ' normatieve versmalling' ?

In 2.1.1. proberen we hier meer zicht op te krijgen.

Nu zou het kunnen zijn dat deputaten weliswaar niet rechtstreeks zich confronteren met vroegere, of mogelijk zelfs gangbare, meningen, maar dat uit hun onderzoek van de bijbelse gegevens (hoofdstuk 5) gewoon blijkt dat hun omschrijving aansluit bij wat de bijbel zelf zegt. Voor ons is dán geen expliciete confrontatie meer nodig, hoewel die zeer verhelderend kan werken.

Maar vooral in dit opzicht stelt het rapport ons teleur. In het rapport wordt de bijbel ondervraagd *aan de hand van een bepaalde omschrijving*, en nu komt er ook niets anders uit dan wat binnen de omschrijving past. We denken echter dat er essentiële bijbelse gegevens zijn blijven liggen. Over versmalling gesproken.

Dat werken we in 2.1.2. verder uit.

2.1.1. De definitie van deputaten

Zoals we in 1.3.1. al aangaven is er dit verschil, dat in het rapport uit 1975 God centraal staat als de handelende Persoon, terwijl in het nieuwe rapport de nadruk ligt op de handeling van de kerk.

⁵ Rapport van de deputaten voor het onderdeel orden voor de eredienst, par 4.2. *Acta synode 1975* p. 388 (rapport deputaten p. 28). Deze zinsnede wordt later overgenomen in de overwegingen voor een besluit: art. 449C, p. 223 uit de Acta.

⁶ Idem, p. 389 (29).

We willen erop wijzen dat de omschrijving van toen geen geïsoleerd verschijnsel is; een vergelijkbare omschrijving is bijvoorbeeld te vinden bij A. Kuyper⁷, C. Lindeboom⁸, G. van Rongen⁹, C. Trimp¹⁰, T. Brienen¹¹ en J.R. Visser¹².

Ook wanneer op de synode van Heemse 1984 over de liturgie in de 'leessamenkomsten' twee rapporten verschijnen met tegengestelde conclusies, zijn beide rapporten het toch daarover eens, dat de eredienst een ontmoeting is van God en zijn volk (gemeente)¹³. Toch is in het rapport van nu haast niets te lezen over die ontmoeting. Alleen op p. 65 wordt ze even genoemd.

Verder wordt in de eerste omschrijving een duidelijk onderscheid gemaakt tussen de eredienst en allerlei andere samenkomsten van kerkleden: in de kerkdienst is Christus in ons midden. In de tweede omschrijving is het onderscheid meer graduueel; daarbij blijft de vraag open naar het verschil met de omgang met God in officiële bijeenkomsten of op onregelmatige tijdstippen.

Vergeleken met vroeger is er nu wel een nieuw element in gekomen: de opbouw van de gemeente. Dat element is gezet naast de gezamenlijke omgang met God. Twintig jaar terug werd deze opbouw niet uitdrukkelijk genoemd. Daarmee werd ze natuurlijk niet uitgesloten; ze werd beschouwd als een gevolg van de ontmoeting met God in de eredienst. Bijvoorbeeld door de prediking en het onderwijs daar. De kerkdienst heeft een belangrijke plaats in het werk van Christus, die Zich een gemeente vergadert, beschermt en onderhoudt door zijn Woord en Geest (HC antw 54); met andere woorden: gemeente-opbouw door Christus Zelf!

Er is een onderdeel in het deputatenrapport waar enige aandacht schijnt te worden besteed aan deze visie. We bedoelen paragraaf 5.6.2 op blz 67 ev., getiteld *Verbondsgesprek?*

Maar bij nader inzien valt dat tegen. Het gaat alleen over de betiteling 'verbondsgesprek' die hier en daar aangetroffen wordt, ook bij vroegere deputaten. Helaas maken zij nu eerst een karikatuur van de mening die zij verwerpen (maar een nauwkeurige literatuurogaaft ontbreekt), en gaan die vervolgens te lijf.

In reactie op wat deputaten zeggen, zouden wij het volgende willen opmerken:

1. niet alles in een ontmoeting-en-gemeenschapsoefening kan in de term 'gesprek' gevangen worden. En een gesprek is zelden te vangen in een strak woord-antwoord schema. Maar als zo'n schema afgewezen wordt, zijn daarmee ontmoeting en gesprek nog niet van de baan.
2. In het verweer van deputaten treffen wij niet aan dat God tot zijn gemeente komt met zijn zegen, met zijn verkondiging (met gezag!), met zijn vermaan; evenmin dat de gemeente tot God spreekt in gebeden.¹⁴
Het enige antwoord-element dat zij in dit kader nog openlaten, is het antwoord (van mensen) op woorden die een ander (mens) zegt (p. 69). Wij denken dat deze horizontale invulling een verarming betekent. Zie ook p. 65 onder g: 'amen' als instemming met woorden ~~van~~ God die door een ander gesproken zijn. Zegen noch prediking worden hier gekarakteriseerd als woorden van God.

Wij denken dat hun definitie gevolgen heeft op velerlei front. Niet alle consequenties komen al in dit rapport uit de verf, maar er moet wel goed over nagedacht worden.

⁷ *De Heraut*, No 675, 30 nov. 1890. Geciteerd uit C. Veenhof, *Predik het Woord*, Goes z.j., p. 33.

⁸ In *Christelijke Encyclopaedie*, 1e druk, artikel 'Liturgie'.

⁹ G. van Rongen, *Zijn schone dienst*, Goes 1956, p. 10.

¹⁰ C. Trimp, *Inleiding ambtelijke vakken*, Kampen 1989, p. 65;
C. Trimp, *De gemeente en haar liturgie*, Kampen 1983, p. 56.

¹¹ T. Brienen, *Oriëntatie in de liturgie*, Zoetermeer 1992, p. 9, 11.

¹² J.R. Visser, *Fijn, naar de kerk!*, Bedum 1995, p. 10-13

¹³ De synode van Ommen 1993 herhaalt deze karakteristiek van de eredienst: *Acta*, art. 40, besluit 2, grond 1, 2 en 3.

¹⁴ - Onder C. *Andere gevolgen* en D. *Eenzijdig stijlbesef* noemen deputaten nog enkele overtrokken reacties. Wij weten niet waar zij deze hebben aangetroffen, maar dit eventuele misbruik sluit het goed recht van de term gesprek of ontmoeting niet uit.
- Het element van het 'optreden van meerderen' bespreken wij verderop (2.1.2 onder Individualiteit).

Zo vinden we de vraag belangrijk wat de relatie is tussen deze nieuwe definitie ' vanuit het menselijke' én de moderne neiging om de eigen gevoelens en belevingen centraal te zetten. Hebben ze iets met elkaar te maken, of niet? Wat is het effect van deze definitie in onze cultuur?

Op p. 76 noemen deputaten veel vragen die met de moderne tijd en cultuur te maken hebben. Maar "aan al deze vragen komen wij nu nog niet toe. Het lijkt ons te verdedigen dat ze pas later in beeld komen". Wij denken dat zij die ten onrechte hebben laten liggen.

Allereerst is ons bezwaar dat deze definitie een bepaald raamwerk geeft, een bepaalde invalshoek van waaruit naar bijbel en historie wordt gekeken, waardoor het zicht vertekend wordt. In 2.1.2. geven we aan hoe o.i. sommige bijbelse gegevens vertekend zijn weergegeven en andere over het hoofd zijn gezien.

Vervolgens worden de grenzen tussen de kerkdienst en allerlei andere bijeenkomsten diffuus gemaakt. De omgang met God kent immers ook allerlei andere momenten, andere samenkomsten: waarom zou de kerkdienst zoveel meer zijn dan die andere bijeenkomsten?

A. Kuiper¹⁵ betitelde de kerkdienst als een "vergadering der geloovigen MET HUN GOD", juist tegenover allerlei conventikels en gezelschappen, waarin men meer met gelijkgezinden dan met Góds gemeente te doen had. Dit verweer dreigen wij nu kwijt te raken, en is dat terecht?

Speciale aandacht willen wij ook vragen voor de preek. In onze kerkdiensten heeft deze altijd een zeer voorname plaats. Dit in overeenstemming met HC Zondag 38, waar het horen van Gods Woord als eerste onderdeel van de eredienst wordt genoemd. Blijkens het tekstbewijs gaat het hier niet alleen over de bijbellesing, maar zeker ook over de prediking. Dit past ook binnen de visie die deputaten in 1975 hadden op de eredienst: God spreekt, en laat zijn boodschap met gezag horen. In artikel 29 NGB wordt ook de prediking genoemd als kenmerkend voor de ware kerk.

Juist in prediken en verkondigen deelt God zijn heil uit in deze wereld¹⁶. Wanneer deputaten in de bijbel hadden gezocht naar de wijze *waarop God met zijn volk omgaat*, hadden zij de prediking beslist ontmoet. Het is jammer dat de werkdefinitie van deputaten niet tot deze ontmoeting leidde. Mogelijk hebben zij een kans gemist toen zij op p. 56 schreven "niet de vragen rond het verschijnsel van de nieuwtestamentische profetie" te bespreken. Kenmerkend voor de profetie is toch dat zij het *woord des Heren* brengt met gezag?

Profeten (en andere ambtsdragers) worden in de bijbel genoemd als gaven van God aan zijn kerk (1 Kor.12:28; Ef. 4:11)¹⁷. Hebben deze ambten een eigen plaats in de liturgie? Het rapport helpt ons hierin niet. Zie verder 2.1.2 onder Individualiteit.

Wanneer in het nieuwe deputatenrapport wordt gezocht wat er over de preek gezegd wordt, komen we ' preek' , ' verkondiging' of ' bediening van het Woord' weinig tegen. En als ze genoemd worden is dat in negatieve zin (p. 66, 73, 75).

Wat wél in het rapport wordt genoemd als alternatieve benaming is onderwijs en lering (p. 55-56, 67, 70, 73). Is dit niet een vervlakkende benaming, zeker wanneer dit onderwijs ' ook via gesprek of discussie' kan plaatsvinden (p. 67)?

Wanneer men het deputatenrapport leest, komt de vraag naar voren of er principieel verschil is tussen een preek en een inleiding, anders dan dat een inleiding meestal in kleiner verband wordt uitgesproken. Deze mening betekent wel een forse breuk met het verleden (vergelijk ook het formulier voor de bevestiging van dienaren des Woords).

In dit verband willen we ook de vraag stellen of het waar is dat "een lezing en een verkondiging kunnen ' gezongen' worden" (p. 69). Staat de zangvorm, hetzij solo, hetzij als gemeentezang, juist niet het spreken met gezag, het proclameren, in de weg?

Op p. 68 komt de prediking ter sprake, in de paragraaf over ' Verbondsgesprek' . Deputaten betwijfelen daar "of ' prediking' in de Schrift wel betrekking heeft op een onderdeel van de samenkomst. Vaak gaat het om het bekendmaken van de boodschap (...) aan ongelovigen". Toch oordelen deputaten dat de naam ' prediking' "ook mogelijk wordt voor het onderwijs in aansluiting aan de Schrift in de nieuwtestamentische gemeente". Ook hier gaat de preek weer op in het onderwijs.

En vervolgens wordt de gemeente aangewezen als prediker, onder verwijzing naar I Timoteüs 3 : 15v. Wij begrijpen dit schriftbewijs niet, evenmin als de verwijzing naar Matteüs 10 : 32.

¹⁵ *De Heraut*, No 675, 30 nov. 1890. Geciteerd uit C. Veenhof, *Predik het Woord*, Goes z.j., p. 33.

¹⁶ Zie voor het schriftbewijs bijvoorbeeld C. Trimp: *Inleiding ambtelijke vakken*, Kampen 1989, p. 80-82.

Vergelijk verder HC ant 84; DL I.3, III/IV.6

¹⁷ J. Calvijn, *Institutie*, IV.1.5;
C. Trimp, *Ministerium*, Groningen 1982, p. 1-18

Waarom moet het ' prediken met gezag' ons ontnomen worden?

2.1.2. de Schriftgegevens

Wij zijn blij dat deputaten een belangrijk deel van hun rapport besteden aan de bijbelse gegevens die ons helpen om een visie op liturgie te krijgen. Omtrent de noodzaak van dit onderzoek zijn we het met hen volledig eens.

Toch willen we ook bij dit onderdeel enkele kanttekeningen maken. Soms lezen wij een heel andere boodschap in een Schriftgedeelte dan deputaten ons aanreiken. In andere gevallen denken we dat zij een belangrijk gegeven laten liggen.

We kunnen niet volledig zijn, maar noemen het volgende:

Genesis

1. Deputaten vinden in Genesis weinig over de gezamenlijke omgang met God (p. 21v).

Zij noemen om te beginnen Genesis 4 : 26 als "de enige plaats die in dat verband van gewicht lijkt". Wij denken echter dat ook Genesis 3 : 8-19 genoemd moet worden: God zoekt in Adam en Eva de gevallen *mensheid* weer op met zijn evangelie! Het is God die het initiatief neemt. In de eerste tijd daarna worden Hem wel offers gebracht, maar staat er niets over een gezamenlijke eredienst. In de dagen van Enos gebeurt er iets nieuws; dan begint men de Naam des HEREN aan te roepen¹⁸.

Als we ' t goed begrepen hebben, wordt dat aanroepen in Genesis helemaal op de noemer gezet van ' hulp invoeren' . Wij hebben echter altijd geleerd dat het een publiek eren van de Here was temidden van een wereld die van Hem niets meer weten wilde; niet *alleen* om zijn hulp in te roepen, maar ook als een proclamatie: onze hulp is in de Naam des HEREN, die hemel en aarde gemaakt heeft; al zijn wij dan zwak, Hij is de sterke Held die ons terzijde staat.

2. Verder wordt het aanroepen van Gods Naam genoemd in Genesis 12 : 8; 13 : 4; 21 : 33 en 26 : 2.

Volgens deputaten hoeft het *niet* van toepassing te zijn op de gezamenlijke omgang met God. Het kan daar volgens hen slaan op de persoonlijke/huiselijke godsdienstoefening. Wij lezen deze teksten, in hun context, toch anders.

In de eerste plaats m.b.t. de *functie* van het aanroepen:

- In Genesis 12 is Abram door God weggeroepen uit zijn land. Als hij Kanaän binnengetrokken is, verschijnt de HERE hem en bouwt Abram een altaar. Dan trekt hij verder en bij Betel bouwt hij opnieuw een altaar; dáár staat dan dat hij de Naam des HEREN aanroept. Speciaal om de *hulp* van de HERE in te roepen? Of vooral ook om Hem te eren, nu Hij hem veilig tot zover gebracht heeft? Wij zien het in de eerste plaats als antwoord op Gods roeping en geleide.

- In hoofdstuk 13 komt Abram net terug uit Egypte, waar de Here hem zojuist nog onverdiend zijn bescherming gegeven heeft. Ook 22 : 33 staat aan het eind van een conflictsituatie, nádat de vrede weer hersteld is. Achteraf hulp ingeroepen? Nee, vooral dank voor de uitredding!

- Isaaks offer en aanroeping van de Naam des Heren in Genesis 26 : 25 is volgens ons *reactie* op Gods verschijning en verbondsvernieuwing.

In de tweede plaats lijkt ons het spreken over persoonlijk of huiselijk leven een verenging. In al deze gevallen is de kring van het Verbond nog zo klein dat je van huiselijke godsdienstoefening *zou kunnen* spreken, maar we hebben altijd geleerd dat het ook hier al primair gaat om *het volk van Gods verbond*.

Verschijnen voor Gods aangezicht

Bij 5.2.3. *Brandpunt voor die omgang* willen we graag een aanvulling geven.

Terecht wordt genoemd dat de HERE onder zijn volk komt wonen in een heiligdom. Maar in de bijbel wordt een nog sterkere uitdrukking gebruikt; naar de tempel of tabernakel gaan heet: "verschijnen voor Gods aangezicht".

Bijvoorbeeld in Exodus 23 : 17: "Driemaal in het jaar zullen al uw mannen voor het aangezicht van de Here HERE verschijnen." Zie ook Exodus 29 : 42; 34 : 23; 34 : 24; Leviticus 15 : 14; Deuteronomium 16 : 16; 31 : 11; Psalm 42 : 3; Zacharia 8 : 22.

Deze uitdrukking ' Gods aangezicht' - die ook tweemaal voorkomt in de priesterlijke zegen, Numeri 6 - duidt nog veel meer een persoonlijke ontmoeting aan dan Gods Naam of het woord ' omgang' dat deputaten steeds gebruiken.

Verder kun je je afvragen of het volk Israël, in al de steden en dorpen waar het woonde, geen gezamenlijke omgang met God had in de gebeden, later ook in de synagogen. Hoe dan ook, juist in tabernakel en tempel kreeg de *ontmoeting* zijn plaats: daar kwam men voor Gods aangezicht.

¹⁸ zie ook J.R. Visser, *Fijn, naar de kerk!*, Bedum 1995, p. 7-8

Aangeknoopt bij de heidense cultuur?

Op p. 26/27 (5.3.2.) wordt gezegd: "De HERE tilt zijn volk niet radicaal uit boven de cultuur waarin het leeft"; vandaar dat Hij ook werkt met offers en priesters en een tempel, zij het in een eigen stijl. Aan die eigen stijl wordt vervolgens heel veel vastgeknoopt; grotendeels heel waardevol. Het is waar dat veel voorschriften erop gericht waren om het gevaar van syncretisme en afgodendienst af te wenden.

Maar nu is onze vraag: is het wel waar, dat de HERE in het gebruik van deze middelen (offers enz.) aanknoopte bij de heidense omgeving/cultuur? Werden offers niet al direct vanaf de zondeval (Kaïn en Abel) en ook weer direct na de zondvloed (Noach) gebracht? Ook viel ons op dat de eerste priester die in de bijbel voorkomt een priester des Heren is (Gen. 14 : 18).

Kwaliteit in de woestijn

Het uitgangspunt onderaan p. 34, "dat het voor God zo goed mag en zelfs moet zijn als maar kan", is naar ons idee te sterk gesteld.

Wanneer David op deze manier gaat redeneren - ik woon in een cederen paleis, en de ark des HEREN slechts onder een tentkleed -, moet de profeet Natan hem corrigeren: heeft de Here ooit zoiets gevraagd? (2 Sam. 7; 1 Kron. 17).

Deze soberheid blijkt op meer plaatsen. Pas vele eeuwen na de uitvinding van de muziekinstrumenten (Gen. 4 : 21) worden deze gebruikt voor de lof van God (Ex. 15; 2 Sam. 6 : 4, 5).

Wanneer God wil gaan wonen bij zijn volk, leidt Hij dat volk eerst uit Egypte, het land van de schitterende, duurzame monumenten, naar de woestijn, waar Hij meetrekt in een tent. Weliswaar een schitterende tent, vervaardigd met inzet van alle door God geschonken gaven, maar aangepast aan de woestijnsituatie.

Ook het verblijf van de nieuwtestamentische kerk op aarde wordt getekend als een verblijf in de woestijn (Openb. 12 : 14). Dit schriftgegeven mag ons tot troost zijn, wanneer allerlei ' cultuurschatten' ons schijnen te ontgaan doordat wij de waarheid van het evangelie willen vasthouden.

Lofzeggingen

1. Op p. 31-34 schrijven deputaten over *Lofzeggingen door middel van vocale en instrumentale muziek*.

Na al de voorbeelden die zij hier geven, hadden ze samenvattend kunnen concluderen dat instrumentale muziek alleen wordt gebruikt in combinatie met de menselijke stem; het is nooit muziek zonder woorden (hoorn- en trompetsignalen natuurlijk buiten beschouwing gelaten). Zelfs hadden ze er op kunnen wijzen dat het enige voorbeeld van cultisch gebruik van instrumentale muziek voorkomt in een heidense omgeving: Daniël 3 : 5, 10, 15.

2. Ook ten aanzien van de vaste lofformule, p. 32, kan een kanttekening gemaakt worden.

Wanneer we bedenken dat in de tijd van David de boekdrukkunst niet bekend was, en de leeskunst misschien wel een zeldzaamheid was, kan men begrijpen dat het moeilijk was het volk méér te laten meezingen dan een kort refrein. Maar het volk *werd* ingeschakeld.

3. Op p. 44 wordt gesproken over de verhouding tussen de lofzang van engelen enerzijds en die van Gods kinderen anderzijds. Moet juist de lofzang van Gods kinderen niet verder gaan dan die van de engelen? De kinderen mogen Hem ' Vader' noemen, Hem prijzen omdat Hij hen verlost heeft. Dat gaat veel verder dan wat de engelen kunnen zingen.

4. Op p. 52 spreken deputaten over vaste lofformules, die wij niet "zouden moeten vermijden zonder daarvoor iets beters in de plaats te stellen".

Nu willen wij u vragen of ons kerkboek, met o.a. 150 psalmen die iedereen kan meezingen, niet heel veel mogelijkheden geeft om er iets beters voor in de plaats te stellen.

Daaraan kunnen wij wél toevoegen dat we het betreuren, dat sommige voorgangers maar zo' n beperkte keus uit die rijkdom maken.

Oude en Nieuwe Testament

Op p. 38-40 worden enkele vragen besproken over de verhouding tussen Oude en Nieuwe Testament. Met de conclusie op p. 40 over de principiële continuïteit zijn wij het van harte eens. Toch willen we, vanuit een aantal accentverschillen die we hierboven noteerden, enkele vragen stellen.

1. Het woord 'samenkomen', dat op p. 39 steeds opduikt, en dat typerend heet voor de gemeente: spreken we hier over de samenkomst van een groep mensen, of over de samenkomst *met God*? "Dat laatste voegt men er gewoonlijk niet bij, en toch door dat weg te laten, bederft men alles", schreef A. Kuyper¹⁹. In verband hiermee willen we ook vragen welke betekenis Matteüs 18 : 20 heeft voor de eredienst ("Want waar twee of drie vergaderd zijn in mijn naam, daar ben Ik in hun midden"). Hoewel deze tekst hier in het kader staat van de tucht, is de betekenis ervan toch niet beperkt tot de zaak van de tucht²⁰. Dat geldt ook voor I Korintiërs 5 : 4, waar deze tekst zakelijk geciteerd wordt²¹.

2. Bij p. 40, waar het gaat over de vervulling van de tempel, willen ook wij wijzen op Johannes 4 : 23: De aanbidding is straks niet meer gebonden aan de tempel. Dit zelfde woord aanbidden komen we later in het NT tegen in I Korintiërs 14 : 25, als de gemeente bijeengekomen is. De conclusie van deputaten dat de aanbidding "zich rechtstreeks op de hemel mag richten" lijkt ons een al te snelle exegese²².

3. Op p. 41 verwijzen zij naar Genesis 1 : 14 (de 'vaste tijden'). "Aannemelijk is, dat daarin Israëls feesttijden meeklinken."

Zij zeggen er meteen achteraan dat deze feesten tot de 'schaduw' behoren en in Christus vervuld zijn. Maar even later ontlenen ze er toch motieven aan om zulke tijden in acht te nemen; "in christelijke vrijheid", maar wel met zeer veel klem aangeprezen (zie p. 42, slot 5.4.3). In dit geval kan de verwijzing naar Genesis met terugwerkende kracht als een argument werken om onze feesten te richten naar Israëls feesttijden: God heeft dit immers zelf in de schepping gelegd.

Maar gaat het in Genesis 1 : 14 niet in het algemeen om de regelmaat in ons leven? De enige feestdag die teruggaat tot vóór Exodus, is de sabbat - en die is nu net níet verbonden aan de hemellichamen maar aan het feit dat God zelf deze dag direct na de schepping geheiligd en gezegend heeft (Gen. 2 : 3).

Beeldtaal

Op p. 43-44 denken we een vérstrekkende verwarring aan te treffen.

De begrippen heiligen, reinigen, besprenkelen, offers, en reukwerk worden betiteld als beelden die aan de tempel ontleend zijn, bedoeld om straks in Christus in de hemel zelf plaats te vinden. Deputaten spreken van de "historische en gelijktijdige verbinding tussen hemel en aarde" (nog weer herhaald op p. 48-49).

Met de eerste van die twee, de 'voorwaartse overeenkomst', hebben wij moeite. Het betoog volgend voel je je in een oudtestamentische situatie verzeild geraakt; erger nog: in een aftreksel daarvan.

"Wat nu nog in *beeldtaal* op aarde gebeurt, is bedoeld om *straks* in Christus daadwerkelijk in de hemel zelf plaats te vinden": zo was het in het OT. Alles was afbeelding van, voorschot op wat in Christus realiteit zou worden, als Hij - niet in de hemel, maar op aarde, onder Pontius Pilatus - hét offer zou brengen dat een verzoening is voor al hun en onze zonden. De offers, de reinigingsrituelen, alles was beeldtaal. Zou onze eredienst daarvan afgeleid zijn? Is het niet veeleer zo dat wij leven in de *vervulling* van wat toen met beeldtaal werd aangeduid?

Nu is niet alleen het *offer* voor de zonden volbracht; ieder die gelooft *reinigt zich* in Christus' bloed. Ons leven mag een levend *dankoffer* zijn, niet in beelden, maar in de realiteit van onze toewijding.

"*Straks* in de hemel"? Dat begrijpen wij niet. Christus is naar de hemel gegaan en herinnert daar zijn Vader en iedereen voortdurend aan zijn offer: 'een *lamals geslacht*' (Openb. 5 : 6). In termen van het rapport: hier gaat het om de *gelijktijdige* verbinding van de kerk beneden met de kerk boven.

Ook onze heiliging en reiniging komen niet straks pas, maar zijn realiteit *in Christus*, zij het dat wij met reikhalzend verlangen uitzien naar de volkomen heerlijkheid straks, na de jongste dag.

Wanneer deputaten zeggen: "Voor schuldoffers en reinigen is in de hemel geen reden", dreigen ze eraan voorbij te zien hoe centraal in de hemel het *geslachte* Lam en de *gereinigde* mensen staan (Openb. 5 : 9; 7 : 14).

¹⁹ C. Veenhof, *Predik het Woord*, Goes z.j., p. 33.

²⁰ Deputaten noemen deze tekst even op p. 63.

²¹ De NBG-vertaling wijzigt de woordvolgorde van de zin zo sterk dat het citaat helaas niet meer opvalt; de Statenvertaling is wat dat betreft beter.

²² Vergelijk J. Wiskerke, *De strijd om de sleutel der kennis*, p. 109: "Hij is waarlijk de Heiland der wereld (Joh 4 : 42), zodat Hij overal de eredienst gaat planten waarin de Vader zal worden aangeroepen."

Aan het eind van p. 44 wordt Hebrëen 12 : 18v betrokken op wat *voor* en *boven* ons is. Is dit terecht? Dit gedeelte heeft allereerst betrekking op de heerlijkheid van onze eredienst hier en nu ("Gij zijt genaderd..."²³) in verbondenheid met de hemelse eredienst, zij het dat voor ons pas straks de volkómen heerlijkheid komt.

Hebrëen 12 zinspeelt o.i. *niet* op de samenkomsten bij de tempel. Vs 18-19 maakt duidelijk dat er vergeleken wordt met de 'vergadering', de ontmoeting bij de Sinaï. Daar was Gods verholde nabijheid al zo heerlijk dat het het volk Israël teveel was; maar een nog veel heerlijker ontmoeting valt ons te beurt. Alleen: met het blote oog zien we daar niets van, het is een kwestie van *geloof*. In dit gedeelte wil de schrijver ons nu juist met de ogen van het geloof leren kijken.

We moeten uitkijken met de hantering van het woord 'offer': in de oude kerk ging het juist daarmee al heel vroeg mis. Wat eerst alleen aanduiding was van de eenvoudige toewijding aan de Here - niet als verdienstelijk werk, maar als de meest vanzelfsprekende reactie op het grote geschenk van de verzoening met God door Christus' offer - dat kreeg al gauw de kleur van iets wat de kerk als tegenprestatie aan de Here opdroeg; begon dat niet met de plechtige aanbidding van de gaven voor de liefdemaaltijd? Later verwerd het nog verder: de *kerk* bood in brood en wijn bij het avondmaal Christus' offer aan God aan.

Ook ons dankoffer hoeft niet nog eens *gesymboliseerd* te worden in enig onderdeel van de eredienst: heel de eredienst heeft dat karakter. Daarom zouden we moeite hebben met een voorgeschreven liturgie naar de 'offergang', opgebouwd langs lijnen van schuldbelijdenis en verzoening naar lof en aanbidding (zie ook p. 65 midden). Dat krijgt al gauw een symbolische lading van: er moet eerst wat 'gebeuren' voor je met je lof en dank tot God kunt komen.

Het gevaar daarvan zien we ook in het woord 'verzoening' dat deputaten op deze plaats gebruiken: zij spreken van "momenten van schulderkenning en verzoening" in de samenkomst.

Wij denken dat dit een onjuiste zegswijze is. Er is in de eredienst geen 'moment van verzoening': de hele eredienst rust op de basis van de verzoening door Christus' offer. Er zal in de eredienst altijd aan herinnerd worden, ze moet *verkondigd en in het openbaar verklaard* worden (HC zondag 31), en dat kán op een speciaal daarvoor vastgestelde plaats in de dienst; maar dat is niet het moment waarop *verzoend wordt*.

Individualiteit

Op p. 42-43 pleiten deputaten voor een "sterkere individualiteit". Zij verwijzen naar Efeziërs 4 : 7, 16 om aan te geven dat iedereen gaven heeft tot opbouw van de gemeente.

Maar in datzelfde hoofdstuk staat dat God die gaven geeft aan (misschien zelfs geeft door middel van) speciale mensen, ambtsdragers (apostelen, profeten, evangelisten, herders en leraars). Ook in I Korintiërs 12-14 komen we dat aspect weer tegen: "God heeft *sommigen aangesteld* in de gemeente: apostelen, profeten, leraars...". Deze gaven van God schijnt het rapport nauwelijks te kennen. Er wordt wel gesproken over 'officiële leraars' (p. 49).

Ook uit de uitdrukking 'ieder heeft iets' in I Korintiërs 14 : 26 kan niet afgeleid worden dat elk gemeentelid iets heeft; de betekenis: 'elke ambtsdrager heeft iets' zou daarin goed kunnen passen (vgl vs 27 en 29)²⁴. En de verwijzing naar I Korintiërs 11 : 4, 5 en I Timoteüs 2 : 8v lijkt al helemaal niet overtuigend.

Die gaven van God spelen zo weinig een rol in het rapport. En dat is heel jammer. Zeker I Korintiërs 12 heeft veel verbanden met de eredienst. Bovendien stelt de bijbel zoveel ambtsdragers op de voorgrond die allemaal iets doen met het verkondigen en prediken. Het rapport vermeldt hier niets van. Zou er verband zijn met het opgaan van de preek in het onderwijs²⁵?

De zegen

Onderaan p. 49 gaat het over de zegen. Deputaten schrijven: "Een zegen ter afsluiting heeft ook iets te maken met een bijzondere lading die toegekend wordt aan het samenkomen op een bepaalde *plaats*" (curs. van ons).

Is dit juist? Kan de bijzondere lading niet te maken hebben met een bepaalde *bijeenkomst*? Wij willen hiermee benadrukken dat *het bijzondere van de samenkomst* belangrijk is. Beter nog lijkt het ons, de

²³ vgl. over het 'naderen' in de Hebrëen: J. Kamphuis, *Een eeuwig hallel*, Goes 1995, p. 55-57

²⁴ F.W. Grosheide, *Commentaar*, Amsterdam 1932, p. 474-475.

²⁵ Zie ook P. Niemeijer, *Welbehagen, roeping en ambt* in Nader Bekeken nov. 1995, p 265v.

zegen die bij ons aan het eind van de kerkdienst wordt uitgesproken, te verbinden aan het beëindigen van de ontmoeting: het is in een bepaald opzicht Gods ' vaarwel' aan ons. Daarom is naar ons inzicht de zegen aan het eind van de kerkdienst zeer zinvol.

Het Heilig Avondmaal

Op p. 58 bespreken deputaten enkele zaken betreffende het avondmaal.

Allereerst lezen zij (in I Kor. 11 : 26) "dat avondmaal viert een verkondigend doel heeft. Dat (...) zit in de handelingen op zichzelf". Wij vragen ons af: is dit noodzakelijk zo af te leiden uit deze tekst? Iets eerder in zijn brief (I Kor. 10) heeft Paulus het avondmaal gezet tegenover de heidense offermaaltijden. Wij lezen in 11 : 26 eenvoudig dit: wie gaat naar de offermaaltijd van Zeus, verkondigt de lof van Zeus, maar wie deelneemt aan het avondmaal, verkondigt de dood van de Here.

Iets verderop wijzen zij op het woord ' gedachtenis' . En verbinden dit met "Gods werken (...) en God woorden". Maar missen deputaten hierbij niet een essentieel punt? Zowel in I Korintiërs 11 als in Lucas 22 : 19 gaat het om de gedachtenis aan Christus Zelf, in eigen persoon.

Schaduwendienst

Al lezende gingen wij vermoeden dat er verband is tussen de verschillende punten waarop wij de uitleg van deputaten niet volgen. We zien nu dat ze bijna allemaal te maken hebben met de tabernakel- en tempeldienst in het Oude Testament. Ja, ook het eerste punt, *Genesis*, maar dan in het negatieve: de teksten in Genesis over het aanroepen van de naam des HEREN zouden niets te maken hoeven te hebben met de gezamenlijke eredienst; we kunnen ze overslaan en dan meteen overstappen op het Sinaïverbond. Wij zagen juist in Genesis, dat God sprak en beloofde, en dat de mensen met wie Hij zijn verbond aanging - de aartsvaders van zijn volk; toch ook al het volk van zijn verbond - in reactie daarop Hem offers brachten en zijn Naam aanriepen.

In het centrum van de aandacht staat verder de omgang van het volk met de HERE in de dienst van tabernakel en tempel, met offers en gebeden. Wij misten bespreking van het ' verschijnen voor Gods aangezicht' , ook van het spreken van God tot het volk, rechtstreeks of via profeten.

Het verband tussen de tempeldienst in het OT en onze erediensten wordt op allerlei manieren zeer sterk benadrukt, tot in een verwarrende uiteenzetting over beeldtaal toe. Wij kunnen ons niet aan de indruk onttrekken dat daarmee het zicht op het *nieuwe* in het Nieuwe Verbond versluierd wordt. De schaduwendienst *is* vervuld, in Christus. De volkomenheid van het wonen met Christus op de nieuwe aarde is er nog niet. Maar het rapport heeft te weinig oog voor de heerlijkheid die er nu al wél is.

Wij denken dat zij nog eens goed moeten kijken naar Openbaring 5 en 7 en vooral naar Hebreëen 12 : 18v. Ook denken wij aan Galaten 3 : 15v. Het gaat daar eerst over Gods verbond met Abraham en de beloften die Hij aan Abraham en aan zijn zaad - Christus! - gedaan had. "Ik bedoel dit: de wet, die vierhonderd dertig jaar later is gekomen, maakt het testament, waaraan door God tevoren rechtskracht verleend was, niet ongeldig, zodat zij de belofte haar kracht zou doen verliezen. Immers, als de erfenis van de wet afhangt, dan niet van de belofte; en juist door een belofte heeft God aan Abraham zijn gunst bewezen" (17, 18): in het centrum van het Verbond staat de sprekende, de belovende God!

Hebreëen 12 : 22v: "Maar gij zijt genaderd tot de berg Sion, tot de stad van de levende God, het hemelse Jeruzalem,..." - onze eredienst staat in een levende, *gelijktijdige* verbinding met de hemel! "...en tot Jezus, de middelaar van een nieuw verbond, en tot het bloed der besprenging, dat krachtiger spreekt dan Abel²⁷. Ziet dan toe dat gij Hem die spreekt, niet afwijst. Want als genen niet ontkomen zijn, toen zij Hem afwezen die zijn godsspraak op aarde deed horen, hoeveel te minder wij, als wij ons afwenden van Hem die uit de hemelen (spreekt)."

Dat gaat allemaal over onze erediensten nú. Daarom is het een pijnlijk gemis in dit rapport, dat het *spreken van God* er zo weinig plaats in heeft. Wij denken dat *daardoor* ook het zicht op de prediking zo onhelder blijft.

²⁶ Zie bijvoorbeeld G. van Rongen, *Met al de heiligen III*, Barneveld 1990, p. 195-196.

²⁷ vgl verderop: 3.2.8!!

2.2. De liturgie in de kerk na pinksteren: ordinarium

Het rapport is betrekkelijk snel klaar met de relatie tussen ordinariumdelen en de gedeformeerde liturgie zoals die in het begin van de zestiende eeuw werd aangetroffen. "Pas in de elfde eeuw krijgt de transsubstantiatieleer in het Westen de overhand. Op het Vierde Lateraans Concilie in 1215 wordt de leer door de Rooms-Katholieke kerk tot dogma verheven. Dat is dus vele eeuwen nadat de meeste ordinariumdelen in de Romeinse mis waren opgenomen" (p. 85).

Dit is wel een sterke vereenvoudiging van de geschiedenis, waarbij wij om te beginnen de volgende kanttekeningen maken:

1. Vrijwel alle vaste ordinariumdelen werden eerst in het Oosten in de liturgie opgenomen, en reisden van daaruit naar het Westen. We hebben dus niet alleen te maken met de dogmenontwikkeling in het westen, maar minstens zoveel met die in het oosten, met name in Jeruzalem/Syrië en omgeving.
2. Wij willen aandacht vragen voor het *dubbele* bezwaar dat de Heidelbergse Catechismus aanvoert tegen de Roomse mis: tegen het offerkarakter en de herhalingsidee in de Roomse mis wordt minstens zoveel bezwaar gemaakt als tegen de verandering van brood en wijn (transsubstantiatie). Laten we ook bedenken dat het de Heidelbergse Catechismus er niet om te doen is alle bezwaren tegen de Roomse liturgie op te sommen. Hij beperkt zich tot enkele hoofdmomenten.²⁸

2.2.1. Ordinarium en liturgie-verwording

In aanvulling op het zeer summiere geschiedenisoverzicht van deputaten wijzen wij op de volgende gegevens:

De gedachte dat het avondmaal een offer aan God is, komt volgens Van Genderen en Velema²⁹ al voor bij Cyprianus van Carthago, rond het jaar 250. Over de gedachte dat het avondmaal een aanvulling of herhaling van Christus' offer zou zijn, is veel te vinden bij Van Rongen *Met al de heiligen*. Zie het register op 'offeridee'.

Vanaf de tweede helft van de 4e eeuw zijn in het Oosten velerlei teksten aan te geven waarin een verandering van brood en wijn in lichaam en bloed zou kunnen blijken. O.a. in de *Apostolische Constituties*, bij Theodorus van Mopsuestia, en bij Cyrillus van Jeruzalem³⁰. Van de laatste citeren we het volgende:

"...smeken wij de goede God, de heilige geest over de offergaven neer te zenden, opdat Hij van het brood Lichaam van Christus, van de wijn Bloed van Christus maakt. Want alles wat de heilige Geest beroert, dat wordt heilig en anders", en ook:

"al proeft het ook zo, toch is het schijnbare brood geen brood, en de schijnbare wijn is geen wijn, al wil de smaak dit, maar het is lichaam en bloed van Christus"³¹.

Trimp³² tekent hierbij aan: "Het was aan de theologen met hun begrippenapparaat de aard en de wijze van deze identiteit tussen Christus en het sakrament in de volgende eeuwen te formuleren." Anders gezegd: de transsubstantiatieleer van 1215 is slechts een (filosofisch-)dogmatische vormgeving voor een reeds lang bestaande dwaling.

Sommige ordinariumdelen duiken voor het eerst op in de liturgie van Cyrillus in Jeruzalem, of in de daardoor beïnvloede *Constitutiones Apostolicae*³³. Dat geldt voor het *Kyrie* en *Gloria*, terwijl ook de eerste duidelijke verwijzing naar het *Sanctus* hier schijnt te worden aangetroffen.

Cyrillus legde hierop de nadruk: het gaat in de eredienst om een *mysterie*, dat huiveringwekkend is en dat de gelovigen alleen kunnen meemaken na een forse voorbereiding.

²⁸ Ter toelichting kan ook gewezen worden op de 'aanzienlijke ongelukken' die Trimp signaleert in het ontstaan van de mis: *De gemeente en haar liturgie*, p. 121v.

²⁹ Van Genderen en Velema, *Korte Dogmatiek*, p. 729.

³⁰ Zie K. Deddens, *Annus Liturgicus?*, p. 211-214.

³¹ geciteerd via K. Deddens, *Annus Liturgicus?*, p. 61-62. Zie ook *Het begon in Jeruzalem*, p. 58.

³² C. Trimp, *De gemeente en haar liturgie*, p. 123.

³³ *Annus Liturgicus?*, p. 144.

De veranderingsleer van Cyrillus was niet direct de gangbare mening in heel de kerk van zijn tijd, maar hij heeft zeker invloed gehad. Onder anderen Ambrosius van Milaan³⁴ (begin 4e eeuw) kende een leer van verandering, terwijl daarentegen zijn tijdgenoot Augustinus onderscheid maakte tussen symbool en werkelijkheid³⁵. In de negende eeuw was er een avondmaalsstrijd tussen Paschasius Radbertus en Ratramnus, waarbij de een zich beriep op Augustinus en de ander op Ambrosius.

Bij de liturgische veranderingen die zich voltrokken hebben tussen de eerste en de vijftiende eeuw valt nog een belangrijk aspect op. In het begin ligt alle nadruk op de samenkomst van de gelovigen, waarbij de gelovigen de voornaamste menselijke deelnemers zijn. Later verschuift het accent naar de handelingen van de voorganger, de priester. Hij wordt de handelende figuur, hij wordt degene die door zijn gebeden en rituelen het contact met God tot stand brengt³⁶. Bovendien krijgt de eredienst een hele doordachte opbouw: een uitgebreide voorbereiding gevolgd door het hoogtepunt, de eucharistieviering.

In het licht van het voorgaande is onze conclusie: de ordinariumdelen werden opgenomen in de liturgie in een periode die wordt gekenmerkt door een steeds verder deformerende van de liturgie. En we spreken alvast het vermoeden uit dat ook de *plaats* die deze onderdelen kregen te maken kan hebben met die deformatie.

2.2.2. De afzonderlijke ordinariumdelen³⁷

Kyrie

De oorsprong van het *Kyrie* is niet geheel duidelijk. Het deputatenrapport noemt de veronderstelling dat het afkomstig is uit een christelijk privégebed. Maar het staat wel vast dat de uitroep "Kyrie eleison" ook in heidense context gebruikt werd³⁸.

Het *Kyrie* wordt voor het eerst in een christelijke liturgie vermeld bij de liturgie van Jeruzalem ten tijde van Cyrillus. Dus in de tijd dat, volgens K. Deddens, de afwijking in de eredienst begon.

Het *Kyrie* was een uitroep van instemming met de voorbede zoals die door de voorganger werd uitgesproken. Geleidelijk aan is dat verwaterd, en tegenwoordig functioneert het als een zelfstandig onderdeel van de liturgie.

Deputaten kennen op p. 81 aan het *Kyrie* de betekenis toe van erkenning van Gods heerschappij en tevens de eigen onmacht en de afhankelijkheid van alle schepselen.

Deze betekenis valt niet uit de summier tekst van het *Kyrie* te halen, maar wordt er vanuit de historie in gelegd.

Wil men vanuit de historie een betekenis geven aan het *Kyrie*, dan kan men echter allerlei kanten op:

- a. Het oude heidense gebruik van het *Kyrie* had een andere betekenis: een bede tot de zon, of tot de keizer-overwinnaar.
- b. De woorden ' Kyrie eleison' in Matt. 15 : 22, 17 : 15 en 20 : 30 geven aanleiding om het *Kyrie* te zien als een bede bij ziekte, of althans persoonlijke noden.
- c. Het *Kyrie* als responsie op de voorbedenlitanie van een diaken, zoals dat in de 4e of 5e eeuw bestond, laat elke invulling nog vrij.
- d. In Straatsburg 1530 wordt het *Kyrie* genoemd als lofzang tijdens de communie³⁹.
- e. Wanneer Calvin in Straatsburg de woorden "Kyrie eleison" nog handhaaft (in de berijming van de decaloog) vallen daarbij twee dingen op:
 - a. hij haalt deze woorden weg uit de ordinarium-structuur,

³⁴ Voor de verbinding tussen Ambrosius en Cyrillus: zie K. Deddens, *Annus Liturgicus?*, Goes 1975, p. 152v.

³⁵ Opvallend is dat in de boeken over liturgiegeschiedenis weinig wordt gemeld uit de omgeving van Augustinus (Noord-Afrika); veel uit de omgeving van Rome en Milaan.

³⁶ zie rapport van deputaten voor Orden voor de eredienst, 1975, onder 5.1 (*Acta 1975*, p. 391)

³⁷ Tenzij anders vermeld zijn de gegevens over de ordinariumdelen ontleend aan *Liturgisch Woordenboek I en II*, Roermond 1958 e.v.j.

³⁸ J. Hermans, *De liturgie van de eucharistie*, Brugge/Nijmegen 1979, p. 157v

³⁹ E. van der Schoot, *Hervormde eredienst*, 's-Gravenhage 1950, p. 65

b. hij geeft ze, door de koppeling aan concrete geboden, een concrete betekenis. Een ander accent dus dan deputaten eraan willen toekennen.

Tenslotte: komt in de Psalmen inhoudelijk deze vraag om ontferming niet voldoende voor? Dat gebeurt daar in concretere vorm. Een voordeel is ook dat we dan gewoon in 't Nederlands kunnen zingen; het Grieks is voor veel mensen toch minder doorzichtig.

Gloria

Op de gangbare tekst van het *Gloria* is weinig aan te merken.

Wat het historische gebruik ervan betreft: is een tekst waarvan het gebruik in het verleden altijd aan strenge regels werd gebonden, wel de meest voor de hand liggende keus? Voor de roomse mis gelden overigens nog steeds strenge gebruiksvoorschriften.

Opname van een versie van het *Gloria* in de gezangbundel is wellicht te overwegen⁴⁰; waarom dat lied op een specifieke plaats in de liturgie zou moeten staan, is ons niet duidelijk.

Sanctus

Op het *Sanctus* is als tekst niet veel aan te merken (mits vertaald in gewoon Nederlands). Maar juist wanneer het als vast onderdeel in de liturgie wordt opgenomen, komt de vraag op: waarom deze keus, is die niet eenzijdig? In de hemel klinken méér liederen, en het zijn niet alleen engelen die God prijzen, maar ook de ontslapen heiligen. En J. Kamphuis⁴¹ heeft er onlangs op gewezen dat het hallel in de hemel meer kanten heeft: ook de roep om wraak (Openb. 6 : 10; vgl. 19 : 2).

Benedictus

Deputaten signaleren terecht (p. 84) dat het *Benedictus* in de mis functioneert als een begroeting van Hem die straks, door de verandering van brood en wijn, zal verschijnen. Wanneer zij het *Benedictus* toch willen verdedigen met een verwijzing naar Openbaring 4 : 8, rijst de vraag waarom zij dan niet voorstellen die tekst te gebruiken, en dus te zingen van Hem "die was en die is en die komt". Bovendien: waarom een afzonderlijke *Benedictus*-tekst naast (de berijming van) Psalm 118?

Agnus Dei

Deputaten geven er blijk van te weten (p. 85), dat het *Agnus Dei* kan worden geïnterpreteerd als verwijzend naar het Lam Gods dat op het altaar zal verschijnen. Zij stellen echter, zonder fundering, dat een verwijzing naar het volbrachte offer oudere rechten heeft. Waarvandaan die oudere rechten? En geeft het *Agnus Dei*, net als het *Benedictus*, op zijn traditionele plaats gezet, niet heel sterk de indruk juist te verwijzen naar brood en wijn?

Het is illustratief weer te geven, wat over het *Agnus Dei* wordt geschreven in een roomse studie⁴²:

In het Oosten zag men vanaf de zesde eeuw in het breken van het brood een verwijzing naar het lijden en sterven van Christus. De Heer dulde weliswaar niet dat zijn ledematen op het kruis gebroken werden, maar stond dit wel toe omwille van de mensheid, in het offer van het altaar, zoals Chrysostomus reeds schreef. In de teksten van de begeleidende gezangen kwam vooral de gedachte aan het geofferde Lam Gods naar voren. De offergave van de eucharistie werd aangeduid als Lam, het normale offerdier in de oudheid. Reeds het Boek der Openbaring spreekt in deze zin over Christus als het geofferde Lam: ' Toen zag ik een Lam staan, als geslacht...' (Apok. 5, 6.9.12). Zo ook in 1 Kor. 5, 7: ' Ons Paaslam is geslacht, Christus!' Juist Christus als paaslam, juist de eucharistie als viering van het paasmysterie, roept de gedachtenis op aan hetgeen de profeet Jesaja reeds had voorspeld: ' Als een lam wordt hij ter slachtbank gevoerd' (Jes. 53, 7). In de zang bij de breking van het brood weerklonk in een Oosterse liturgie dan ook deze tekst: ' Gij zijt Christus-God, wiens zijde voor ons doorboord werd op de hoogte van Golgotha in Jeruzalem; Gij zijt het Lam Gods dat de zonden der wereld wegneemt' . Het Latijnse woord voor de hostie, die gebroken

⁴⁰ Gezang 28 uit ons kerkboek is een vertaling van een duitse bewerking van het Gloria.

⁴¹ J. Kamphuis, *Een eeuwig hallel*, Goes 1995, p 61v

⁴² Dr. J. Hermans, *De liturgie van de eucharistie*, Brugge/Nijmegen 1979, p. 352. Voor de tekst van de oosterse liturgie wordt verwezen naar Jungmann, *Missarum Solemnia*, deel 2, p. 373.

wordt, is 'hostia', hetgeen letterlijk geslacht offerdier betekent. In de Oosterse liturgieën noemde men het voor de consecratie bestemde brood vroeger reeds 'Lam'. Dit alles betekent dat het in het aanroepen van het Lam Gods gaat om Christus juist in zijn aanwezigheid in de eucharistie als offer.

2.2.3. De reformatoren en het ordinarium

Deputaten verdedigen hun keus vóór de ordinariumdelen met de bewering dat de reformatoren zich er niet tegen hebben verzet. Zij bespreken daarbij vooral *Calvijn*.

Maar zeker in dit verband ligt het niet voor de hand om zoveel van Calvijn te laten afhangen. In de gemeenten waarin hij werkte trof hij al een dienst aan waaruit de ordinarium-gezangen verdwenen waren. - Daardoor had hij weinig reden voor verzet.

Luther handhaafde de ordinariumgezangen, in de volkstaal. Evenals veel meer 'roomse pompa': het altaar, de kaarsen, de priester gewaden enz.

Bedacht moet echter worden dat hij *ook* de gedachte van de lijfelijke aanwezigheid van Christus 'in, met en onder het brood' van het avondmaal handhaafde. In sommige opzichten bleef Luther dicht bij Rome staan.

Min of meer tegenover Luther staat *Zwingli*, die een totaal andere opvatting over het avondmaal had. In zijn liturgie, beschreven in zijn *Action oder bruch des Nachtmals*⁴³ uit 1525, is alleen het *Groot gloria* over.

Tamelijk zelfstandig ten opzichte van Luther was de ontwikkeling in *Straatsburg*, vooral onder leiding van Bucer. Bucer gaf al in 1524 zijn *Grund und Ursach* uit, waarin een liturgie zonder ordinarium-gezangen beschreven wordt. Blijkbaar maakte men toen al in de eredienst een vrije keuze uit de (beperkte) hoeveelheid lofzangen die men inmiddels had. Wat overigens opvalt in Deddens' samenvatting van dit boekje⁴⁴ is de positieve toon: beschreven wordt hoe mooi het in de eredienst geworden is, niet hoe het vroeger was.

In het Straatsburgse *Teutsch Kirchenamt* van 1525 staan nog alle ordinariumdelen afgedrukt, maar een ooggetuigeverslag uit datzelfde jaar⁴⁵ vermeldt dat alleen *Credo* en *Kyrie eleison* gezongen worden. Bovendien staat dat *Kyrie* op een andere plaats, en heeft het een heel andere duiding dan het deputatenrapport ons wil doen geloven: het wordt hier genoemd als lofzang tijdens de communie. Na 1530 is er sprake van een liturgie waarin de ordinariumdelen geheel zijn verdwenen, of hooguit een mogelijke keus uit de liederenschat vertegenwoordigen.

In Straatsburg was er blijkbaar voor Calvijn weinig reden zich rechtstreeks tegen de ordinariumdelen te verzetten. Evenmin had hij daarvoor reden toen hij in Genève samenwerkte met Farel: de liturgie in Farel's *La maniere et fasson...* is nog veel soberder⁴⁶.

Wel is er bij Calvijn een reden te vinden om eventuele bezwaren *niet* te uiten: hij heeft zeer zijn best gedaan om de kloof tussen luthers en enerzijds en de Zwitsers en Fransen anderzijds te overbruggen. Kernpunt van deze strijd was de visie op het avondmaal. Is het dan verrassend dat hij over min of meer middelmatige zaken geen strijd begon?

Calvijn heeft zich over veel ondergeschikte zaken weinig uitgelaten. Bijvoorbeeld over het gebruik van kaarsen. Het is dat hij ergens in een brief zegt dat we het gebruik van kaarsen in de eredienst desnoods moeten tolereren bij anderen, anders wisten we niet eens dat Calvijn daartegen was. Belangrijker is het gegeven dat Bucer, Calvijn enz. de vaste ordinarium delen hebben vervangen door psalmen en gezangen.

In *Engeland* is de zaak van de Reformatie heel anders verlopen. Hieruit lichten we het volgende: In 1549 liet Cranmer (die sterk door de Reformatie beïnvloed was, maar zeer behoedzaam omging met de neiging tot conservatisme en anti-protestantisme) een nieuwe versie verschijnen van het *Book of Common Prayer*. In deze versie worden, in de Engelse taal, aangetroffen *Gloria, Sanctus en*

⁴³ Zie bijv. E. van der Schoot, *Hervormde eredienst*, 's-Gravenhage 1950, p. 63.

⁴⁴ K. Deddens, *Herstel kwam uit Straatsburg*, p. 57.

⁴⁵ Zie Van der Schoot, a.w. p. 65v; of K. Deddens, *Herstel kwam uit Straatsburg*, p. 47v.

⁴⁶ van der Schoot, a.w. p. 73.

Benedictus, Agnus Dei. Het *Agnus Dei* staat daar ná het breken van het brood, tijdens de communie. Het *Kyrie ontbreekt*⁴⁷.

In deze tijd had Bucer asiel in Engeland. Hij schrijft over dit *Book of Common Prayer* dat hij daarin niets heeft gevonden dat - mits men de riten op de rechte wijze interpreteert - direct met Gods Woord in strijd is. Wel herinnert hij anderzijds aan de eenvoud van Christus en de apostelen en wenst hij ruimte voor de christelijke vrijheid⁴⁸.

Slechts 3 jaar later kwam een herziene versie van het *Book of Common Prayer* uit. Daarin zijn een aantal schijnbaar kleine veranderingen te vinden. Met betrekking tot de ordinarium-gezangen gaat het hierom:

- De Tien Geboden worden gelezen, waarbij het volk na elk gebod antwoordt met: "Lord have mercy upon us, and incline our hearts to keep this law" (wat doet denken aan Calvijns gebruik van het *Kyrie* in zijn berijmde wet),
- het *Benedictus* wordt weggelaten,
- het *Agnus Dei* wordt weggelaten.
- Het *Groot gloria* wordt pas geheel aan het eind gezongen.

Kort na het verschijnen van deze editie van het *Book of Common Prayer* is er in Engeland een politieke omwenteling. De aanhangers van de Reformatie moeten vluchten of worden gedood. De vluchtelingen trekken naar het vasteland.

Vermoedelijk is bij de Engelse vluchtelingen in Wesel het *Gloria*, dat nog aan het eind van de kerkdienst stond, vervangen door een strofisch lied van William Samuel, dat grotendeels is gebaseerd op Psalm 103⁴⁹.

In Frankfurt is er onenigheid tussen de Engelse vluchtelingen over het gebruik van het *Book of Common Prayer*. Calvijn bemoeit zich daarmee ook. Hij vindt in het BCP-1552 nog paapse overblijfsels.

Uiteindelijk wordt een compromis gesloten, waarbij alle ordinariumgezangen zijn verdwenen⁵⁰.

Sommige uitgeweken Engelsen komen in Genève. Daar wordt in 1556 gedrukt *The forme of prayers and administration of the Sacraments*, zonder ordinariumgezangen. De 'Preface' hiervan gaat in op de strijd over de vraag of het *Book of Common Prayer* moet worden gehandhaafd of niet. Hierin staat onder andere het volgende:

For as ceremonies grounded vpon Gods woorde and approued in the newe Testament, are commandable (as the circumstance therof doth support) so those that man inuented, thogh he had neuer so good occasion therunto, if they be once abused, import a necessitie, hinder gods woorde, or be drawn into a superstition, without respect oght to be abolished. For if Ezechias was commanded by the holy ghoste, for breaking in pieces the brasen serpent, which Moses had erected by gods commandement, and now had continued aboue 800. yeres, which thing of it self was not euell, but rather put men in remembrance of gods benefit: yet because it began to minister occasion to the people to committ idolatrie was not to be borne withall: how much more oght we to take heed, that through our occasion men commit not idolatrie with their owne imaginations and phantasies?⁵¹

De Engelse gereformeerden hebben zo, na diverse experimenten, de ordinariumgezangen uiteindelijk afgeschaft. Als argumenten treffen wij aan:

- geen aanleiding geven tot afgoderij,
- het is strijdig met de christelijke vrijheid,
- het is strijdig met de eenvoud van Christus en de apostelen.

In de zestiende en zeventiende eeuw waren in het oosten en noorden van de Zeven Verenigde Nederlanden diverse 'lutherse' liederen in gebruik. Hierbij behoorde ook de vertaalde versie van het *Agnus Dei*, "O Lam Godes onschuldich". Wij weten dit onder andere uit het verzet ertegen van de kant

⁴⁷ Deze gegevens over het *Book of Common Prayer* komen uit J.F. Lescrauwaet, *Oecumenische ervaring van het book of common prayer*, Brugge/Boxtel 1975, p. 73v, p. 83v.

⁴⁸ Van der Schoot, a.w. p. 65 (Let op het 'mits' en 'direct' en 'anderzijds'!).

⁴⁹ R.A. Leaver, *Goostly Psalmes & Spirituall Songs*, Groningen 1987, p. 214-215.

⁵⁰ Leaver, a.w., p. 218-227. Aldaar ook verdere verwijzingen naar originele documenten.

⁵¹ Leaver, a.w. p. 347.

van gereformeerde classes en synoden⁵². Opvallend is hierbij dat men niet schroomt om dit in verband te brengen met kerkelijke verschillen: 'Lutheranismus' en 'paaps' zijn de argumenten die genoemd worden.

2.2.4. Hoe gaan we om met de traditie?

De Gereformeerde kerken hebben, zolang zij deze naam voeren, bij het kiezen van hun liturgie ook altijd gekeken naar hun eigen verleden, naar hun traditie. Niet omdat het verleden beslissend is, maar omdat het leerzaam is. Beslissend is alleen wat Gods Woord te zeggen heeft. Maar zonder goede reden moet er geen breuk zijn met het verleden.

Wanneer wij nu, in deze tijd, terugkijken op bijna twintig eeuwen liturgie, zien we daarin veel verschillende vormen waaruit onze praktijk is gegroeid. Die groei is bepaald niet langs een strakke lijn verlopen. Zo zien we dat men in Kampen 1975 (naast Middelburg 1933) weer aansloot bij de lijnen die in de zestiende eeuw waren begonnen. Zo gaat dat met een levende traditie. Soms is er reden om terug te komen op een bepaalde ontwikkeling. Soms is er reden om bij te sturen.

Toen onze kerken in 1975 teruggingen naar een oudere lijn, is dat niet zomaar gebeurd. In een breedvoerig rapport hebben deputaten die keus verdedigd, met gegevens uit de bijbel en gegevens uit de historie.

Zo is in 1975 de historie verder gegaan. En in 1994 kunnen we niet zomaar liturgische praktijken uit 1950 nemen en zeggen: dat is ook traditie. Want dan verlaten we de traditie, en nemen alleen een brokje eruit.

Ditzelfde geldt ook als we zien naar de liturgische praktijken van de kerk in de periode van pakweg 500 tot 1500. Als die periode zonder meer wordt genegeerd, hebben we geen oog voor de totale traditie. Maar als we dat stuk pakken en het vervolg van de ontwikkeling dan maar laten voor wat het is, dan wijken we wel degelijk af van de traditie.

Daarom nogmaals de vraag: waarom zouden wij onderdelen uit de ordinariumliturgie in onze eredienst opnemen? Waarom zouden we dat brokstuk traditie nemen, ondanks de onjuiste ideeën die ermee verbonden waren?

2.2.5. Een stukje recente geschiedenis

Het is niet voor het eerst in deze eeuw, dat men pleit voor opname van liturgische elementen zoals die worden gevonden in de vroeg-middeleeuwse liturgieën. Rondom de Tweede Wereldoorlog was er in de Hervormde Kerk een liturgische beweging die ongeveer hetzelfde bepleitte. Al heel snel bleek toen dat de discussie over de liturgische vormen leidde tot diep-ingrijpende discussies over de betekenis van eredienst en avondmaal. Voornaamste opposanten tegenover de liturgische beweging waren toen door Barth beïnvloede theologen⁵³.

Door Noordmans werd al in 1939 een ingrijpend dilemma geformuleerd: Wanneer wij niet de preek van God Zelf willen horen, maar de preek van tempel en altaar, dan komen we uit bij het offer (zoals Rome) of bij het mysterie⁵⁴.

In de boeken die Van der Leeuw later publiceerde (*Liturgiek*, 1941, en *Sacramentstheologie*, 1949) blijkt dat hij bij het mysterie uitkwam; zijn medestander Van de Pol kwam tijdens de oorlog in de roomse kerk uit.

Het liturgisch standpunt van Van der Leeuw is (door T. Brienens) getypeerd als 'magisch realisme' of 'ontisch ritualisme'. Wie zijn *Liturgiek* (of andere publicaties) leest, ontdekt dat volgens hem juist door

⁵² Zie bijv. Van Rongen, *Met al de heiligen III*, Barneveld 1990, blz 103/104; G. Barger, *Ons kerkboek*, Groningen 1900, blz 71-73

⁵³ Het is ook leerzaam kennis te nemen van wat toen van gereformeerde zijde werd aangevoerd, en te zien welke relaties er liggen met allerlei geloofsstukken. Wij wijzen op de volgende publicaties:

R.H. Kuipers, in *Van den dienst des Woords*, Goes 1944,
G.C. Berkouwer, *Conflict met Rome* Kampen 1948, p. 283v,
C. van der Waal, *Synthese of antithese*, Goes 1951,
G.C. Berkouwer, *De Sacramenten*, Kampen 1954, p. 366v,
G. van Rongen, *Zijn schone dienst*, Goes 1956, p. 13v,
K. Deddens, *Wat heeft de huidige liturgische beweging ons te zeggen?*, Petahja 1957 no 7.

⁵⁴ Van der Leeuw, Noordmans, Van de Pol, *Liturgie in de crisis*, Nijkerk z.j. blz 68.

de liturgische handeling de ontmoeting met God mogelijk wordt. Net als bij Rome is bij hem het avondmaal het centrale en allesoverheersende moment in de liturgie.

De discussie in de pers rondom liturgie en avondmaal ging nog enkele jaren door. Een overzicht en beoordeling wordt gegeven door Lescrauwaet, die zelf rooms is en Van de Pol als promotor had⁵⁵. Hij oordeelt naar aanleiding van de discussie tussen W.H. van de Pol en Noordmans, dat de laatste "terecht heeft begrepen dat het herstel van de liturgie niet samen kan gaan met de feitelijke beslissing van de Nederlandse Reformatie".⁵⁶ Wanneer we de hele discussie lezen zoals Lescrauwaet die weergeeft, dan valt op hoe groot de onzekerheid en onduidelijkheid aan beide zijden was.

De onzekerheid is ook wel te begrijpen. Van barthiaanse zijde was een heel stuk zekerheid weggeslagen: de vastheid van Gods verbondsbelofte werd losgelaten en Christus was slechts "tegenwoordig in de kerkdienst (...) wanneer en waar het Hem behaagt"⁵⁷. Van liturgische zijde worstelde men met het probleem hoe de vormen uit de eerste eeuwen kunnen worden overgenomen zónder de *inhoud* van die vormen.

In het Dienstboek voor de Nederlandse Hervormde Kerk (1955) is een poging gedaan om veel te ontleen aan oud-christelijke bronnen, en toch de gemeenschap met het belijden der vaderen te handhaven. Daarbij moesten veel wijzigingen worden aangebracht, ook in teksten uit de vierde eeuw, om elke heenwijzing naar priesterschap en offer te verwijderen. Lekkerkerker constateerde dat de gedachte aan verandering van brood en wijn in het lichaam en bloed des Heren "maar al te zeer in deze vroegchristelijke epiclesen aanwezig bleek".⁵⁸

Wanneer we zien wat in de hervormde kerk gebeurd is met prediking en avondmaal, dan heeft Noordmans gelijk gekregen. De prediking is op de tocht komen te staan; men is op zoek gegaan naar andere wegen om in contact te komen met ' het goddelijke' . Dat is ook te vinden in de getuigenissen van de dichters van het Liedboek (Heeroma, *Nader tot een taaltheologie*; Ad den Besten, *Dichten als daad*; zie 3.2).

In onze tijd moeten we ook wijzen naar de tendenzen van New Age. Liturgieën met vaste teksten, vaste vormen en velerlei symbolen sluiten beter aan bij het spelen met magie, rituelen en verborgen machten dan de uiterlijk sobere gereformeerde kerkdienst.

Een belangrijke rol speelt verder de oecumenische beweging, waarbij vooral de conferenties voor ' Faith and order' van belang zijn. Kunnen we, zo is de gedachte, bij al die gescheiden kerken, dan geen eenheid vinden in de eredienst? Is er niet een liturgisch model te vinden, waarbij we in de eenheid van de vorm uiting geven aan ons dienen van de ene Heer? Deze ontwikkeling heeft een voorlopige afsluiting gekregen in de Lima-liturgie, waarbij ideeën en gewoonten van roomse, lutherse, anglicaanse en oosters-orthodoxe kerken zijn samengesmolten tot één ordinarium-achtige liturgie.

2.2.6. Het ordinarium-model

Deputaten verdedigen, op p. 81-85, dat de afzonderlijke liedteksten van het ordinarium goed zijn, en een waardevolle aanvulling. Maar in de conclusies op p. 94-95 wordt een pleidooi gevoerd voor het ordinariummodel. Dat is een forse overgang. Eerst wordt een aantal teksten verdedigd. Daarna wordt geconcludeerd dat die teksten behoren te worden gebruikt in een bepaalde volgorde, waar omheen andere elementen worden gegroepeerd. Deputaten willen duidelijk meer dan het opnemen van een aantal liedteksten-van-oude-oorsprong in het kerkboek.

Dat blijkt ook uit het concept-besluit op p. 169: "een orde van dienst ontwikkelen met gebruikmaking van de Ordinarium-delen van de oudchristelijke liturgieën".

In de visie van deputaten passen die ordinarium-delen het beste in een speciaal jasje, niet in de liturgie zoals de gereformeerde kerken die nu kennen.

In het rapport blijkt wel hoe sterk de gehechtheid is aan de historisch gegroeide structuur: op p. 84 wordt aangegeven dat het *Benedictus* - wil het onrooms functioneren - na het ' sursum corda' of

⁵⁵ J. F. Lescrauwaet M.S.C., *De liturgische beweging onder de nederlandse hervormden in oecumenisch perspectief*, Bussum 1957.

⁵⁶ Lescrauwaet, blz 155.

⁵⁷ A.F.N. Lekkerkerker, *De Reformatie in de Crisis*, Wageningen 1949, p. 101 (noot 1) en 278. Vergelijk K. Schilder, *Heidelbergsche Catechismus IV*, Goes 1952, noot op blz 196.

⁵⁸ A.F.N. Lekkerkerker, *Kantekeningen bij het hervormde dienstboek III*, ' s-Gravenhage 1956, blz 175; zie ook Lescrauwaet, a.w. blz 214-216

nog later moet komen. In de gesuggereerde ordinariumliturgie op p. 95-96 staan *Sanctus* en *Benedictus* toch weer op hun traditionele plaats: voor het gebed⁵⁹.

Wij denken daarom dat het nodig is aandacht te besteden aan de totale structuur van het ordinarium-model. Hoewel het niet eenvoudig is daar grip op te krijgen. De beste weg is het gebruik ervan te onderzoeken.

Het ordinarium-model werd tot begin deze eeuw gebruikt in de roomse en de lutherse kerk. Onder invloed van de liturgische beweging werd allereerst in de anglicaanse, later in (delen van) de hervormde en de synodaal-gereformeerde kerken de ordinariumstructuur overgenomen. Tenslotte werd in de oecumenische beweging de ordinariumstructuur aanvaard in de zogenaamde Lima-liturgie. Conclusie: aansluiting bij broeders en zusters van andere tijden en landen wordt *hier* gezocht in niet-gereformeerde richting.

Over de roomse liturgische opvattingen is hiervoor genoeg gezegd.

Voor de lutherse kerken is altijd de lichamelijke aanwezigheid van Christus in het avondmaal onopgeefbaar geweest. Zij hebben zich steeds verzet tegen de gereformeerde aansporing "- de harten omhoog - op Jezus Christus te zien, die in de hemel voor ons pleit".

De anglicaanse kerken worden, net als de oecumenische beweging, o.m. gekenmerkt door enorm veel leervrijheid. Het is dan ook heel moeilijk om een verband aan te tonen tussen hun ' leer' en hun liturgie. Maar in de anglicaanse liturgische beweging, die vele elementen uit het ordinarium-model weer wilde invoeren, zijn steeds romaniserende tendensen aanwezig geweest.

Bij de liturgische beweging is het goed te wijzen op een heel centraal punt in hun opvattingen, zoals deze bijvoorbeeld zijn verwoord door G. van der Leeuw in zijn boek *Liturgiek*. Voor hem is het sacrament centraal in de eredienst, meer in het bijzonder het sacrament van het avondmaal. En ál het sacramentele betreft zich op de vleeswording des Woords⁶⁰. In zijn latere boek *Sacramentstheologie* "beschreef hij vooral de viering van de tafelgemeenschap als de actuele komst van Christus in het midden der gemeente: diens verlossende presentie in aardse, lichamelijke vormen"⁶¹.

Hier ligt - en het is door velen onderkend - een belangrijke overeenkomst met roomse en lutherse opvattingen. Ook bij hen staat het avondmaal centraal in de eredienst. Ook bij hen gaat het in het avondmaal om het centrale punt dat juist daarin Christus present wordt⁶².

Bij hen allen is de eredienst conform het ordinarium-model te beschouwen als een gebeuren, waarbij pas na een lange voorbereiding de mensen Christus kunnen ontmoeten.

Deputaten voor het onderdeel ' orden voor de eredienst' voor de synode van Kampen 1975 hebben de ' grote ontsparing' aan het begin van de middeleeuwen als volgt gekarakteriseerd: "de ontmoeting tussen (...) God en de (...) gemeente gaat verloren. (...) De twee die elkaar nu ontmoeten, zijn God en de priester. (...) en de gemeente ziet toe (...) op een afstand."⁶³

Deze ontwikkeling is in details beschreven door K. Deddens (een van de deputaten), o.a. in zijn boek *Het begon in Jeruzalem*. De eredienst wordt nu een mysterie-gebeuren; steeds weer wordt het wonder voltrokken dat, door de handelingen van de priester, God tot de mensen komt.

In dat kader ' past' de invoering van een Introïtus: een lied dat wordt gezongen bij de intocht van de priesters en hun dienaren: zij zijn immers de tussenpersonen tussen God en het volk?

Er is in de vroege en late middeleeuwen veel gediscussieerd over het wanneer en waardoor, maar over één ding waren de meeste theologen het wel eens: bij de viering van het avondmaal daalde Christus neer, werd Hij aanwezig.

Er zijn in het ordinarium-model, en ook in de ordinarium-liederen, motieven aan te wijzen die daarop duiden:

⁵⁹ We hebben bij deze suggestie nog een vraag: waar is de wetslezing gebleven?

⁶⁰ Zie onder andere: R.H. Kuipers in *Van den diest des Woords*, Goed 1944, p. 55v; K. Deddens, *Wat heeft de huidige liturgische beweging ons te zeggen?*, speciaal nummer van *Petahja*, 11e jg, juli 1957.

⁶¹ Deze samenvatting werd geformuleerd door W.G.O(verbosch) in het *Compendium* bij het liedboek, kolom 800.

⁶² Opvallend is dat in één van de avondmaalsliederen (LvK 33) die door deputaten worden voorgesteld, ook wordt gezegd dat Christus *juist* in het avondmaal aanwezig is. Ook andere avondmaalsliederen in het Liedboek spreken dit uit.

⁶³ par. 5.2, zie *Acta Kampen 1975*, p. 391.

- het *Benedictus* wijst zeker op de Christus die *binnen de eredienst* komt;
- het *Sanctus*, soms voorafgegaan door de uitroep: het heilige voor de heiligen, functioneert als waarschuwing: u nadert nu het heiligdom;
- het *Agnus Dei* bezingt de gekomen Christus.

Het is aan te tonen dat deze visie nog de leer is in de roomse kerk⁶⁴. De toelichting op het nieuwe missaal van Vaticanum II⁶⁵ geeft volop stof. Ook ten aanzien van de luthersers kan dat waarschijnlijk bewezen worden.

Het staat allemaal tegenover de opvatting van de synode van Kampen 1975. Deze spreekt eenvoudigweg van een ontmoeting, die dan ook beginnen kan met een zegengroet. Een groet die de gemeente mag beantwoorden. Wij mogen immers ingaan in volle vrijmoedigheid, want Christus heeft de voorbereiding volbracht (Hebreeën).

2.2.7. Verrijking?

Waarom de ordinariumdelen invoeren? Zouden ze onze eredienst kunnen verrijken? Laten we diverse onderdelen van de eredienst nog eens langslopen.

Bij een 'echte' ordinariestructuur staat aan het begin van de dienst een psalm, genaamd Introïtus. Deze wordt gezongen tijdens de intocht van de ambtsdragers (vgl p. 95, waar het *woord* Introïtus ontbreekt, maar de zaak aanwezig is).

Dit is een verarming ten opzichte van onze eigen orden van dienst. Daar staat aan het begin van de dienst de zegengroet. God heeft het eerste woord; Hij is de Eerste in het verbond. Daarop antwoordt de gemeente met een lied, een psalm, een lofzang. (Er is wel eens voor gepleit dit antwoordlied *Introïtus* te noemen, maar waarom zouden we dat doen? Die naam sluit slecht aan bij de functie van het lied).

Dan horen wij de Wet, de tien woorden van het verbond. Ook daarop reageert de gemeente met een lied. Dat kan zijn een roep om ontferming omdat wij het verbond steeds verbreken; het kan ook zijn een jubel om Gods verlossing; het kan bezingen de rijke beloften voor de gelovigen. En nog veel meer. We hebben een psalmboek vol rijke teksten.

Waarom zouden we dan een voorkeur hebben voor de tekst ' *Kyrie eleison*'? In deze al te beknopte tekst kan maar zo het concrete van onze nood, of de werkelijkheid van onze verlossing wegraken.

De lof van God zingen we ook. Dat kan op veel manieren. Op zich is er niet veel op tegen om de traditionele *Gloria*-tekst in een geschikte muzikale bewerking in ons gezangboek op te nemen. Maar als we deze tekst altijd op een vast moment zingen, geven we dan niet te veel aanleiding tot sleur? In de Bijbel, vooral in de Psalmen, staan zoveel lofliederen; waarom zou die ene tekst van het *Gloria* een vaste plaats hebben?

De lof van Christus, onze Verlosser, wordt eveneens bezongen. Niet alleen bij het avondmaal. En niet alleen met de benaming die Johannes de Doper eens voor Hem gebruikte, in de tijd van zijn vernedering. Onze Verlosser heeft veel meer heerlijke namen.

Bij de viering van het avondmaal wordt het steeds weer gezegd: niet bij tekenen van brood en wijn blijven hangen, de harten omhoog. Een lied als het *Agnus Dei*, dat in het verleden steeds had gesuggereerd dat Christus in brood en wijn toch wel heel speciaal aanwezig is, past daarbij niet.

2.2.8. Moet wat mag?

Er zijn van die dingen die 'op zich' wel mogen. Maar niet verstandig zijn. Of niet opbouwen. God heeft geen hekel aan bewerkte steen. De stenen voor de tempel werden goed op maat gemaakt. Maar toen Israël Kanaän binnen zou trekken, zei de Here: geen bewerkte stenen voor mijn altaar. Stenen zoals die voor al die afgoden werden gebruikt, zijn niet geschikt voor Mijn dienst. Laat zien dat je anders bent. Voorkom verwarring.

Deze wijsheid is nog steeds van toepassing. Ook deputaten noemen dit motief onder het kopje *Eigen stijl* (p. 27). Geldt dat niet ook t.a.v. de ordinariumdelen? 'Op zich' kunnen ordinariumdelen wel. Maar om

⁶⁴ Voor de structuur van de mis kan ook worden verwezen naar Trimp, *De gemeente en haar liturgie*, p. 120-121.

Lekkerkerker geeft een fraaie toelichting in *De reformatie in de crisis*, het opstel "Mis of Avondmaal".

⁶⁵ Bijv. dr. J. Hermans, *De liturgie van de eucharistie*, Brugge/Nijmegen 1979.

het verschil tussen de dienst des Heren en de oecumenische, roomse, lutherse en andere menselijke diensten duidelijk te maken en te houden, zou het verstandig kunnen zijn ze niet te gebruiken.

2.3. De voorgestelde orde van dienst

In hoofdstuk 7 komen deputaten met een concreet voorstel voor een andere orde van dienst, in aanvulling op de orden van dienst die al in ons kerkboek staan. Even eerder hebben zij al aangegeven dat dit voor hen slechts een begin is van het wijzigen.

Op het eerste gezicht gaat het voorstel dat zij de synode voorleggen niet erg ver. Gemeten naar het verschil in invalshoek t.o.v. deputaten 1975 zijn de verschillen met de liturgieën van Kampen 1975 niet heel groot.

Wel valt ons op hoe gedetailleerd zij de verschillende onderdelen toelichten én aangeven dat die toelichting ook gehonoreerd dient te worden in de uitvoering: "deze orden van dienst moeten een welomschreven ruimte bieden voor variatie" (p. 163), maar die ruimte is in 'orde C' bijzonder klein. Ook is het nodig de elementen van vernieuwing die zij aandragen nader te bezien. Dat proberen wij hier te doen; wij concentreren ons op de verschillen met Kampen 1975.

Kampen 1975 spreekt onverbloemd van 'Vrede/zegengroet'. Nu wordt het veel vlakkere 'groet' gebruikt. Wordt hiermee stilzwijgend afscheid genomen van de visie van het deputatenrapport 1975, dat "de groet komt van de kant van God zelf"⁶⁶? Wij vinden dit voorstel dan ook geen verbetering.

Nog zo'n verkorting zien we bij punt 2: waar Kampen spreekt van 'antwoordpsalm' staat nu alleen nog 'lied'. Nu wordt in de toelichting (p. 165) vermeld dat de gemeente of de voorganger de groet afsluit met "amen", maar amen-zeggen op een groet is geen antwoordgroet. Een "amen" na de groet dat door de voorganger zelf gesproken wordt, is aanvechtbaar, maar laat alstublieft het antwoordlied van de gemeente staan.

Deputaten pleiten ervoor, in aansluiting bij sommige liturgieën uit de reformatietijd, de wetslezing naar het eind van de dienst te verplaatsen. Onder meer wijzen zij op de dubbele functie van de wet: bron van zondekennis én regel der dankbaarheid.

De deputaten uit 1975 vermeldden echter ook diverse reformatische liturgieën die de wetslezing aan het begin van de eredienst hadden. "Zij menen dat de plaats in het begin van de dienst, achter het aanvangslied, zinvol is. De lezing van de wet accentueert het hoog niveau van het verbondsgesprek, dat zojuist begonnen is"⁶⁷. Juist het zicht op het verbond, en het verstaan van de wet als "grondwet van het verbond, regel voor het liefdesverkeer met de HERE", brengt hen verder dan het dilemma 'bron van zondekennis óf dankbaarheidsregel' dat deputaten ons presenteren (p. 90, 91). Wij willen daarom deze plaats van de wet graag houden zoals ze is. Bovendien vervreemdt dit ons waarschijnlijk minder van andere kerken in binnen- en buitenland.

Een achtergrondvraag hierbij is: hoe waarderen we de geschiedenis? Wanneer we de geschiedenis tot norm nemen, bestaat de kans de recente geschiedenis (21 jaar geleden) te veroordelen, en 450 jaar geleden als norm te nemen. Proberen we te leren uit de geschiedenis, dan is het leerzaam te zien hoe de reformatoren zochten naar en experimenteerden met de plaats voor de wet in de eredienst, om 'zondekennis' en 'dankbaarheid' beide tot hun recht te laten komen. En dan kunnen we dankbaar zijn dat de Heilige Geest ons nu, ook door het werk van 21 jaar geleden, rijker zicht heeft gegeven op de betekenis van de wet, en op de 'goede plaats' van de wet in de eredienst.

Een afzonderlijke plaats vragen deputaten voor de schuldbelijdenis. Hiermee doen zij in zekere zin weinig nieuws, want in Kampen 1975 kon dat ook al. In ons huidige kerkboek wordt bij 'Middelburg' aangegeven een gebed waarin de schuldbelijdenis is opgenomen; bij 'Kampen' worden schuldbelijdenis en gebed naast elkaar geformuleerd. Daar is de afzonderlijke schuldbelijdenis dus al mogelijk. Wel nieuw is het onderdeel 'genadeverkoondiging'. Echt nieuw is het niet: het wordt aangetroffen in liturgieën uit de reformatietijd, maar ook bijv. bij de OPC in Amerika⁶⁸. In de Nederlandse kerken is er echter ook altijd verzet tegen geweest.

⁶⁶ Rapport deputaten voor orde van dienst 1975; par. 6.1

⁶⁷ Rapport deputaten orden van dienst 1975, par. 6.4.5

⁶⁸ Wij hebben geen studie verricht op dit gebied, maar het op vakantie meegemaakt. De band met een zusterkerk telt voor ons beslist mee.

Wij willen de synode vragen dit onderdeel als *mogelijkheid* op te nemen in de liturgie van Kampen 1975. Op die manier kan de bestaande praktijk blijven gehandhaafd, maar wordt meer variatie en afwisseling mogelijk gemaakt.

Het pleidooi van deputaten om voor de afkondigingen ruimte te hebben binnen de eredienst lijkt ons overtuigend: wij stellen voor de liturgie van Kampen 1975 te wijzigen zodat de afkondigingen in de dienst een plaats kunnen krijgen.

De verplichte opname van de geloofsbelijdenis in de morgendienst zoals deputaten dat voorstellen, vereist dat nagedacht moet worden over de functie van de middagdienst: krijgt die in hun visie een tweederangsrol? Elders in 'kerkelijk Nederland' is het wel gangbaar geworden de eerste dienst als hoofddienst, 'vierdienst' te zien en de tweede een bescheidener, een minder belangrijke plek te geven: naar keuze als leerhuis, gebedsdienst, 'vesper'. Dat zal niet *dorzaak* geweest zijn van het leeglopen van die tweede dienst, maar heeft het wel bevorderd.

Wij hebben inmiddels, anders dan enkele eeuwen terug, twee *ongeveer gelijkwaardige* diensten. Dat is een historische verworvenheid waarvan we ons afvragen of we ons die zomaar moeten laten afnemen. Daar moet allereerst helderheid over komen, voor we de geloofsbelijdenis in de morgendienst opnemen.

Samengevat: Wij willen de synode vragen de voorgestelde orde van dienst C (in elk geval nu nog) niet te aanvaarden, maar wel enkele niet-verplichte aanvullingen te geven in de liturgie van Kampen 1975 (zie 4.3).

3. Uitwerking B: het kerklied en de gezangbundel

3.1. Te veel - te weinig

Er staat veel in dit hoofdstuk; ook veel waar we blij mee zijn. Het geeft een deskundig overzicht; er worden belangrijke overwegingen aangereikt. Ook als je af en toe de neiging voelt heel hard 'nee!' te roepen, - je wordt je tenminste bewust van dat 'nee'.

Ja, we hebben nogal eens 'nee' geroepen; we denken zelfs **ook van dit verhaal de grote lijn niet overgenomen moet worden.**

Ook voor dit onderdeel van het rapport geldt dat er enerzijds te veel en anderzijds te weinig in staat.

Te veel: er wordt erg veel nieuws aangereikt, met verstrekkende gevolgen. Inhoudelijk zoveel, dat men ter synode lang niet alles zal kunnen overzien.

Overigens is het wél een samenhangend geheel. En voor wie dat in de gaten heeft, geeft dat ook de mogelijkheid om er min of meer gestructureerd op in te gaan.

Te weinig: deputaten zijn in de eerste plaats aangesteld voor *studie*. Aan de wieg van dit deputaatschap is uitgesproken, dat het tot nog toe te zeer ontbroken had aan bezinning op schriftuurlijke, theologische en muzikale uitgangspunten waaraan het nieuwtestamentische kerklied moet voldoen. Daar moest dit rapport in voorzien. Maar vooral een grondige uiteenzetting over *schriftuurlijke en theologische uitgangspunten* hebben we pijnlijk gemist; temeer daar men nu andere keuzen maakt dan vorige deputaatschappen. Met name geldt dit weer invloeden van de liturgische beweging, met alles wat daaraan vastzit.

3.1.1. Ontbrekende criteria

Argumenten voor afwijzing van liederen ontbraken in het verleden, zeggen deputaten. Zo wordt vermeld dat indertijd alle 115 bijbelliederen uit het Liedboek werden verworpen, met weinig of geen argumentatie. Nu lazen wij dat deputaten in 1978 de synode aangeboden hebben, desgevraagd verantwoording af te leggen van die afwijzing. Had het niet voor de hand gelegen dat men de toenmalige deputaten zou benaderen om deze gegevens alsnog te krijgen?

In de deputatenrapporten voor de gezangen, van 1963 tot 1984, is op veel plaatsen iets te vinden over criteria die zijn gehanteerd bij de selectie van de gezangen (zie bijlage I.1). Voor lang niet alle criteria geldt dat daarmee toen een zigzagkoers is gevaren.⁶⁹

Dat er soms zo summier geargumenteed werd, wijst er volgens ons op dat de *achtergrond* van de argumentatie gemeengoed was. Hetzelfde geldt voor de afwijzing van het Liedboek.

Wij denken in de eerste plaats aan de artikelen van K. Deddens in 1974 in *De Reformatie* (genoemd in het rapport), maar ook aan o.a.:

- H.J. Schilder, *Het kerkschip biedt behouden vaart*, Kampen 1981, hoofdstuk 2, p. 21v. (herdruk van artikelen uit 1947/48 - HJS was één van de deputaten in de jaren '70);
- L.L. Bouwers, Gewassen van het Landvolk, artikelen in *Radix*, 2e jrg p. 165-180, 3e jg. p. 91-111, 4e jg. p. 81-98, 5e? jg. p. 57-66 (1976 en volgende jaren).

Het 'doorsnee' kerklied zal deze artikelen niet gelezen hebben, maar er werd wél vaak vanuit die achtergrond gepreekt.

Het heeft ons, gezien de geuite kritiek, verbaasd dat er in dit rapport op de keper beschouwd niet *meer* aan schriftuurlijke en theologische uitgangspunten geboden wordt dan in deputatenrapporten e.d. uit de jaren zeventig. Er is een andere aanpak, met een andere uitkomst, en het is heel nuttig deze te bestuderen. Maar we missen de onderbouwing, die nodig is o.a. voor een toetsing van de schriftuurlijkheid van liederen. De consequenties daarvan willen we hieronder aangeven.

3.1.2. Gods daden gedenken - de essentie?

Conclusie 1 op p. 150 luidt: "Het 'gedenken van Gods daden' biedt een goede ingang om het centrum en de essentie van kerkliederen aan te duiden" (voor de uitwerking zie 8.3., p. 115v).

Dit gedenken is inderdaad een belangrijk kenmerk van kerkliederen. Daarom zijn wij het van harte met deputaten eens, wanneer zij bijvoorbeeld bepaalde opwekkingsliederen als *kerklied* afwijzen, omdat ze dit kenmerk missen (p. 118).

Maar 'het centrum' *de essentie* is o.i. te sterk uitgedrukt. Het kerklied heeft *ook altijd* in zich het eren van God in lof en belijdenis; dat is niet minder belangrijk dan het gedenken. Sterker nog: wij denken dat

⁶⁹ Een uitvoerig overzicht geeft de doctoraalscriptie van (nu ds.) H.J. Visser, december 1993

het voorop moet staan. Het ' gedenken van Gods daden' is *aspect van het belijden*: we denken aan Gods grote daden, waardoor wij Hem kennen als Degene "die is en die was en die komt", maar we beseffen dat die daden *middel* zijn om *Hemzelf* te leren kennen. Het gedenken is dus wel een heel belangrijk kenmerk van goede kerkliederen, maar een *ondergeschikt* kenmerk.

Daarom had het woord ' gedenken' , ook tegen de achtergrond van allerlei theologische discussie, nog nader gepreciseerd moeten worden: wat verstaan we er precies onder?

Als ' gedenken' domineert op de manier zoals het beleefd wordt in veel advents- en kerstliederen, is de blikrichting ' horizontaal' , geconcentreerd op wat er toen gebeurde. Maar in het kerklied moet de blikrichting in het gedenken juist ook ' verticaal' zijn: gericht *God zelf*, zoals wij Hem, in de eredienst extra bewust, mogen ontmoeten en eren; zoals Hij met zijn volk door de geschiedenis gaat naar zijn heerlijke toekomst. Daardoor wordt dan ook het gebed om vervulling van zijn beloften voor de toekomst gestempeld⁷⁰.

Wij pleiten dus niet zozeer voor een geheel ándere, maar voor - laten we zeggen - een meer-dimensionale blikrichting: als het goed is, wordt ons gedenken van Gods daden geheel gekleurd door het besef van zijn hoge tegenwoordigheid nú, in de eredienst, en van de weg die Hij met zijn volk gaat.

Waarschijnlijk zullen deputaten dat van harte beamen. Maar als dit accent niet nadrukkelijk op de voorgrond staat, *raakt het te ver op de achtergrond*. Dat zien we weerspiegeld in hun liedselectie. Dat het gemakkelijk op de achtergrond raakt, is heel goed te verklaren vanuit onze menselijke natuur. Gods nabijheid in de eredienst zien we niet, we voelen die ook niet altijd; het is een kwestie van geloof. Zijn weg met zijn volk en onze plaats daarin - ook die moet je gelóven. Gemakkelijker is het, je in te leven in perioden van de heilsgeschiedenis waarin meer te ' beleven' , te horen en te zien was. De roomse kerk komt al eeuwenlang aan deze behoefte tegemoet; in de laatste decennia wordt dat in de ' grote' protestantse kerken ook steeds sterker.

Vroegere deputaten hebben zich daartegenover juist willen profileren door hun heilshistorische benadering. Vanuit diezelfde motivatie zouden wij liever een ander woord gebruiken voor ' gedenken' , waarbij men zo sterk geneigd is alleen maar naar het verleden te kijken. Wij houden het bij gebrek aan beter voorlopig op ' denken aan' .

3.1.3. Gods daden gedenken - hoe doen we dat?

"Eerst zien - dan geloven" - dat was niet alleen het parool van Tomas. Het is heel menselijk. Dat verklaart o.i. de populariteit van o.a. kerst- en paasliederen (om nog maar niet te spreken van kerst- en paasspelen), die ons met onze verbeeldingskracht, onze fantasie doen verwijlen bij kribbe en kruis en open graf (' hang naar drama'). Dat is wel niet hetzelfde als zien, maar het komt er toch het dichtste bij.

Nu stellen deputaten (op p. 145-146) dit actualiseren, ' present stellen' van bijv. het kerstgebeuren op één lijn met de manier waarop wij de psalmen zingen. Maar volgens ons is er toch een groot verschil. De psalmen zijn ontstaan in de tijd ver voor Kerst, en dat weten we allemaal. We zijn van jongsaf vertrouwd gemaakt met dat vertrekpunt én met het profetische perspectief daarin. Hebben de (onberijmde) psalmen niet het waarmerk van God zelf, als het liedboek dat Hij zijn kerk voor alle tijden gegeven heeft? En hebben we niet van jongsaf mogen ervaren hoe actueel ze (doorgaans gekend en beleefd in berijming) ook voor ons eigen leven zijn?

Wat in veel kerstliederen gebeurt, is wat anders: liederen gedicht ' in de laatste dagen' willen ons, in de kerk, in gedachten *terugvoeren* naar Betlehem, of, anders gezegd: de stal met de kribbe in ons midden neerzetten - "Ziet dit nieuw-geboren kind" - bij de gratie van onze verbeeldingskracht. Dat doen ze op het moment dat de in de hemel tronende, verhoogde Christus naar zijn godheid, majesteit, genade en Geest in ons midden is. Is dat niet vreemd? *Op Hem*, de verhoogde Christus, die *ván* kribbe en kruis met ons op weg is naar de eeuwige heerlijkheid, moet onze aandacht gericht zijn. Daarbij mogen we *gedenken*, elkaar eraan herinneren, hoe Hij in deze wereld gekomen is. Maar we spelen niet dat we daarbij staan te kijken.

Vergelijking met de psalmen onderstreept dit. Er zijn diverse psalmen die op levendige wijze de uittocht uit Egypte in herinnering brengen. Maar nergens tref je de aansporing aan te gaan kijken bijv. bij de Schelfzee. De teneur is veeleer: ' zie, zó is onze God; prijs Hem dan en vertrouw nú en voor de toekomst op zijn beloften' .

⁷⁰ Om te beseffen hoezeer hier wegen uiteen kunnen gaan: lees bij de hierna volgende paragraaf (3.1.3) Jesaja 40 en volgende hoofdstukken, met de grondtoon: "Ik ben de HERE, dat is mijn naam, en mijn eer zal ik aan geen ander geven" (Jes. 42:8) - en vergelijk dat met onze bespreking van lied 1 en 30 in 3.2.3/3.2.4.

Niet onze verbeelding moet geprikkeld worden, maar ons geloofsoog gescherpt, zodat we de werkelijkheid zien waarin we mogen leven met Christus.

Ook in de selectie van deputaten zitten liederen die vooral of uitsluitend stilstaan (in de tegenwoordige tijd!) bij Christus' eerste komst; zoals Lied 125, 135, 139, 140, 142 uit het Liedboek voor de Kerken (selectie nr. 36, 44, 42, 39, 40). Vgl. ook 173, 235 (nr. 52, 65).

Nu kan men zeggen dat we deze liederen ook wel 'goed' kunnen zingen, dat we ze in gedachten kunnen *vullen* met dat bredere perspectief. Maar waarom zouden we ze nemen? We zitten er toch niet aan vast; is het niet veel logischer en beter, liederen te zoeken die dat perspectief in zich hebben?

Maar kun je bij de tegenwoordige-tijdsvorm in deze liederen niet eenvoudig denken aan een *praesens historicum*, zoals die ook in historische romans gehanteerd wordt? Dan is het niet meer dan een taalmiddel om de beschrijving levendiger te maken.

Bij veel kerstliederen is het toch anders: wij sporen daarin onszelf en elkaar aan te gaan zien, horen en beleven wat er toen te zien enz. was, ja te doen wat men toen deed ("Geef de Koning van uw leven / wat de koningen Hem geven"); we bidden zelfs tot het Kerstkind.

Je moet dan toch op z' n minst al zingende druk 'vertalen'! Maar doen we dat nog? Of kunnen we ons eigenlijk wel goed vinden in de volgende omschrijvingen:

"Wanneer men het verleden 'gedenkt', houdt dit in dat men het verleden tegenwoordig stelt en dat het een impuls wordt voor de toekomst" en

"In de kerstliturgie gaat het erom het gebeuren van Jezus' geboorte gestalte geven als een gebeuren dat hier en nu, in onze geschiedenis en op deze plaats, van kracht is, nabij en heilzaam"⁷²?

Dan moeten we bedenken dat dit gevaarlijk is in z' n consequenties: het ligt in de lijn van de roomse visie.

Wij vragen ons daarom af: wat bedoelen deputaten nu precies met 'present stellen'? Op p. 115 onderaan vinden we een passage over het gedenken van Gods daden, waarin ook die woorden voorkomen. "De daden van God worden in een lied in herinnering geroepen en present gesteld als daden van Jahweh, die vandaag en gisteren Dezelfde is en was voor zijn volk" - betekent dat, dat we doen alsof Hij die daden van toen nu weer verricht?⁷³

En "In het lied is de kerk actief bezig Gods daden en woorden uit het verleden te gedenken met het oog op het heden en de toekomst" - impliceert dat voor deputaten: tot het Kerstkind bidden of de lijdende Christus toezingen (vb lied 139, 173)?⁷⁴

Lied en sacrament staan trouwens niet zo ver van elkaar: wat in het lied alleen in de verbeelding gebeurt, wordt in het (r.k.) sacrament versterkt door het ritueel; het verschil is niet erg groot. Dezelfde theoloog van wie de vorige citaten waren, schrijft ook (p. 123, over Vaticanum II): "In de constitutie wordt de liturgie geschetst als een centraal gebeuren in de kerk, waarin en waardoor in zichtbare rituelen God en mens elkaar ontmoeten in en door de persoon van Christus. Zijn heilzame leven, vooral zijn sterven en herrijzen, wordt zo herdacht en onthuld, dat het voor de gelovige gemeenschap hier en nu levende en werkzame realiteit wordt. Zo kan de gelovige gemeenschap zich in en door de liturgie overgeven aan de God van het heil, de God die redt." Dat is Rome. En dat vinden we m.b.t. het avondmaal ook in diverse liederen in het LvK (vb Lied 33, selectie deputaten nr. 28, str. 3: "O zoekt toch de Here, *hier*⁷⁵ wordt Hij gevonden./ Aanbidt

⁷¹ in 't vervolg meestal afgekort als LvK

⁷² van een r.k. theoloog, G. Lukken, *De onvervangbare weg van de liturgie*, Hilversum 1980, p. 30 en 77. Het eerste citaat doet ons denken aan de omschrijving die deputaten geven op p. 115 onderaan.

⁷³ In het rapport komt dat 'present stellen' ook al voor op p. 112, bij de bespreking van de gezongen *Decaloo*; zie *De Reformatie*, jg .65 nr. 1, p. 21 en nr. 2, p. 35.

⁷⁴ Wij citeren hiertegenover graag C. Trimp, *De actualiteit der prediking*, Groningen 1971, p. 28: "De historische distantie tussen onze tijd en de dagen van profeten en apostelen wordt daarom niet overbrugd door onze menselijke representatie-arbeid, maar is overbrugd door de trouw van God zelf, die in Zijn Zoon Zich definitief heeft geopenbaard en vandaag is, zoals Hij was in Christus, en tot in eeuwigheid zal blijven. Niet wij halen de oude verhalen naar ons toe, maar in het gewaad van de oude verhalen komt God door de eeuwen en landen naar ons toe en wil de Christus der Schriften woning maken onder ons. Niet de 'representatie', maar de 'gedachtenis' zal daarom de arbeid der bediening kenmerken. Want niet de feiten uit het verleden moeten present gesteld worden, maar de God, die in deze feiten Zichzelf een eeuwige Naam maakte, mag als present verkondigd en voor de toekomst verwacht worden."

⁷⁵ aan het avondmaal

Hem en prijst Hem, hier is Hij nabij./ Nu is het de goede, gezegende stonde./ Nu maakt Hij van blaam en van smetten u vrij." - zie bijlage II).
Is het gevaar niet groot dat wij ongewild op ' roomse' manier liturgie gaan vieren?

Samengevat: wij willen u dringend vragen, op z' n minst nog eens goed na te gaan of de argumenten tegen zulke liederen uit de jaren veertig t/m zeventig al dan niet terecht waren. En of u zich al dan niet kunt vinden in de (schitterend gevonden maar voor ons ondoorgroendelijke⁷⁶) formule van deputaten: "*De heilshistorie wordt opnieuw beleden en in zekere zin heilsordelijk beleefd*" (p. 146).

Eigenlijk zouden we op deze plaats ook nog een uiteenzetting moeten geven over de ' kerkelijk jaar' -visie, die doorlopend op de achtergrond een rol speelt. Zo staat de indeling van de aangeboden liedselectie én de inhoud van een aantal liederen in het kader van het ' kerkelijk jaar' -denken zoals we dat kennen uit de ' grote kerken' .

Uit vele artikelen in tijdschriften, bijv. in *Bij de Tijd*, blijkt dat de populariteit hiervan onder ons sterk toegenomen is. Toch krijgen we niet de indruk dat men zich echt geconfronteerd heeft met de bezwaren die er altijd tegen aangevoerd zijn.

Het is niet om ons ervan af te maken, maar wij willen op dit moment volstaan met verwijzing naar vroegere lectuur, m.n. Deddens' *Annus Liturgicus*? De argumenten daar genoemd zouden breed aandacht moeten krijgen. Wij hopen dat dit dan tot gevolg heeft dat er op grote schaal een nieuwe bezinning komt.

3.1.4. Bidden om de komst van de Heilige Geest

Dat we kerstliederen noemden, was om de duidelijkheid van het voorbeeld. We hadden ook pinksterliederen kunnen nemen.

Onder ons is er steeds de nadruk op gelegd, dat de Geest altijd van Zichzelf afwijst naar Christus en naar de Vader. En in preken werden we erop gewezen dat het Pinksterfeest *in die zin* ook geen ' eigen inhoud' heeft; zie maar naar de ' preek' van Petrus: hij stapt direct over van de verschijnselen van windvlaag, vuurvlam en het talenwonder naar de verkondiging van Christus en die gekruisigd.

Daar werd zoveel nadruk op gelegd, omdat we tegen de stroom in moesten roeien van toenemende ' pinkster' -dwaling. Maar wat zien we nu gebeuren? Ook onder ons groeit de voorliefde voor liederen die het Pinksterwonder zelf in de schijnwerpers zetten en het ' present stellen' . We denken aan pleidooien ten gunste van een lied als "Kom Schepper Geest, daal tot ons neer" (Liedboek-variant van Gezang 27) en aan het onder ons populair geworden lied "Loof God om zijn uitbundigheid" van Ria Borkent.

Is dat omdat verset nu niet meer nodig is, omdat we immuun geworden zijn voor verkeerde invulling, of... roeien we inmiddels met de stroom mee?

Voor ons is duidelijk dat er samenhang is met de behoefte aan meer geloofsbeleving die door onze geleerden vaart. Maar is het intussen niet moeilijk geworden duidelijk te maken dat je die zó in de verkeerde richting zoekt?

Op deze plaats willen wij ingaan op een stukje discussie in het rapport, op p. 145. Men reageert daar op een fragment van een brief die wij in oktober 1994 aan deputaten gestuurd hadden. Uit onze lectuur hadden we namelijk al wel begrepen in welke richting sommige deputaten dachten, en we hadden er behoefte aan hen van onze zorg daarover op de hoogte te stellen. Met name op de kwestie van de ordinariumliturgie en van de actualiserende, dramatiserende liederen hebben we gewezen. Bij het laatste onderwerp gingen we in op een artikel van Anje de Heer⁷⁷ over de geschiedenis van Gezang 27, waarin zij een lans breekt voor de versies in het LvK: Lied 237 en 239.

Het rapport, onderaan p. 145: "Bij ons huidige Gezang 27 valt niet in te zien waarom we niet kunnen zingen ' Kom Schepper Geest' (omdat de Geest al gekomen is), terwijl we in één adem wel mogen zingen ' woon in uw kerk' (Hij woont er toch al eeuwen?!)"

Inderdaad, dat laatste klinkt ook vreemd (bedoeld zou kunnen zijn: blijf wonen). Maar met de ene vlek wordt de andere niet schoongewassen. In onze brief hadden we geen verdediging van Gezang 27 op het oog. Het punt waar het ons om ging, was het present-stellen-in-het-heden van de heilsfeiten uit het

⁷⁶ tenzij op te vatten in soortgelijke zin als de citaten van Lukken. Wij denken hierboven aangetoond te hebben dat we het dan moeten afwijzen.

⁷⁷ in *Orgeldienst*, 21e jg nr.2 (april 1994), p. 36v

verleden; we beweerden dat het "Kom..., daal tot ons neer" aan het adres van de Heilige Geest daar een uiting van was, en dat deputaten ' 75 daar ook op gewezen hadden.⁷⁸

"Het gebed om de Geest is heilshistorisch zuiver en heilsordelijk zeer functioneel", zeggen deputaten verder, met een verwijzing naar het gebed om de Geest in het avondmaalsformulier. Wij hebben opgezocht waar zij op doelden. Twee plaatsen troffen we aan in het gebed voor de viering van het avondmaal. In de eerste zin: "...bidden wij U, of U door uw Heilige Geest wilt bewerken..." en verderop: "Onderhoud ons zo door uw Heilige Geest met het ware brood uit de hemel". Nog een plaats in het dankgebed: "...dat door de werking van uw Heilige Geest de vrucht van deze avondmaalsviering mag zijn..." In het korte formulier staat nog: "...omdat wij door uw Heilige Geest mochten genieten..." Geen gebed om (het zenden/komen van) de Heilige Geest dus, maar om de *werking* van de Heilige Geest. Het eerste heeft wél ' oude papieren' : het epiclesegebed, dat al vroeg in de oude kerk gevonden wordt (bij Hippolytus en Irenaeus) en nog altijd in de roomse eredienst een plaats heeft. Maar onze vaders in de zestiende eeuw hebben zeer bewust anders geformuleerd toen zij de gebeden voor de avondmaalsviering opstelden!

"In het kader van de toeëigening van het heil roepen we steeds weer de Geest te hulp", lezen we in het rapport. Ook dit is voor ons minder vanzelfsprekend dan voor deputaten; wij kunnen namelijk voor het speciaal te hulp roepen van de Geest geen voorbeelden in Gods Woord vinden.

Al toetsende en vergelijkende zijn we trouwens steeds meer bedenkingen gaan krijgen tegen *alle* liederen waarin speciaal de Geest wordt aangeroepen (dus ook ons Gezang 27). Waar in de bijbel gebeurt dat? Sinds Pinksteren wordt behalve de Vader ook Christus aangeroepen en verheerlijkt in gebed en lied. Maar de Geest?⁷⁹

Om een misverstand te voorkomen: wij willen allermindst de Drieëenheid ter discussie stellen. Maar we vragen naar het bijbelse voorbeeld. En dat hebben we niet kunnen vinden. Moeten wij het dan wel doen: een lied, een gebed tot de Heilige Geest? Hij in het centrum?⁸⁰

Het argument om dat maar niet te doen, zou kunnen zijn: het is in het verleden al zo vaak ontspoord. Maar o.i. is het ' sterker' uit te gaan van de vraag naar voorbeelden die de Here ons zelf in zijn Woord geeft, en ons door Hem alleen laten leren, ook hierin.⁸¹

Wij denken dat ook dit nadere doordenking behoeft.

3.1.5. Objectief / subjectief

Mooi vonden we het beeld van raam versus spiegel: om aan te geven dat een goede kerkliedtekst niet in de gelovige mens wortelt en toch in de ik-vorm kan staan.

"Wanneer het uitgangspunt niet het ' gedenken van Gods daden' is, zal een lied niet meer zijn dan introspectie van een religieus ontroerd mens: het lied weerspiegelt de zanger" (p. 116). - Maar wat doet dan bijvoorbeeld Lied 428 ("Jezus, mijn verblijden", nr. 96) in de selectie?? - zie hieronder, 3.1.8.

Nu ligt het niet altijd even duidelijk; het is vaak een kwestie van meer en minder, van accenten; die kun je verschillend taxeren. Zo vinden we Lied 78 ("Laat me in U blijven, groeien, bloeien", nr. 13) en (in mindere mate) Lied 403 ("Wat mijn God wil, geschied' altijd", nr. 93) meer ' spiegel' dan ' raam' . Deputaten denken daar kennelijk anders over. Misschien wreekt zich hier het *smalle* uitgangspunt (dat je nog meer kunt versmallen tot: Gods daden aan mij), maar ook van daaruit is het o.i. duidelijk: de grote aanleiding voor onze lof is toch *Christus*, zijn Gods daden in en door Hem! In deze liederen staat de gelovige er zelf a.h.w. teveel vóór, hindert hij het zicht op Christus.

⁷⁸ Zie hierboven, 3.1.2. / 3.1.3. - Overigens is dat wat bovenaan p. 145 staat, niet helemaal correct. De synode van Kampen ' 75 heeft het lied helemaal verwijderd, conform het advies van deputaten; zie bijlage I, p. 69-70. Het is pas in 1984/1985 als "O Schepper Geest..." toch weer in onze bundel terechtgekomen.

⁷⁹ Nieuw is dit niet: we vonden in het rapport van gezangendeputaten, benoemd door ' Assen 1961' , dezelfde vraag, bij de beoordeling van (het oude) Gezang 21 ("Kom Schepper Geest, bezoek uw kerk"): "Hier dringt zich op de vraag, of een gebed tot de Heilige Geest nu wel een recht geestelijk gebed is."

⁸⁰ Dit betreft vooral het geïsoleerd aanbidden, niet de lof op de drie Personen tezamen.

⁸¹ Ons denken hierover werd gestimuleerd doordat we hierover een paar korte opmerkingen tegenkwamen in de verslagen van de gezangencommissie in de NG kerken. Consequent doorredenerend zou je eigenlijk alle liederen af moeten wijzen waarin de Geest (samen met de Vader en de Zoon) werd aangeroepen; omdat dat in de bijbel ook nergens gebeurt. In die visie zouden Gezang 19:4, 26, 28:4, 39:6 en 41 ook moeten afvallen. Wij willen niet beweren dat wij daar vóór zijn, maar bevelen toch deze vraag in uw aandacht aan: zijn voor dat ' tezamen aanroepen' bewijsplaatsen in de bijbel te vinden?

Dat laatste willen we nog wat verder uitwerken. De belangrijkste reden om buiten de psalmen meer schriftuurlijke liederen te verlangen, is dachten we steeds geweest de behoefte om - nu de Here met ons zoveel verder gekomen is in de geschiedenis van zijn heil - nieuw-testamentisch, ronduit en onomwonden, te kunnen zingen van Gods grote daden in de komst en het werk van onze Here Jezus Christus, en om Hemzelf te loven in ons lied.

We hebben in de psalmen een rijke schat aan ervaringsliederen, waarin Gods kinderen zichzelf alle eeuwen door ook herkend hebben. Maar het is juist onze grote wens, daarnaast ronduit van Christus te kunnen zingen. Lieder die dát doen, juichen we in principe toe. Daarvoor kunnen we bijvoorbeeld Schriftberijmingen zoeken, maar ook ' vrije' liederen, mits schriftuurlijk en dus gedrenkt in de Schrift. Nu kun je in de kerkgeschiedenis meer dan eens een golfbeweging opmerken: bij *reformatie*, terugkeer naar de Schrift, kwamen ook ' objectieve' liederen los over ons heil in Christus (liederen van Luther bijv.); wat later kwamen meer ' innige' liederen (piëtisme, bijv. Paul Gerhardt, Gerhardt Tersteegen). De *beste* daarvan zijn nog wel te typeren als ' raam' , maar de meeste liederen uit de tijd van het piëtisme zijn overwegend of uitsluitend ' spiegel' van het vrome gemoed.⁸²

3.1.6. Plaats van het lied in de eredienst

Het kerklied heeft ook een *verkondigende* functie, stellen deputaten. Die functie kun je inderdaad uit de bijbel afleiden; veel psalmen roepen op tot verkondiging en geven daar zelf gevolg aan. In een eredienst met een *star* Woord-antwoord-schema, waarin het lied altijd (alleen) op de antwoord-plaats mag staan, zouden veel psalmen niet eens passen, reden temeer om zo' n schema af te wijzen.

Een extreme visie (een karikatuur) afwijzen is één; punt twee is: hoe zien we dan wél de functie(s) van een lied in de eredienst?

N.a.v. de vraag: '*wat voor liederen* moeten er in de bundel komen?' hebben deputaten vooral gekeken naar categorieën: bepaalde gelegenheden, kerkelijk jaar, perioden in de kerkgeschiedenis; zijn daarvoor liederen beschikbaar? Maar in verband hiermee moet je ook vragen stellen als: is het gewenst Schriftberijmingen in de eredienst te zingen; wat voor functie kunnen ze daar hebben; welke bijbelgedeelten lenen zich voor gemeentezang?

Bezinning op deze vraag behoorde expliciet tot de opdracht van deputaten (gronden: 2.4).

Daarna komt de vraag *welke* voorhanden Schriftberijmingen we in ons kerkboek willen opnemen.

We hebben bespreking hiervan in het rapport gemist. Het lijkt ons zinvol iets door te geven van onze eigen bezinning hierop.

Laten we eerst de vraag stellen, welke Schriftgedeelten voor gemeentezang in aanmerking komen.

Dan denken we het eerst aan het Nieuwe Testament. Een berijming van een poëtisch getinte pericoop uit de apostolische brieven, bijv. uit Romeinen 8, kan de gemeente zingende toepassen op zichzelf en op ieder die het hoort, en daarin Gods lof verkondigen: antwoord én verkondiging door de gemeente. Zo' n lied kan op veel plaatsen in de eredienst gezongen worden.

Vervolgens denken we aan oudtestamentische profetieën die naar Christus heenwijzen; daar zijn er al veel van berijmd. Is zo' n berijming geschikt om in de dienst *zingen*? Wanneer zo' n profetie voorgelezen wordt, is het duidelijk: het is verkondiging van Gods Woord aan zijn volk in het OT én ook aan ons. Een berijming daarvan heeft diezelfde verkondigende functie. Wel is er ook verschil. In de Schriftlezing komt Gods Woord tot ons zo rechtstreeks als maar kan; in de gemeentezang zoals wij die kennen, is het geen reciteren maar *berijmd zingen*, en dat houdt vrijwel altijd in dat de tekst slechts indirect Gods Woord is; er zit een dichter ' tussen' .

Het is voor ons nog de vraag of je zulke Schriftgedeelten *in de eredienst* moet laten *zingen*; daarover zou nog eens goed nagedacht moeten worden.

Maar als je dat wel doet, denken we dat zo' n lied *niet de plaats van* de Schriftlezing kan komen. We denken eerder aan antwoord op, instemming met, intensivering van de lezing.

Het zal vaak ook niet passen op een andere plaats dan ná de voorlezing. Waarom niet ' los' op een andere plaats in de dienst? Omdat het meestal vooruitwijst naar iets wat intussen áchter ons ligt. Soms lijkt het ' perspectief' wel het onze te zijn, bijv. in Jesaja 9. Soms is een lied niet echt een berijming, maar presenteert het zo' n Schriftgedeelte in een nieuwtestamentisch kader (voorbeeld, met ietwat verwarrend perspectief, Lied 26 LvK: "Daar is uit ' s werelds duistere wolken", nr. 5); daar zijn de mogelijkheden voor gebruik in de eredienst wellicht ruimer.

Er zijn veel profetieën waarin de HERE in de ' eerste persoon' spreekt; bijvoorbeeld Jesaja 42 : 1-7. We denken dat je die, áls je ze in de eredienst zingt, uitsluitend als instemming met de Schriftlezing kunt zingen.

⁸² Die golfbeweging, ook in andere perioden dan de 16e/17e eeuw, wordt bijv. uitvoerig geïllustreerd in *Tussen de regels* van C.P. van Andel.

Dat hangt samen met de vraag of je de gemeente zó Gods woorden in de mond kunt leggen (vgl. de Wet). Deputaten wijzen op psalmen waarin dat ook zou gebeuren. We denken dat het verschil maakt: of je *in het kader van* een gebed tot de Here (zoals in Psalm 89) of een verkondigend lied (zoals in Psalm 81) zijn woorden aanhaalt - en daarmee een appèl doet op Hem: ' U hebt het zelf gezegd!' of op jezelf en je toehoorders: ' denk erom, Hij heeft het zelf zó gezegd!' - óf dat het hele lied daaruit bestaat.

3.1.7. Schriftberijmingen

De vraag of Schriftberijmingen geschikt zijn voor gemeentezang, is dus o.i. niet in ' t algemeen te beantwoorden. Je moet uitsplitsen. Een paar categorieën:

- Profetieën uit het OT: zie boven.
- Nieuwtestamentische lof- en bedeteksten. Die komen allereerst in aanmerking. Wel zul je je apart moeten bezinnen op de liederen uit het boek Openbaring. Berijming van Openbaring 19 bijvoorbeeld: kun je nú al het lied op de bruiloft van het Lam zingen, alsof die al aangebroken was?
- Verhalende Schriftgedeelten uit het NT. Die lenen zich niet goed voor gemeentezang; ze zijn vaak te lang of te fragmentarisch, maar vooral ' van huis uit' te weinig poëtisch.
- Pericopen (vnl. in het NT) die meer uiteenzettend, lerend zijn, maar vol poëtische zeggingskracht. We denken dat een aantal daarvan heel goed berijmd gezongen kunnen worden.
- De brieven in Openbaring 2 en 3 (bijv. berijmd door Adriaan van Boven): áls je die opneemt, kunnen ze hoogstens op dezelfde manier een plaats krijgen als de profetieën in het OT waarin God spreekt ' in de eerste persoon' .

Hierover moet nog verder doorgedacht worden. Waarschijnlijk gaat dat het beste aan de hand van concrete berijmingen. Maar dan wordt meteen de vraag urgent: zijn er goede Schriftberijmingen? Van al die 115 berijmingen in het LvK zullen we na toetsing écht maar bitter weinig overhouden (vgl. bespreking in Bijlage II t/m Lied 115). Dat wil echter niet zeggen dat we tegen Schriftberijmingen zijn. Misschien zijn er nog wel goede, maar kennen wij ze niet; misschien moeten ze nog gemaakt worden - zou er geen stimulans hiertoe van synodewege kunnen uitgaan?

Overigens zijn er in de tijd ná het Liedboek diverse lieddichters gekomen met Schriftberijmingen. We hebben begrepen dat de Christelijke Gereformeerde Kerken op hun laatste synode een jarenlang beproefde bundel van 40 liederen hebben aangenomen voor gebruik in de erediensten. Wijzelf hebben er al jaren uit gezongen, maar ze nog niet zó ' beproefd' als we nu de deputatenselectie gedaan hebben. We hebben de indruk dat ze doorgaans niet het poëtisch niveau van het LvK halen, maar wél dichter bij de bedoeling van de Schrift blijven.

Zou het te overwegen zijn aan deze bundel meer bekendheid te geven en hem te ' beproeven' ?

3.1.8. De kerk van alle tijden

Een belangrijk uitgangspunt: we zingen in gemeenschap met de kerk van alle eeuwen, dus zoeken we liederen uit alle voorafgaande perioden in de kerkgeschiedenis.

De liederen moeten natuurlijk wel *zingbaar* zijn, in verstaanbaar Nederlands vertaald en berijmd. Voor het LvK is daar heel hard aan gewerkt. Zo heeft Schulte Nordholt veel oude latijnse hymnen bewerkt; een aantal daarvan is in het LvK te vinden. En veelal is het goed, begrijpelijk en poëtisch Nederlands geworden. Jan Wit en Ad den Besten hebben veel Duitse liederen bewerkt, Barnard heeft een aantal Engelse liederen doorgegeven.

Verder geldt hier hetzelfde als bij de Schriftberijmingen: ze moeten *in hun geheel schriftuurlijk* zijn; geen dwaling bevatten. Het is natuurlijk niet vanzelfsprekend dat *oude* liederen ook *schriftuurlijke* liederen zijn, net zo min als dat bij nieuwe liederen vanzelf spreekt.

Helaas valt bij toetsing van liederen uit het LvK het ene lied na het andere door de mand. Of dat al in het origineel zit, hebben we niet altijd kunnen nagaan. We hebben wel de liederen uit het *Evangelisches Kirchengesangbuch (EKG)* kunnen vergelijken, maar niet de Engelse en de latijnse hymnen (vnl. door tijdgebrek).

Voorbeeld van zo' n oude latijnse hymne is de *Veni Creator Spiritus*, dat Schulte Nordholt berijmd heeft; zie Lied 237: "Kom Schepper, Geest, daal tot ons neer". Het wordt ook onder ons vaak geprefereerd boven ons gezang 27. Zie hiervoor: 3.1.4: wij gaan er (zie de titel) van uit dat hier de dwaling ook al in het origineel zit.

In één geval hebben we toch de latijnse tekst opgezocht, omdat we door de werkwoordsvorm in de titel gealarmeerd waren. Het gaat om LvK 140 (nr. 39): "Prijs de Heer die herders prijzen", dat komt van "Quem pastores laudavere", een lied met wortels tot in de negende eeuw.

Wij menen dat de letterlijke vertaling ongeveer zo zal luiden: "Hij, die geprezen werd door de herders, tot wie de engelen gezegd hadden: vrees niet! - Hij is geboren, de Koning der ere.// Hij, tot wie de koningen gingen, die goud, mirre en wierook brachten als een rein offer; de vorst der overwinning.// Laten wij Hem loven samen met Maria en de hemelse vorsten; met vrome stem moeten we Hem bejubelen, in lieflijke samenklank. // Christus, de vleesgeworden Koning, aan ons gegeven door ("per") Maria, wordt door dit lied toegezongen: lof, eer en prijs."⁸³

Vergelijking met de vertaling van Schulte Nordholt levert diverse verschillen op. De tegenwoordige-tijdsvormen waarin hij over herders en koningen spreekt, zijn in het latijnse origineel verleden-tijdsvormen⁸⁴; we worden in het oude 'Quempas' ook niet opgeroepen om 'te geven wat de koningen Hem geven'. Wél valt de sterke nadruk op Maria op.

Schulte Nordholt heeft zich in de vertaling blijkbaar zoveel mogelijk aangesloten bij de gewoonte om de gebeurtenissen-van-toen 'present te stellen' (zie 3.1.3); het zat niet in het origineel.

Een voorbeeld van een Duits lied: "Sollt ich meinem Gott nicht singen" (LvK 426, nr. 95) van Paul Gerhardt, een piëtistisch Duits dichter van lange adem: 12 tienregelige strofen telde het lied oorspronkelijk. Daarvan zijn er in het LvK vijf over.

Ad den Besten had ze wél allemaal vertaald; in het *Compendium*⁸⁵ is de rest te vinden. Hij vertelt dat het lied "een catalogusachtige opsomming van hemelse zegeningen voor ons uitbreidt" - tekenend voor zijn visie op die zegeningen!

Hij kon het (weer) niet laten, eigen accenten te leggen: Gerhardts "Ist doch nichts als lauter Lieben, / das sein treues Herze regt" wordt: "Is de hartslag van het leven / niet de liefde van de Heer?" (str. 1) en (over de Geest): "dass er mir mein Herz erfülle / mit dem hellen Glaubenslicht, / das des Todes Macht zerbricht / und die Hölle selbst macht stille" wordt: "Ja, de Heer doet mij geloven./ Hij ontstak in mij het licht / van het innerlijk gezicht,- / dat zal dood noch duivel doven" (str. 3); twee voorbeelden hoe door de vertaler een mystieke gedachte ingedragen wordt, vreemd aan de taal van de bijbel.

Tekenend voor het LvK is het, dat het uit die 'hemelse zegeningen' "vrij willekeurig" deze keus maakt. Strofen die gaan over Christus' verzoenend lijden en over Gods vaderlijke tuchtiging mij ten goede - die vallen er allemaal buiten. Wat er dan overblijft? Een oppervlakkig geloofsvertrouwen, waarvan de basis inmiddels alleen Gods almacht en liefde in het algemeen is; de grens tussen kerk en wereld, tussen geloof en ongeloof en hun consequenties is - als zo vaak in het Liedboek - uitgewist.

Nee, we zeggen niet dat dit lied van Gerhardt in de oorspronkelijke vorm helemaal geen kritiek ontmoeten zou, maar het is in de categorie piëtistische liederen goed, meer 'raam' dan 'spiegel' en van rijke inhoud. Wat er in het LvK overblijft, is een bleek aftreksel en bevat ook nog dwalingen als 'innerlijk licht'.

Nog een Duits lied. "Jesus mijn verblijden" (LvK 428, nr. 96) is een vertaling van "Jesu meine Freude" van Johann Franck (17e eeuw).

Het is, blijkens een lang verhaal in het *Compendium*, een lied met een nogal frivole geschiedenis; waarvan het slot was dat Franck op het liefdesliedje "Flora, meine Freude, / meiner Seelen Weide, / meine ganze Ruh...", een geestelijke variant maakte: "Jesu, meine Freude, / meiner Seelen Weide, / Jesu, meine Zier..."

De 'bruidsmystiek' zit al helemaal in het origineel. Schulte Nordholt heeft geen enkele poging gedaan dat te verbloemen; hij heeft het eerder nog geaccentueerd door "Gottes Lamm, mein Bräutigam" weer te geven door: "Lam, o kom, mijn bruidegom".

Waar gaat het in dit lied om? De vertaler: "de heldere, doorschijnende blijdschap om Jezus' aanwezigheid". - Wij zouden zeggen: hier hebben we een duidelijk voorbeeld van een 'spiegel' i.p.v. een 'raam' (zie 3.1.5).

Een Engels kerstlied zit achter het bekende "Hoor de engelen zingen de eer" (LvK 135, selectie nr. 44): "Hark, the herald angels sing" van Charles Wesley ('vader' van de methodisten). Ja, het present-stellen is weer dadelijk aan te wijzen in de titel!

We kennen het origineel niet. Maar W. Barnard vertelt zelf dat hij in strofe 3 "grote vrijheid betracht" heeft. Daarin is dan ook een heel eigen geluid te horen: "Gij die ons geworden zijt / taal en teken in de tijd" - hebt u enig idee wat hij daarmee wil? Samen met "woord (kleine letter!) dat vlees geworden zijt" in strofe 2 herinnerde het ons aan een 'Landvolk-mode' besproken in 3.2.3 / 3.2.4.

⁸³ We vonden de tekst bij G. van der Leeuw, *Beknopte geschiedenis van het kerklied*, Groningen/Batavia 1939.

⁸⁴ geen praesens maar perfectum en imperfectum: laudavere = geprezen *hebben*, ambulabant = *gingen*.

⁸⁵ *Een Compendium van achtergrondinformatie bij de 491 gezangen uit het Liedboek voor de Kerken*, Amsterdam 1977 (uitgave van de prof. dr. G. van der Leeuw-stichting)

Steeds sterker werd bij het toetsen onze verzuchting: zijn er uit de schat(!) van de kerk der eeuwen eigenlijk wel *goede*, schriftuurlijke (en liefst ook nog poëtische) liederen beschikbaar? Wat we hierboven gaven, is een vrij willekeurige keus. Er zijn betere én ergere. Een ' erge' vonden we bijvoorbeeld de vertaling van het lied van Luther "Christ unser Herr zum Jordan kam" (LvK 165, nr. 26). Maar Lied 203 (nr. 54) is een heel wat betere vertaling van een ander lied van Luther (zie bijlage II).

Ook hier geldt, dat er misschien buiten en ná het LvK meer te vinden is dan we denken. Maar hoe dan ook: áls we niets vinden... - we nemen dan toch *niet* in arren moede maar een ónzuiver Liedboekgezang? Bovendien moet ook bij deze liederen nog de vraag aan de orde komen, of ze een zinvolle functie in de eredienst vervullen. Dat moet eigenlijk per lied bekeken worden, zodra er goed zicht op die functie in het algemeen is.

3.2. Het Landvolk

Deputaten schrijven (p. 44): "Het is alles behalve geloofwaardig dat onder de ontelbare nieuwe liederen van bijvoorbeeld Willem Barnard, Ad den Besten, Jan Willem Schulte Nordholt en Jan Wit geen enkele te vinden is die in het kerkboek opgenomen kunnen worden. Het is ook nooit duidelijk geworden waarom in het huidige kerkboek liederen van deze auteurs geen plaats hebben ontvangen."

Nooit duidelijk geworden? Wel, wíj dachten heel goed te begrijpen waarom de weegschaal in het verleden zo in hun nadeel uitviel.

3.2.1. Niet gereformeerd

Meer nog dan in de vertaalde liederen, waarin ze rekening moesten houden met de eigenaardigheden van bijv. een Duits, Engels of Latijns origineel, blijken deze dichters in hun *nieuwe* liederen een ' eigen' visie te vertolken. We weten natuurlijk allemaal wel dat ze niet gereformeerd zijn/waren. Maar het zou kunnen zijn dat ze desondanks aanvaardbare liederen geschreven hebben; we hebben immers ook een aantal psalmberijmingen van hun hand aanvaard.

Nu waren die psalmberijmingen wel een verhaal-apart. Hun opdracht was, de onberijmde tekst qua bedoeling tot in details recht te doen. Toch is zelfs bij de psalmen die wij in IKB-berijming zingen, soms hun eigen accent te horen. Sterker is dat al in de vertaalde liederen, al hebben ze uit overtuiging meestal veel piëteit tegenover ' de geschiedenis' betracht.

Ieder van hen blijkt z' n eigen herkenbare stijl, z' n eigen voorkeuren te hebben; maar er zijn ook gezamenlijke kenmerken van deze dichters, die een groot deel van het LvK vol-gedicht hebben. Ze hebben met z' n vijven - behalve de genoemde ook Muus Jacobse (pseudoniem voor prof. dr. K. Heeroma) - t.b.v. de psalmberijming en het LvK jarenlang eensgezind samengewerkt. Zij hebben zichzelf als groep gepresenteerd onder de naam ' Het Landvolk⁸⁶

Eensgezind waren ze op het terrein van de liturgie; al was de een er meer mee in de weer dan de ander - Willem Barnard ging voor in de ' Amsterdamse Nocturnen' (zie voor ~~de~~ *Adem van het Jaar*⁸⁷); hij heeft met de grootste inzet gewerkt aan liederen voor al die verschillende zondagen -, ze dáchten helemaal in termen van het ' kerkelijk jaar' . In *hcompendium* wordt dan ook vaak bij een lied aangegeven voor welke zondag het lied geschreven is. Een duidelijk voorbeeld is Lied 301 (selectie nr. 84, "Wij moeten Gode zingen" - zie 3.2.7).

Eensgezind waren ze ook, tot op grote hoogte, in hun visie op de bijbel, al hadden ze niet allemaal dezelfde kerkelijke achtergrond. Ze geven zelf invloed van Barth en Miskotte en Martinus Nijhoff aan. Ook hadden ze gemeen dat ze dat wat ze van God geloofden op een mysterieuze manier verbonden zagen met de taal. In hun kring is zelfs een ' taaltheologie' ontstaan, die in veel liederen haar sporen heeft nagelaten. Ze geloofden... - maar "geloof je dat de bijbelverhalen écht gebeurd zijn?" was voor hen een hoogst oninteressante, triviale vraag. Wat in de bijbel geschreven staat, is waar in ' mythologische' zin. Het geeft weer wat vroegere gelovigen van God ervaren hebben, en daarin kunnen wij in onze tijd ons herkennen. De dichter heeft tot taak scheppend daarmee bezig te zijn, en zo het contact tot stand te brengen met een werkelijkheid, échter dan de nachtmerrie die ons leven vaak is; zo laat hij ook anderen iets van die werkelijkheid ervaren. Oftewel, in dichtregels van Guillaume v.d. Graft (= Willem Barnard): "Geloof je met het hart? / Ik geloof / met de taal."

⁸⁶ met verwijzing o.a. naar Zacharia 13 : 5 (Statenvert.: "Maar hij zal zeggen: Ik ben geen profeet, ik ben een man die het land bebouwt").

⁸⁷ uitgave van de prof.dr. G. van der Leeuwstichting, Amsterdam 1975

Vanuit deze overtuiging, dit roepingsbesef, hebben ze zich wel heel intensief beziggehouden met de bijbel. Ze hebben ook veel bewonderenswaardige staaltjes geleverd van een dichterlijke weergave van bijbelwoorden. Maar die woorden zijn niet echt *veilig* in hun handen.

Ter illustratie een citaat van een andere Liedboekdichter, Huub Oosterhuis⁸⁸:

"Er zijn twee talen in de taal, twee manieren van spreken, twee niveaus van taalgebruik. (...) Als het gaat over liefde en dood en God en mens, is die eerste taal (...) niet alleen ontoereikend, maar ook gevaarlijk.

Er is een tweede taal (...) weerlozer en bescheidener dan de eerste. De taal van wat eigenlijk niet te zeggen is. Een taal van beelden, van gelijkenissen. (...) De taal van het woord nu, de tweede taal, is de taal van de prediking en liturgie; het is de taal van de mythe. In deze taal worden niet de historische controleerbare feiten van ons bestaan beschreven, maar wordt de verborgen zin of de gevreesde on-zin ervan uitgezegd. (...) het gaat om het bewerkende spreken dat in de diepte iets teweegbrengt."⁸⁹

Op z' n minst is het daarom niet vanzelfsprekend dat we liederen van hun hand kunnen vinden voor gebruik in de gereformeerde eredienst.

3.2.2. Beoordelen

Lenze Bouwers heeft in 1976-79 in *Radix* een serie artikelen gepubliceerd, waarin hij een poging doet het 'Landvolk' te 'plaatsen' (zie hierboven, 3.1.1). Daar willen we nogmaals naar verwijzen. Het is m.i. onontbeerlijk, als je over liederen van hen moet oordelen, dat je je ook hierin verdiept. Je kunt natuurlijk ook theoretisch werk van deze dichters zelf lezen.⁹⁰

Nu zouden wij hieronder wel kunnen proberen Bouwers' werk over te doen, maar wij kiezen voor een *aanvullende* benadering, nl. vanuit de liederen die deputaten ons via hun selectie aanbevelen. Immers, uiteindelijk gaat het niet om de dichters maar om de liederen.

Wij hebben een poging tot beoordeling ondernomen m.b.t. alle Liedboekgezangen in de selectie. Het resultaat daarvan is nogal uitgedijd, doordat er zoveel met elkaar bleek samen te hangen. Een paar van die uitgegroeide commentaren volgen hieronder (3.2.3 - 3.2.7). Beoordeling van alle liederen is bij elkaar gezet in Bijlage II.

De hieronder volgende commentaren zijn niet geheel willekeurig. Bij sommige liederen bleek het gewoon nodig dieper in de achtergronden te duiken. En m.b.v. zo' n bespreking denken we ook bepaalde verschijnselen in andere liederen doorzichtig te kunnen maken.

3.2.3. Het woord

Om te beginnen een paar 'bijbellieder' . Daarin verwacht je nauwe aansluiting bij een bepaald bijbelgedeelte, maar er staan ook liederen bij die meer *naar aanleiding van* een tekst geschreven zijn.

Lied 1 ("God heeft het eerste woord", selectie nr. 1) is zo' n vrije bewerking; Jan Wit geeft een dichterlijke conclusie uit wat hij gelezen heeft in Genesis 1. Dit lied kenden we allang, al in de jaren ' 60. Een mooi lied. Toch was er iets vreemds aan:

a. Ik⁹¹ vergiste me hardnekkig bij het laatste couplet. Daar zong ik maar steeds: "**Hij** is van al het zijnde/ oorsprong en doel en zin" (vgl. "Want uit Hem en door Hem en tot Hem zijn alle dingen", Rom. 11 : 36). Maar er staat: "*Zijn woord* is van het zijnde..." enz.

Hebt u zich weleens afgevraagd wat er bedoeld kan zijn met: "Zijn woord is... *doel en zin*"? 'Zijn woord' : moet dat misschien slaan op de Here Jezus (zie Joh. 1 : 1)? Zou je dat ook mogen inlezen in de eerste regel van str. 1, 2 en 3 ("God heeft het eerste/laatste woord")? - Hoewel het daar wel heel duidelijk gaat om Gods *spreken*. Een groot vraagteken vooralsnog.

⁸⁸ r.k. theoloog, die in gedachtenklimaat veel overeenkomst vertoont met het 'Landvolk'

⁸⁹ geciteerd door G. Lukken, a.w., p. 24, 25.

⁹⁰ We noemen *Nader tot een taaltheologie* van K. Heeroma; *Dichten als daad* van Ad den Besten; de verschillende commentaren in het *Compendium* bij het LvK.

⁹¹ HVB

b. In str. 1 staat: "Hij heeft in den beginne / het licht *doen overwinnen*". Dat is strikt genomen wat anders dan dat het licht uit niets tevoorschijn geroepen werd door Gods scheppend woord. Maar ach, een dichterlijke manier van spreken...?

Later leerden we Lied 30 kennen ("Wie mat de waatren in zijn holle hand", nr. 6), een lied waarin je duidelijk het tweede deel van Jesaja 40 terugvindt. Ook daar duikt ' het woord' weer op. Het is niet helemaal een refrein maar komt wel als een rode draad steeds terug: "Hebt gij het niet gehoord? / Weet gij het niet? - Het *wóórd*": "het wóórd, / o volk dat naar Hem vraagt" (1), "Het woord / zal altijd met u gaan" (6), "Het woord / geeft moeden nieuwe kracht" (7). Wij hadden een ander antwoord verwacht, nl. "De HERE" (vgl. vs. 18, 22, 28).

Wel denk je nog: zou het in str. 1, als antwoord op de laatste vraag ("Wie gaf Hem raad en reden...?"), op Christus kunnen slaan? Dán ook in str. 6 wellicht: "Het woord / zal altijd met u gaan"? En str. 3: "Gij kent Hem door zijn woord" - slaat dat op de bijbel? "Hij woont hier in zijn naam" is mooi dichterlijk gezegd. Maar is het duidelijk?

Een prachtig lied overigens; het resoneert van binnen. Net als Lied 1: als je ' t eenmaal kent, wil je ' t eigenlijk niet meer kwijt.

Dit was een eerste impressie. Inmiddels zijn we al onze argeloosheid tegenover dit verschijnsel kwijt. We hebben *Nader tot een taaltheologie* van Heeroma gelezen en zijn begonnen aan *Dichten als daad* van Ad den Besten.

Al lezende zie je wel dat ze allerlei invloeden - van Barth tot heidens - verwerkt hebben tot een magische taalreligie, waarin de ' mythologisch' sprekende dichter de functie van profeet vervult. Maar het is moeilijk dat kort weer te geven; wil je ' bewijzen' dan moet je lange citaten geven.

Een poging tot weergave van Heeroma: God de Vader, de Zoon en de Geest? - De Spreker, het Woord en de Adem. *Menselijke taal*, daar heeft God zich aan verbonden. Alleen in en door de taal kénnen we Hem immers; daarin heeft Hij zich geopenbaard, zo(!) is het Woord vlees geworden.

In de bijbel vind je dat op veel manieren terug: doordat mensen in dichterlijke taal hun ervaring van/met God doorgaven, gaven ze God zelf door; op die manier is de bijbel ' Woord van God' . En ook nu nog is het de dichter die Gods woord ' verder spreekt' . Nee, niet de dominee: die spreekt voornamelijk de vroegere woorden van God ' rond' . Maar de dichter geeft, aansluitend aan die oude woorden, nieuwe openbaring. Hij is profeet, hij ' scheidt' nieuwe woorden, nieuwe zin. Als één categorie mensen beeld van God de Schepper is, dan zijn dat de dichters.

- Ja, dat zien wij ook in lied 1 op de achtergrond, in "Hij spreekt nog altijd voort": op het moment dat we dat zingen, spreken wij Gods woord voort, het woord dat de dichter ons aangereikt heeft.

Str. 2 en 3 - ach, je kúnt er uitverkiezing en Woordbediening in lezen. Ongetwijfeld mag dat van de dichter. Hij schrijft bewust zo dat ook wij ons erin kunnen herkennen als we willen: ' poly-interpretabel' . Strikt genomen gaat dat met het slot wel erg moeilijk. "Zijn woord ... oorsprong en doel en zin"? In de lijn van de taaltheologie kun je ' t zó zeggen: heel ons leven ontleent z' n zin en vindt z' n bestemming in het woord dat (op magische wijze) met Godzelf in contact brengt en dat dichterlijk voortgezet wordt. God zelf is op de achtergrond geraakt; het gaat om het middel om Hem te ervaren, ' zijn woord' . Ook het ' refrein' van lied 30 moet o.i. in dat licht gezien worden.

Kun je dan zelfs met Gods Woord afgoderij bedrijven?

Nog wat over de regels: "Hij heeft in den beginne / het licht doen overwinnen".

Bij Ad den Besten⁹² lezen we iets wat deze zin doorzichtig maakt. In verband met het dichterschap houdt hij zich intensief bezig met Genesis 1. Scheppen, zegt hij, betekent helemaal niet: iets uit het *niets* doen voortkomen. In het begin wás er wel iets, maar alles lag door elkaar; er was chaos, ' oerbestand' , en wat God deed was ordenen, scheiden. Zo haalde Hij het *licht* eruit te voorschijn en wat er overbleef, achterbleef, was het negatief ervan: duisternis.

Zó kun je zeggen dat God in den beginne het licht deed *overwinnen*. Het ontworstelde zich aan het oerbestand.

3.2.4. De schepping - een paar citaten

⁹² Ad den Besten, *Dichten als daad* - opstellen over de hedendaagse poëzie, Baarn 1973

Voor velen zal bovenstaand verhaal niet overtuigend zijn: zo kun je immers elk lied een verkeerde kant op interpreteren...

Daarom een paar lange citaten uit *Dichten als daad* van Ad den Besten⁹³; daaruit blijkt dan vooral ook, hoezeer Genesis 1 (en de rest) voor hem een *mythologisch* verhaal is: een verhaal dat in beelden reikt naar het ' jenseits' . - Maar dat wisten we eigenlijk allang van heel veel ' christenen' .

Hij schrijft in het eerste hoofdstuk, getiteld ' Dichten als daad' , over de betekenis van ' woord' in de bijbel. De ' dabar elohiem' is het woord van God.

"Maar... dabar kan onder omstandigheden ook ' daad' betekenen. Het is dat wat van iemand uitgaat, waardoor hij zich doet gelden, waarin we zijn wezenlijke kracht ervaren. Zo bevindt Goethe' s Faust zich dan ook theologisch en filosofisch minder ver bezijden de waarheid dan men pleegt te denken, wanneer hij de eerste woorden van de proloog van het Johannes-evangelie wil vertalen als: ' Im Anfang war die Tat' . Het woord Gods, dat volgens Genesis 1 de wereld in het aanzijn riep, was in elk geval een zaak van scheppend, daadkrachtig spreken. Israël heeft nooit, zoals wij, het woord als het tegengestelde van de daad opgevat." (p. 12)

Na een uiteenzetting over ' pervertering van het woord' in bijv. reclame vervolgt hij:

"Wie zich aan het woord vergrijpt, vergrijpt zich aan de humaniteit. Wij moesten ons weer te binnen brengen, dat het allereerste wat er anthropologisch over ons mensen te zeggen valt, is, dat wij ' woordwezens' zijn, dat wij mens zijn bij de gratie van het woord. Het is het woord, dat ons in de wereld onderscheidt, - ons onderscheidingsteken, onze menselijke eer. Het is het woord, dat ons in staat stelt, ons in die wereld te oriënteren. Het is het woord, dat het ons mogelijk maakt, gemeenschap met elkaar te hebben, d.w.z. ons aan elkaar te openbaren. Het is ook het woord, waarin wij volgens de bijbel op een geheimzinnige wijze aan God verwant, ' zonen Gods' zijn. God schiep het heelal door zijn Woord, zegt het Genesis-verhaal. En het staat er zo: ' Godprak: ' Er zij licht, - en er was licht. En God zag dat het licht goed was en God maakte scheiding trussen het licht en de duisternis. En God *noemde* het licht dag, en de duisternis *noemde* hij nacht' . Niet ondubbelzinniger kon worden uitgedrukt, dat voor deze God woord en daad één zijn. Adam, de mens, verschijnt, wanneer alles voltooid is, in het verhaal als een evenbeeld van deze God. Hij is op aarde om God na te volgen, en het allereerste wat van hem verlangd wordt is dan ook, dat ook hij zal spreken en noemen, - dat ook hij namen zal geven, met de dieren te beginnen. Naamgeven, dat is blijkbaar de meest essentiële functie van het menselijk geslacht. Tot déze woord-daad zijn de mensen geroepen, - daar zijn licht en duisternis mee gemoeid, dag en nacht; daarin berust de schepping van onze wereld als menselijke werkelijkheid. En wanneer de mensen het allemaal vergeten zijn of die wetenschap alleen nog maar in anti-humane zin gebruiken, dan zullen er, hoop ik, altijd nog en altijd weer dichters zijn, die in de mythische gestalte van Adam het oerbeeld herkennen van onze menselijkheid en daarnaar leven, desnoods tegen alles en iedereen in, - zij als enigen, exemplarisch voor al die anderen, die hen voor gek, uit-de-tijd, utopisch, moralistisch, onfatsoenlijk of voor wat dan ook houden. *Dichten als daad*, ik zou ook kunnen zeggen: geëngageerde poëzie, - dat is welbeschouwd altijd mijn thema geweest." (p.15)

In het tweede hoofdstuk gaat het over de dichter als creatieve mens. "De creatieve mens, - dat is eigenlijk een tautologie. Als de mens niet creatief meer is, heeft hij opgehouden mens te zijn." Er zijn mensen die zeggen: God alleen is creatief. En dan bedoelen ze dat alleen Hij dingen *uit niets* te voorschijn kan roepen. Maar dat is een grote misvatting, "latere theologische interpretatie" van wat er in Genesis 1 staat.

"Nogmaals, het Genesis-verhaal zegt niet, dat de wereld geschapen is uit niets of uit hét niets. Want wel begint Genesis 1 met de formule: ' In den beginne schiep God de hemel en de aarde' - zo, alsof daaraan niets zou zijn voorafgegaan - maar het is duidelijk, dat dit alleen maar het ' Leitmotiv' is van wat verder volgt, de titel bij wijze van spreken der schepping. Het eigenlijke verhaal begint pas daarna, en daar staat dan te lezen, dat er wel degelijk ' iets' was, vóór God met scheppen begon: een substantie woest en vormeloos, tohuwaboju, een amorf, chaotisch oerbestand, een ongedifferentieerd ' Einderlei' . Waar dat vandaan komt, is in de bijbel geen vraag. Zomin als het trouwens een vraag is, waar God zelf vandaan komt. Wat is de schepping dan? - Het klieven van dit oerbestand, het uiteenwerpen van licht en duisternis, van ' de wateren boven en de wateren beneden' , van land en zee, - van goed en kwaad. Scheppen is niet in de eerste plaats vormen, - ' scheppen is scheiden heeft de theoloog Noordmans eens kernachtig gezegd." (p. 18)

"Wonderlijke gedachte voor de moderne mensen die wij zijn: Alles in de schepping hängt aan het Woord. Het Woord schiep. Het Woord scheidt. Het Woord kwalificeert en geeft namen." (p. 18)

⁹³ Hem kiezen we, omdat hij doorzichtiger formuleert dan K. Heeroma.

We weten: het is Ad den Besten die dit schrijft, en het lied is van Jan Wit. Van de laatste hebben we hierover geen theoretische uitspraken beschikbaar. Maar in de eerste plaats hebben de dichters van het Landvolk zelf wel aangegeven dat ze het in dezen verregaand eens waren. En in de tweede plaats maken deze citaten heel lied 1 transparant, wat je met geen andere uitleg bereikt.

3.2.5. "De heiligen, ons voorgegaan"

Lied 3 hebben we even nodig om iets uit te leggen bij een ander lied uit de selectie. "Uit Oer is hij getogen" - vreemd, dat het niet gewoon "Ur" is. Het herinnert aan Hebreëen 11. Het gaat in dit lied om de tocht van ' Oer' naar het nieuwe Jeruzalem (str. 6): "En allen die geloven / zijn Abrahams geslacht, / geboren uit den hoge, / getogen uit de nacht, / De stad die zij verbeiden / die staat in wit en goud / aan ' t einde van de tijden / voor iedereen gebouwd."⁹⁴

Lied 103, "De heiligen, ons voorgegaan", komt wel voor in de selectie (nr. 16). Het deed ons denken aan lied 3. Muus Jacobse (dichterspseudoniem van K. Heeroma) heeft in drie strofen de essentie van Hebreëen 11 willen vatten. Al die geloofsgetuigen hadden gemeen dat zij "geloofden dat Gods hand / die hen tot daar geleid had / in ' t beter, hemels vaderland / een stad voor hen bereid had"; "Zij trokken uit als Abraham, / door God de Heer geroepen / zonder te weten waar hij kwam, / om ' t land van God te zoeken."

Deze simplificatie - niet állen trokken immers uit hun land weg - is niet toevallig! We herinneren ons nog goed dat dit in de jaren zestig een geliefd beeld was in de ' kerken van het Liedboek' : zoals Abraham uit zijn land vertrok naar een onbekend land, "en zijn kompas was een enkel woord", zo gaat ieder die gelooft, die Gods woorden hoort en volgt, een reis in het ongewisse beginnen. Ter vergelijking dit lied van Jan Wit, dat in die jaren heel populair was:

Door de wereld gaat een woord,
en het drijft de mensen voort.
Breek uw tent op, ga op reis
naar het land dat ik u wijs.

(Men bleek dat in te vullen als een breken met je bepaaldheid door natuur, afkomst, cultuur met z' n burgerlijke zekerheden, het ' avontuur met God' aangaan, een pelgrimstocht naar het wenkend perspectief van een volmaakte aarde. Dat komt ook uit in de volgende verzen. En onderweg zong je jezelf moed in met het refrein:)

Here God, wij zijn vervreemden
door te luistren naar uw stem.
Breng ons saam met uw ontheemden
naar het nieuw Jeruzalem."

Dát vind je in zowel lied 3 als lied 103 terug.⁹⁵

Lied 103 is geschreven n.a.v. Hebreëen 11, maar licht er vnl. de verzen 8-10 en 13-16 uit, én 39 (40 weer niet). Het gaat over de hoofdstukgrens heen; 12 : 1 vinden we terug in strofe 3: "zij spreken en getuigen nog / om ons geloof te sterken, / dat wij omgeven door de wolk / de weg ten einde lopen, / één met het heilig trekkend volk / in liefde en in hope."

Wat missen we hier het vervolg: "Laat ons oog daarbij (alleen) gericht zijn op Jezus, de leidsman en voleinder des geloofs," enz.! Wil je een nieuwtestamentisch lied zingen, en kies je dan Hebreëen 11/12, dan ligt het immers voor de hand déze verzen te berijmen: dáár ging het de schrijver om. Het lied dat er nu ligt, is zo armzalig. Op z' ~~best~~ oudtestamentisch. Waar komt in dit lied uit dat "God iets beters met ons voorhad" (11 : 40)?

Kortom: wij vinden dat het de context geen recht doet, omdat het het perspectief naar Christus toe mist. Interessant is wat Heeroma zelf in ' *Compendium* schrijft. Toen de bundel in eerste aanleg voltooid was, merkte iemand ("Jan Wit?") op dat er nog een lied op de ' heiligen' ontbrak. Vandaar dit lied.

De derde strofe is omgewerkt met assistentie van Jan Wit en daarbij is de ' wolk van getuigen' uit Hebraeën 12 : 1 erin gekomen. De leidende gedachte van het lied is echter stellig de verbondenheid van de gemeente die wij zijn met ' de heiligen, ons voorgegaan' . Dat zit ook in het refrein, als bij alle refreinliederen het eerst geschreven en dus het dichterlijk uitgangspunt (...) Wij

⁹⁴ Dit slot maakt al duidelijk waarom dit lied niet in ' onze' selectie past (het staat er ook niet in): het nieuwe Jeruzalem is niet voor *iedereen*, maar voor hen die geschreven zijn in het boek des levens van het Lam.

⁹⁵ We hebben ook ergens gelezen (Lenze Bouwers, Gewassen van het Landvolk, *Radix* 2e jg nr 4, p.174/175) dat "Oer" in lied 3 er expres zó staat: van oer-staat (kringloop van heidense religie - zoals die o.a. in het nazi-dom uitkwam; dat hadden deze dichters pas nog aan den lijve ondervonden) naar nieuw Jeruzalem (volmaakte, aardse harmonie).

zingen in de kerk sámen met allen die ons zijn voorgegaan, wij zingen, in hun spoor meetrekkend, hun achterna naar ' ' t beter, hemels vaderland' ; Gezang 103 is, evenals Gezang 11, een reislied, een treklied.

3.2.6. Een Paaslied...

Even populair is het verhaal van de uittocht uit Egypte. Maar op een speciale manier. Zie maar eens wat daaruit kan voortkomen:

Lied 196 (nr. 57) staat aan het begin van de afdeling Paastijd. Het is een bewerking van een danklied van Jacobus Revius. De bewerking zit ' em vooral in verkorting en weglating, én in een ingrijpende wijziging in het laatste vers.

Aanvankelijk wisten we geen raad met dit lied. Onze twijfel betrof de uitbundige áfwezigheid van een rechtstreekse verwijzing naar Pasen. Het lied ademt de sfeer van geweldige opgetogenheid na een grote uitredding, met duidelijke verwijzing naar ' ruiters en wagen' in Exodus 15, maar kun je het op het Paasevangelie toepassen? In str. 3 klópt het gewoon niet. "O Jesu Gods Zoon, / Gij velt *van den trone* / den drijver verwoed!" kan alleen maar slaan op een gebeurtenis na hemelvaart (in modern Nederlands: O Jezus, Gods Zoon, Gij slaat de verwoede vervolger neer vanaf uw (hemel)troon).⁹⁶

Ook onderschepten we het slot van strofe 5 als namaak-17e-eeuws of liever gewoon 20e-eeuws. Inhoudelijk vonden we dat trouwens ook vreemd.

We gingen het begrijpen toen we het commentaar in het *Compendium* bij lied 196 lazen. Het is wel onthutsend! Maar het stelde ook gerust. Want we waren een beetje aan Revius gaan twijfelen, maar nu konden we het op rekening van Willem Barnard schrijven.

Het is namelijk oorspronkelijk helemaal niet bedoeld als paaslied. Men heeft in de *Overijsselsche Sangen en Dichten* van Revius een lied van 14 strofen aangetroffen met het opschrift: "Danckliet over de wonderbare en seeg-rijcke verlossinge der stat Bergen op Soom vant geweldich heijrleger des Marquis Spinolae, opgebroken ende gevluucht den derden Octobris 1622. Nagebootst op den Lof-sanck Mosis ende Mirjams, Exod. 15".

Zie, daar heb je die calvinisten weer, heeft men gezegd: zij "zagen hun eigen hachelijke vrijheidsstrijd als een toepassing (om niet te zeggen: een doublure) van de uittrekking van Gods verkoren gemeente uit de macht van de farao". Het lied

"mengt dan ook vrijmoedig a) de gegevens uit het boek Exodus, met b) de christelijke interpretatie daarvan, en c) de actuele krijgsverrichtingen uit de oorlog tegen de Spaanse onderdrukker. Dat is even intrigerend als theologisch bedenkelijk, - omdat onwillekeurig juist de foute identificatie zich aandient. Als de klassieke ' lof van het licht' , zoals die bij het begin van de paasnachtdienst door de diaken wordt gezongen, het geheim van Jezus' opstanding liturgisch identificeert met de wonderbare doortocht van Israël door de Schelfzee, is dat gefundeerd in de opzettelijke keus van diezelfde Jezus voor ' de doop, waarmee Hij gedoopt moest worden' , d.w.z. voor een ' ondergang' als die van ' de farao met al zijn heir' . Nooit zal een gelovige, die alle dingen uit Gods vaderlijke hand aanvaardt wil, *zichzelf* in de plaats van *het bevrijde Israël* stellen, zoals ook ' niemand zichzelf de eer kan aanmatigen, de Messias te zijn, - men wordt daartoe geróepen, zoals immers ook Aáron' (verg. Hebraeën 5 : 1-10, en o.a. Jezus' bitse gesprek over de arrogantie dat Hij zichzelf Gods Zoon genoemd zou hebben in Johannes 10 : 31-38). Wie dat toch doet, wordt op z' n minst ' christelijk historisch' , althans in die zin, dat hij het bijbelverhaal gaat lezen als ' vaderlandse geschiedenis van Israël' , - maar juist zo is het níet op de lezenaar van synagoge of kerk neergelegd, en Jezus heeft het dan ook tot ons heil als *profetie* gehóórd.

Anders gezegd: om Revius' vers tot een bruikbaar lied voor de paasnacht te kunnen maken, moest Barnard ' het hele huis reinigen' van dat christelijk-historische zuurdeeg; en hij liet dus iedere beschimping van de veldheer Spinola als een nieuwe farao eruit weg.⁹⁷

Zo ging dat dus. Onze grote vraag, ook als we ons helemaal in het Liedboek-standpunt proberen in te denken, is: waarom móest dat? Over ' t algemeen is men redelijk zuinig op het origineel en op de integriteit van de dichter; wie verplichtte de samenstellers van het Liedboek hier een paaslied van te *maken*? Waarschijnlijk is het één groot *protest* tegen dat ' christelijk-historisch' ; correctie op die calvinistische visie op ' Gods hand in de geschiedenis' .

⁹⁶ We denken dat Barnard, de bewerker, dat niet begrepen heeft. Hij zal het geïnterpreteerd hebben als: "Gij haalt de verwoede drijver van *zijn* troon neer". Maar ' die trone' is in de Middeleeuwen en ook nog in de 17e eeuw gewoon: de hemel, hemeltrone. Sloeg het op de troon van de ' drijver' , dan zou er een ander woord dan ' vellen' gebruikt zijn, en zou het lidwoord vervangen zijn door een bezittelijk voornaamwoord: ' van zijnen trone' .

⁹⁷ KHH/WGO (Heeroma en Overbosch) ondertekenen dit commentaar

Wij zouden zeggen: alleen al uit *protest* tegen zo' n verminking néém je zo' n ' paaslied' toch niet! (vgl ook de criteria van deputaten: p. 151).

Een ander argument om het niet op te nemen is, dat de ' correctie' bepaald niet vlekkeloos gebeurd⁹⁸. Tenslotte is dit lied, ondanks de ' reiniging' door Barnard, gewogen paaslied.

Hiermee is trouwens meteen geïllustreerd wat een *keurslijf* een rubricering kan worden.

3.2.7. "Wij moeten Gode zingen"

Een inmiddels alom bekend en geliefd lied: Lied 301, "Wij moeten Gode zingen" (nr.84). Op ' t eerste gehoor denk je aan een ' klassiek' adventslied ofzo, maar nee, het is een lied van Barnard, speciaal gemaakt voor de 20e zondag na Pinksteren.

Als je in *De Adem van het Jaar*⁹⁹ die zondag opzoekt, zie je daar enkele in het Missale Romanum

voorgescreven lezingen: Efeziërs 5 : 15-21 en Johannes 4 : 46-53. Je ziet aan het begin een ' smeekebed' uit Daniël 3 (maar het blijkt te gaan om een apocriefe invoeging in het boek Daniël: het ' gebed van Azarja') en de profetenlezing uit Ezechiël 18. In deze tijd van het jaar worden

' ballingschapsgevoelens' gecultiveerd; het Missale Romanum geeft als ' Offertorium' Psalm 137 aan.

Als je dat weet, dan snap je de titel die het lied oorspronkelijk droeg en die in strofe 4 doorklinkt: "Van de lier aan de wilgen". En je kunt her en der in het lied iets uit de lezingen aantreffen.

Terecht zegt Barnard er zelf van: "Zonder weet te hebben van (al die) gegevens kan men de tekst bezwaarlijk verstaan." En daarmee is ook gezegd dat dit lied niet in ons kerkboek past, ...zolang wij niet van plan zijn die hele santekraam aan speciale zondagen en lezingen over te nemen.

Ga maar na: het begint met "Wij moeten Gode zingen" (naar Efeziërs 5 : 19) - dat valt niet mee in de ballingschap! Maar God geeft ook nog goede dingen, zegeningen: hij schenkt levensadem, is nabij hen die Hem vrezan, vooral de minsten. Gods volk leeft "in schande en in scha", "in ' t land van vuur en oven" (gebed van Azarja). Maar "al is de hemel boven / voor mensen doof en stom, / nog moeten wij u loven / met stem en fluit en trom."

In vers 4 komen we vanuit de ballingschap opeens in een andere tijd. "De lier hing aan de wilgen / (...) / God zal ons niet verdelgen, / (...) / Zijn woord zal ons genezen / (...) / zoals het was voor dezen / in Galilea." ' Voor dezen' , dat is de tijd van Jezus' rondgang door Galilea en zijn genezingswonderen (Johannes 4); gezien vanuit onze eigen tijd. Van hieruit kijk je dan in heimwee terug naar de tijd vóór kruis en opstanding, en verwacht je een herhaling daarvan voor de toekomst. Dat de bedeling waarin wij leven, veel heerlijker is, wordt niet gezien, en dat heeft ook invloed op de mate van vreugde: het kost moeite, maar "Wij moeten Gode zingen, / met alle stervelingen."

Nee, echt blij is het lied niet, zoals er door-elkaar geklaagd wordt over ' schande en scha' en gezongen wordt van ' halleluja' en ' gloria' ...! Het blijft iets zoet-droevigs, iets ' rooms' houden, ~~met zlen~~ en *misericordia* en z' n melancholieke melodie.

3.2.8. Zingend Geloven

Het is niet onze bedoeling een beoordeling van de bundeltjes *Zingend Geloven* te geven; daar zijn we nog niet aan toegekomen.¹⁰⁰ Het gaat ons om de beide liederen die deputaten in de selectie opgenomen hebben - zie hun Bijlage B.

"O God en Heer almachtig", het eerste lied, staat in Bijlage A onder de liturgische gezangen (nr. 18); het is, gezien de plaats daar, bedoeld als *Kyrie*.

Wij vinden het een typisch Barnard-lied: de grens tussen kerk en wereld is vervaagd, en het hele lied is oud-testamentisch van kleur. Los van z' n ' liturgische plaats' zouden wij het een ' adventslied' genoemd hebben: er wordt geroepen om de komst van Christus: om de wereld/de mens/ons te redden van zonde en dood. - Alsof Hij niet allang gekomen wás!

Je kunt het lied wel opvatten als een roep om de wéderkomst van de Here Jezus, om de definitieve bevrijding. Maar ons probleem met dit lied is, dat zijn *eerste komst* helemaal buiten beeld blijft. Het bloed van Abel roept; maar krächtiger spreekt het bloed van Christus! Sinds zijn kruis en opstanding is

⁹⁸ Voor de volledigheid: de laatste strofe luidde oorspronkelijk: "Gods Sone wilt loven, / Gods Soon van hierboven / Heeft wonder gewracht, / Hij heeft door Orangien / Den hoochmoet van Spangien / Ter schanden gebracht".

⁹⁹ uitgave van de prof.dr. G. van der Leeuwstichting, Amsterdam 1975

¹⁰⁰ We hebben ons afgevraagd hoe ' officieel' deze zijn (vgl p. 149); wij kennen wel officiëlere bundels, bijv. de CG *Schriftberijmingen* en de NG *Aanvullende Bundel*.

alles anders. Barnard komt hier, evenals in veel andere liederen, niet verder dan ' oudtestamentisch' perspectief.

Daarom: wanneer wij dit lied aan het begin van de kerkdienst zingen, komen we daarmee in de knoop met een belangrijk element uit de Gode welbehaaglijke eredienst, zoals Hij die Zelf voor ons heeft laten beschrijven: "Maar gij *zijt* genaderd (...) tot Jezus, de middelaar van een nieuw verbond, en tot het bloed der besprenging, dat krachtiger spreekt dan Abel. Ziet dan toe, dat gij Hem die spreekt, niet afwijst" (Hebr. 12 : 24, 25a).¹⁰¹

Het tweede lied, "Kom uit de hemel tot ons neer" van André Troost (nr. 29), is bedoeld om te zingen bij de bevestiging van ambtsdragers.

Allereerst springt in het oog dat hier geroepen wordt om de komst van de drieënige God vanuit de hemel (str. 1-1 en str. 4-1,2). Moet Hij op een bepaald moment in de eredienst nog eens apart tot ons neerdalen? Was Hij daarvoor nog niet in ons midden? (vgl. 3.1.3/3.1.4)

Verder is het jammer dat in str. 2 gesproken wordt van *hun* weg; beter zou zijn: *uw* weg.

Bij str. 3 zetten we een vraagteken: wordt hier bedoeld dat de ambtsdragers Gods volk naar Hem toe kunnen dragen? Dat gaat hun opdracht (gelukkig) te buiten. Zij moeten het wel aan de Here ópdragen in hun gebeden; zij moeten vooral de kudde Gods weiden en dat doen ze door *met het Woord van God* te vertroosten, te vermanen en te onderwijzen en zo nodig de christelijke tucht te oefenen. Waar in dit lied gaat het over dat *Woord*?

Als we hiernaast een aantal coupletten uit Gezang 38 leggen - die vaak gezongen worden bij de bevestiging van ambtsdragers - dan valt de vergelijking in het voordeel van het ' Morgengebed' uit, hoe oneigenlijk je het gebruik ervan ook kunt vinden.

3.2.9. Conclusie

Onze conclusie over het ' Landvolk' , bevestigd door ons lied-onderzoek (zie ook Bijlage II), is dat we bij hen (en hun navolgers) geen betrouwbaar schriftuurlijk geluid vernemen. Hoe knap ze ook een Schriftgedeelte kunnen berijmen of een oud kerklied in hedendaagse liedtaal omdichten, wie goed kijkt vindt vrijwel in elk lied sporen van een eigenzinnig omgaan met de bijbelse boodschap.

Een poging tot samenvatting:

1. Hun taalhantering heeft alles te maken met een bepaalde taaltheologie, die behalve barthiaanse ook heidens-magische trekken vertoont; een soort afgoderij met ' het woord' en met symbolen, waarin het Woord naar de achtergrond verdwijnt.
2. Zij spelen vaak een fascinerend taalspel met dubbele of nog-meer-voudige bodems; soms kun je er, je in bochten wringend, wel een acceptabele interpretatie in leggen, maar het is op z' n minst versluisend.
3. In verband hiermee: bijna alles in de bijbel krijgt *symboolwaarde*. Zij spreken zelf over ' mythologische taal' . De heilsfeiten worden present gesteld in ons leven - in bijv. kerstliederen én mystieke liederen - en wij worden a.h.w. opgenomen in een tijdloos ' uittrekken' naar het eeuwig leven, het nieuwe Jeruzalem. Maar wie goed kijkt, ziet dat in die toekomst niet God en Christus centraal staan, maar de bevrijde, gelukkige mens.
4. In dat alles staat *niet* de verzoening met God door Christus' kruisoffer centraal, maar de mens die met God - God die liefde is - verkeert in de spanning tussen leven en dood. Het is daarom belangrijker hoe de heilsfeiten in ons leven gestalte krijgen dan hoe ze plaatsgevonden hebben.
5. Ook de grens tussen kerk en wereld, tussen geloof in Christus en ongelooft, is in veel liederen diffuus: "Want God verlaat u nimmermeer, / al kiest gij ook ten kwade" (LvK 19): ' algemene verzoening' .
6. Bij hen treffen we ook God als de partijganger der armen en verdrukten aan; oudtestamentische liederen en Schriftgedeelten waarin over vergelding van geweld en machtsmisbruik gesproken wordt, dreigen onder hun bewerking daarin helemaal óp te gaan (bijv. LvK 9, selectie nr. 2; LvK 43, nr. 12).
7. Over ' t algemeen is er een ' oudtestamentische' sfeer: een neiging om tot vóór het volbrachte werk van Christus terug te gaan (LvK 3, 103, zie 3.2.5; 301, zie 3.2.7; "O God en Heer almachtig", zie 3.2.8).

Kortom: hun taal *klinkt* wel bijbels, maar *is* het vaak niet.

¹⁰¹ vgl hierboven, 2.1.2., onder *Schaduwendienst*

3.3. Dwaalleer in liederen - wat doen we ermee?

3.3.1. De geesten beproeven

In het licht van het bovenstaande en ook in het licht van de geschiedenis komen deputaten wel een beetje naïef over met hun eerste criterium (op p. 131)¹⁰². Het is aantrekkelijk in z' n eenvoud, maar als dat toereikend zou zijn om de inhoudelijke kant van liederen te toetsen, - wat hebben we dan in het verleden onnodig moeilijk gedaan... Het is te vergelijken met de bewering dat dwaalleer in de kerk niet getolereerd wordt. Als we niet de wapens leren hanteren om de geesten te beproeven, om dwaalleer te ontmaskeren en te bestrijden, zijn we zó onder de voet gelopen. Hierboven hebben we er aan de hand van enkele liederen een illustratie van gegeven hoe divers dwaalleer zich in een lied kan nestelen en manifesteren.

We moeten in dezen geen valse tegenstellingen maken. Het rapport lijkt verschil te maken tussen schriftuurlijk en theologisch¹⁰³, al is de grens tussen beide ons volstrekt niet duidelijk. Het tweede heeft een ietwat negatieve kleur, zoiets als: theologische maatstaven zijn maar mensenwerk en dus verdacht, i.t.t. schriftuurlijke, die regelrecht uit Gods Woord komen.

Maar met zo' n tegenstelling is niet te werken: alle maatstaven die we aan de bijbel ontleen, worden mee-bepaald door onze ' theologische kleur'¹⁰⁴. Bij inhoudelijke toetsing aan de bijbel hoef je je niet te schamen voor gereformeerd onderscheidingsvermogen.

Ja, je kúnt met een ongevoelige, ongenueanceerde toepassing van afgeleide maatstaven elk lied de nek omdraaien - dat zal echter ook op *bijbelse* gronden weersproken kunnen worden. Maar laten we de vraag naar schriftuurlijkheid van liederen niet frustreren door onwelgevallige kritiek het etiket ' theologisch' op te plakken.

3.3.2. Invloed van liederen

Nu is het in de geschiedenis meermalen gebleken dat liederen, juist door een bepaalde meerwaarde (zie rapport, p. 124-125: ' zu treiben und in Schwang zu bringen' , het hart in vuur en vlam zetten) die ze hebben boven gesproken woord, diepe sporen hebben nagelaten in de geloofsbeleving van de gelovigen. Zo kon dwaling die officieel (in de ' leer') de voorkeur uitgewezen werd, via de achterdeur van het ' leven' , van de liederen toch binnenkomen. Klassieke voorbeelden zijn Arianisme, piëtisme / mystiek, methodisme.

Maar hetzelfde gebeurt o.i. tegenwoordig volop met liederen buiten ons kerkboek, met opwekkingsliederen en liederen uit het LvK, die o.a. via de E&R-bundels en zangavonden onder ons bekend zijn geworden.

Bij de keus voor die liederen speelt vaak de subjectieve factor mee: het is op de keper beschouwd misschien niet een *goed* lied, maar ik vind het zo' *mooi* lied. En degene die het afwijst, is eigenlijk wel een droogpruim of cultuurbarbaar.

Ook bij onze toetsing van de liederen uit de aangeboden selectie hebben we hier vaak aan gedacht - zo vaak als we ' met bloedend hart' moesten zeggen: "Nee, het kan écht niet; als je je goed bezint op de inhoud, kun je dat voor Gods aangezicht niet zingen."

Wij voelden ons in dezen aangesproken door de waarschuwing die een rapport uit de Geref. Bond (zie bijlage I.2) gaf m.b.t. Schriftberijmingen: dat "voor langere tijd een bepaalde interpretatie van allerlei Schriftgedeelten (...) de gemeente wordt ingezongen".

¹⁰² mét de toelichting op p. 131/132, samengevat op p. 145 als: 1. verankerd in de Schrift; 2. gedenken van Gods daden; 3. vorm van verkondiging.

¹⁰³ bijv. op p. 144, 8.7.2.

¹⁰⁴ Een negatief spreken over ' theologie' vinden we vaak in *hocompendium*. Bijvoorbeeld in het commentaar van Ad den Besten op Lied 213, "Lof zij God in de hoogste troon": "Evenals bij Gezang 208 is ook hier weer moeilijk te definiëren, waarop de aantrekkingskracht van deze bijna onbeholpen strofen berust. Misschien hierop, dat er, afgezien van de eerste strofe, in het geheel niet wordt getheologiseerd?"

Wat is dus, volgens Ad den Besten, een voorbeeld van wél theologiseren? "Lof zij God in de hoogste troon, / lof zij zijn eengeboren Zoon, / die voor ons droeg der zonden loon" - het moet wel vooral die laatste zin zijn; misschien valt ook de tweede zin er al onder. We hebben al eerder gezien dat deze dichter/vertaler, als het even kan, deze kén van het christelijk geloof afzwakt of geheel weg-dicht: het is voor hem ' maar' getheologiseer... omdat hij er in feite niet áán wil?

Het deputatenrapport wijst er bij de bespreking van kerkliedmelodieën op: "elke muziekstijl brengt een bepaalde buiten-muzikale context met zich mee" en "...dat het gebruik van een bepaalde stijl pas tot z' n recht kan komen, wanneer ook de bijbehorende context geaccepteerd wordt" (p. 136).

Dat geldt niet alleen voor de melodie, maar voor de hele ' sfeer' van een lied. Ook al toets je de inhoud van de woorden niet bewust, ze spreken je wel aan, - of niet. En juist omdat ze doorgaans niet getoetst, maar intuïtief gekozen, gezongen en beleefd worden, is de achtergrond ervan zo belangrijk. De keerzijde: een kritische toetsing van onze intuïtieve voorkeuren kan ook het oog scherpen voor onze eigen zwakheden, voor ons ' dwaalziek hart' .

Als voorbeeld herinneren we aan de kwestie van de romantiserende kerstliederen en ' actualiserende' pinksterliederen (zie hierboven, 3.1.2 / 3.1.4).

Na de Vrijmaking is daar veel negatiefs over gezegd, en het kerkvolk beaamde dat. Maar thuis werden ze even vrolijk gezongen. Hoe kwam dat? Doordat het ' leven' sterker was dan de ' leer' . Je kunt nog zo met je verstand beamen dat die liederen - en trouwens de hele kerst-sfeer - ons gemakkelijk kunnen afleiden van onze omgang met Christus nú, voor je gevoel is een kerstfeest zonder boom en romantisch kerstlied kaal en koud. En we hebben al zoveel jaren beweerd dat het in die uiterlijke dingen niet zit, dat we inmiddels ongeveer álles al overgenomen hebben van de ' wereld' .

Wat dacht u van onze kinderen: zouden die het verschil nog begrijpen? Ze moeten alsmaar ' vertalen' : we zingen "Komt nu naar Betlehem" en we bedoelen eigenlijk "de harten omhoog" - we zingen "ziet dit nieuw-geboren kind" en we bedoelen "zie niet naar wat voor ogen is (en was), maar zie en geloof, dat Hij die toen kind was, onze schuld op zich genomen en onze straf gedragen heeft" - we zingen "geef mij door uw kindsheid raad, sterk mij door uw tere handen" en bidden daarnaast: "Here, regeer ons vanuit de hemel met uw Woord en Geest". Zo leren onze kinderen dat de ouderen, om wat voor reden ook maar, zo' n behoefte hebben aan de kerst-romantiek van de wereld*tot in hun omgang met de heilsfeiten toe.*

3.3.3. Selecteren

Nu maakt het o.i. wel verschil, of je als kerken al een liedbundel *hebt*, waarvan je zegt: dit lied en dat lied, ze zijn niet écht goed - óf dat er liederen aangeboden worden om toe te voegen aan onze bundel. Een voorbeeld van het eerste is onze oude psalmberijming, die we nog jaren moesten zingen, terwijl ' iedereen' wist dat er veel aan mankeerde, ook inhoudelijk; meestal hebben we toch min of meer van harte meegezongen.

Maar als je een nieuwe bundel gaat samenstellen, is het zaak eerst maar eens goed te toetsen, voor je ze zelfs ' maar' in een proefbundel aanbiedt aan de kerken.

Daar is nog een belangrijke reden voor: je kunt niet zo gemakkelijk meer terug naar ' af' , als bij nader inzien de liederen toch niet goed zijn. Zoals we via ' t ND (15-11-95) optekenden uit de mond van een CG dominee: gemeenten die eenmaal aan het Liedboek hebben geroken, krijg je daar nimmer meer van af. Wij denken dat voor ' ons' hetzelfde zou gelden. En dat is te begrijpen: er is doorgaans niet zo' n kritische zin t.a.v. de inhoud van liederen. Wij vermoeden dat het ' belijdende' aspect veel minder spreekt dan veel andere: het muzikale, dichterlijke, beeldende, gevoelsmatige - en de Liedboekgezangen hebben daar véél van ' in huis' .

Een moeilijke kwestie is deze: je vindt een prachtig lied; bijna alles kun je van harte zingen, en dan opeens tref je er een rare, onschriftuurlijke gedachte in aan. Moet je omwille van dat éne zinnetje het hele lied ' weggooien' ?

In zo' n geval aarzelen we allemaal. Maar het probleem bij bijv. de liederen uit het LvK is, dat daar in de meeste gevallen auteursrechten op rusten van mensen die heus niet genegen zullen zijn aan onze bezwaren tegemoet te komen. Wijzigen of weglaten van een strofe is er niet bij. Dan zal het er helaas vaak op uitdraaien dat we ze moeten afwijzen - of niet soms? Bij oudere liederen kan men zoeken naar / werken aan een nieuwe versie. Bij nieuwe liederen is het zeker te proberen in overleg met de dichters tot een oplossing te komen.

Kortom: alstublieft níet onkritisch beginnen! Wij *hoeven* die liederen niet op te nemen. Desnoods doen we het *zonder*. We hebben in ons kerkboek een schat aan liederen, alleen is het nieuwtestamentische deel van die schat erg klein.

3.4. Tot meerdere glorie van God

Ja, het ís maar een handjevol, en het verlangen wordt steeds sterker om de lof op de Here in de kerkdiensten te verdiepen; de grote heilsfeiten te bezingen en te verkondigen door middel van nieuwe liederen. Dat verlangen neemt nog toe als je zoveel poëtisch en muzikaal uitnemende liederen hebt moeten afwijzen.

3.4.1. Hoe dan verder?

Wij denken dat ons twee dingen te doen staan:

Allereerst intens en volhardend de Here Zelf smeken om die lof in onze monden te géven. We belijden immers dat ook die van Hem komt! Wat ligt daarom meer voor de hand dan daarmee te beginnen? Wellicht hebben we dat - met elkáár - maar weinig gedaan; we dachten het gemis zelf wel te kunnen aanvullen. Misschien zullen we ons daarvan eerst moeten bekeren voor er ruimte komt voor zulke genadegaven van God. Als het Hem behaagt *zal* Hij dichters en liederen geven.

In de tweede plaats moeten we ons realiseren wat de positie van de kerk in de wereld is: leven uit Gods hand, in de woestijn (zie 2.1.2. onder *Kwaliteit in de woestijn*) houdt in dat ook het hanteren van criteria een daarbij aangepaste stijl vertoont.

Dit uitgangspunt moet niet als lijdelijkheid opgevat worden. We kunnen nog heel wat werk verzetten. Nog niet alle beschikbare liederen zijn betrokken bij een toetsing.

Ook zijn er nog steeds dichters die vanuit een levende band met de Christus der Schriften liederen dichten. Misschien is de kwaliteit ervan ontoereikend. Maar het kan ook zijn dat we verkeerde maatstaven aanleggen, en hen in poëtisch opzicht overvragen, gefixeerd als we zijn door de dichterlijkheid van het 'Landvolk'. Misschien moeten we het voorlopig doen met liederen die dan wel minder poëtisch (of anders poëtisch) zijn, maar in elk geval een schriftuurlijke inhoud hebben. De Here vraagt immers niet méér dan Hijzelf aan poëtische gaven geeft; Hij vraagt wél toewijding met alles wat we hebben.

Hebben we ook niet *teveel* vertrouwd op de maatstaven die ánderen het kerklied aanleggen en te weinig een eigen stijl ontwikkeld? We moeten natuurlijk niet 'aparter' gaan doen dan nodig is; uit gemakzucht genoegen nemen met inferieure kwaliteit is evenmin goed. Maar we hoeven ons ook niet te schamen voor een 'woestijnstijl' - wat die dan ook maar in concreto moet gaan inhouden; daarover zal flink doorgedacht moeten worden.

In het rapport proeven we huiverigheid in deze richting. Enerzijds wordt de eis van poëtische kwaliteit absoluut gesteld: als een aspect van schriftuurlijkheid. Dat is ons te sterk uitgedrukt!

Anderzijds: wát is poëzie, en hoe bepaal je de poëtische waarde? Deputaten ontwijken deze vraag. Hun keus voor de selectie uit (bijna) uitsluitend het LvK motiveren zij met het argument dat liederen uit officiële bundels van andere kerkgenootschappen "wat de poëtische en muzikale aspecten betreft, niet beoordeeld hoefden te worden" (p. 149).

Dan is het wel heel belangrijk te weten welke poëtische maatstaven men voor deze bundels heeft aangelegd! Want juist bij het LvK en *Zingend Geloven* komen we een bepaald *soort* poëzie tegen. We hebben hierboven (in 3.1 en 3.2) aangewezen dat de poëtische aspecten onlosmakelijk verbonden zijn met inhoudelijke, en dat die van het 'Landvolk' ingebed zijn in hun taaltheologie, met magisch-mystieke trekken.

We hebben gewezen op de vele 'dubbele bodems', op de zware symbool-lading in hun liederen. Ze te ontdekken is een boeiende bezigheid. Wat zijn ze creatief geweest in hun beeldtaal! Maar juist in die beeldtaal, die aanleunt tegen de bijbelse taal, buigen ze nogal eens van de bijbel zelf af.

Afgezien van die onbijbelse inhoud is het voor ons nog de vraag of zulke 'dubbele-bodem-poëzie' wel geschikt is voor gemeentezang. We hebben de indruk dat o.a. dat symboliseren op 'Landvolk'-wijs steeds meer maatstaf voor dichterlijkheid geworden is. Maar wij menen dat het kerklied doorzichtig moet zijn; een 'doorsnee kerkmens' moet het kunnen begrijpen. Zie de Psalmen! Daar moet je wél altijd bedacht zijn op het profetisch perspectief, maar dat is wat anders dan een dubbele bodem.

Wat ons dus te doen staat?

- Bidden!

- Heel hard werken aan goede gereformeerde uitgangspunten voor (de beoordeling van) kerkliederen; - daarbij ook dichters en andere belangstellenden inschakelen, die de gereformeerde belijdenis *van harte, onbekrompen* onderschrijven;

- dichters actief steunen en stimuleren. Wij kunnen niet de mogelijkheden bieden die men het 'Landvolk' indertijd gaf, maar we zouden bijvoorbeeld wél werkbijeenkomsten kunnen organiseren, waarin dichters elkaar kunnen helpen hun professionaliteit te vergroten en waarin hun *ook principiële* toerusting en begeleiding geboden wordt.

3.4.2. Twee liedbundels?

Tot nog toe hebben we steeds gesproken over liederen voor gebruik in de eredienst. Maar deputaten geven duidelijk aan dat zij met een kerkliedbundel een bredere toepassing beogen. Een zwaarwegend argument is hun (ook onze) bezorgdheid over het gebrek aan onderscheidingsvermogen dat buiten de erediensten ten toon gespreid wordt.

Nu denken wij dat een kerkliedbundel met een of meer rubrieken speciaal voor gebruik buiten de eredienst niet veel aan de huidige praktijk zal veranderen. Er zal nog eerder óneigenlijk gebruik van liederen uit die andere rubrieken in de eredienst plaatsvinden.

Wij hebben wél aan andere mogelijkheden gedacht, om althans enigszins invloed ten goede te kunnen uitoefenen. Twee mogelijkheden, naast elkaar:

a. Intensievere voorlichting, o.a. over concrete liederen, met nadruk op goede, maar ook afwijzing van duidelijk verkeerde liederen; een *gereformeerde lied-opvoeding*, zagezegd. Daarbij denken we niet alleen aan de tijdschriften in onze kring (dat wordt een steeds verwarrender puzzel), maar ook aan voorlichting op school, catechisatie en vereniging.

b. Naast de kerkliedbundel een aanvullende bundel om thuis en elders te zingen, waarin beter dan in de bestaande bundels gelet wordt op schriftuurlijkheid en poëtische en muzikale vormgeving. Er kunnen goede liederen in komen die in de eredienst geen zinvolle functie hebben. De selectie kan in sommige opzichten wel iets minder ' streng' zijn. De bundel kan waardevolle liederen uit het verleden bevatten die om hun verouderde taalkleed velen niet meer zo aanspreken, maar zo toch aan de vergetelheid ontruikt worden; hij kan anderstalige liederen bevatten, een royale rubriek kinderliederen, enzovoort; hij kan ook als ' proeftuin' van nieuwe liederen fungeren. Inderdaad niet erg afwijkend van *opzet* van de E&R-bundels.¹⁰⁵ Het verschil zal hoofdzakelijk in de liedkeus, in de liederen zelf, gevonden worden. Misschien is een ringbandbundel wel een goede vorm; dan hoeft er voor toevoeging van nieuwe liederen niet gewacht te worden op een volgende druk.

Nu kunnen wij niet overzien of het werken aan zo' n tweede bundel wel een *kerkelijke* taak is. Het zou mogelijk moeten zijn het in particuliere handen te geven, ware het niet dat daar al genoeg gebeurt op een wijze die soms terecht bezorgdheid oproept. Verder zit er in de huidige situatie onvermijdelijk een soort concurrentie-aspect aan deze zaak.

Wellicht is de volgende werkwijze mogelijk: eerst werken aan voorlichting en toerusting én aan die tweede bundel, en voorlopig geen wijziging aanbrengen m.b.t. liederen voor de eredienst. Maar bij deze tweede bundel wél een extra functie in gedachten houden: reservoir waaruit t.z.t. kan worden geput voor een nieuwe gezangbundel. Een ' proefbundel' wordt *doorgaans de kerk* beproefd, en krijgt daarmee onbedoeld toch een soort keurmerk mee. Dat moet *déze* bundel niet hebben: de liederen worden vrijblijvender, *buiten* de kerkdiensten, beproefd; ze worden niet als kerkliederen gezongen - hoogstens te zijner tijd, later.

En de ' concurrentie' - tja, die kunnen we tóch niet vermijden. De opstellers van de E&R-bundels wijzen er zelf op dat ze ' dit' nooit beoogd hebben: zij hebben geselecteerd met evangelisatie-doeleinden. Maar er is naast het kerkboek tot nog toe weinig alternatief.

In elk geval lijkt ons de *voorlichting* en de *toerusting*, die we hierboven noemden, wel degelijk een taak die de kerken aangaat. Maar verdere concretisering staat ons nog niet helder voor ogen.

3.5. Criteria voor kerkliederen

We hebben nu wel een heel aantal liederen te licht bevonden, maar nog niet expliciet uitgesproken wat volgens ons de inhoudelijke criteria voor een *goed* kerklied moeten zijn. Als we het goed begrepen hebben, is het juist dát wat de opstellers van het rapport als een gemis gevoeld hebben bij deputaten in het verleden.

Het zou het toetsen natuurlijk geweldig vergemakkelijken wanneer er zo' n lijst met schriftuurlijkheidskenmerken was, die je eenvoudig als zeef, als ' algoritme' kon hanteren voor alle beschikbare liederen. Maar *juist* bij liederen werkt het zo niet.

Als we hieronder dan toch een lijst geven, is dat met de kanttekening dat die *alleen in grote lijnen* een zeef kan vormen.

We hebben eerst gespeurd naar criteria van anderen (zie bijlage I).

¹⁰⁵ In ' reformatorische' kring bestaan de bundels *Alles uit aller mond* en *Ook uit de mond der kinderen*, die ook zulke categorieën herbergen.

Daarbij hebben we ons om des tijds wille beperkt tot lectuur die we in huis hebben, en die hebben we nogal haastig doorgenomen. Eigenlijk zou iemand er eens rustig tijd voor moeten uittrekken om een volledig overzicht te maken.

Onze bevindingen zijn in drie paragrafen onder te brengen: criteria van vrijgemaakten, gereformeerde-bonders en nederlands-gereformeerden.

Bij de vrijgemaakte lectuur (bijlage I.1) hebben we ook gekeken naar criteria voor psalmberijmingen, omdat die voor Schriftberijmingen daar misschien wel (voor een deel) mee samenvallen.

Mede aan de hand van de bijegeharkte criteria leggen we alvast een aantal *ter overweging* aan u voor.

Opm.: We hebben nauwelijks verschil gemaakt tussen 'harde', absolute criteria en andere die op zichzelf genomen geen doorslaggevende factor hoeven te zijn. Dat verschil moet wel gemaakt worden! Ook moet er per lied zorgvuldig *gewogen* worden. Maar dat kunnen wij niet doen; daar is een college van wijze mensen voor nodig.

a. schriftuurlijk lied

1. De liederen moeten schriftgetrouw zijn. Voor schriftberijmingen én 'vrije' liederen houdt dat in dat ze net als de psalmen staan in het kader van Gods verbond met ons. Nader gepreciseerd:

a. daarin loven en belijden we Gods Naam;

b. daarin denken we aan zijn daden, in heilshistorisch perspectief (zie 3.1.2).

Daarom geen 'actualiserende' (zie 3.1.3 / 3.1.4) of piëtistisch/mystieke liederen (zie 3.1.5).

2. Een op te nemen lied moet een 'winst' zijn boven de psalmen. Bij onze toetsing van de selectie van deputaten moesten we soms tot de conclusie komen dat het lied geen enkele meerwaarde had boven bepaalde psalmen (zie bijlage II, bespreking van de liederen 1, 20, 125).

3. Er zijn liederen die onschriftuurlijk bedoeld zijn *en daar de sporen van dragen*, of die gemakkelijk onschriftuurlijk geïnterpreteerd kunnen worden (vgl de meeste liederen van het 'Landvolk'; zie 3.2, in het bijzonder 3.2.9). Aangezien wij menen dat het onderscheidingsvermogen 'generaal genomen' niet veel groter geworden is sinds de jaren zestig, lijkt het ons de veiligste weg ze niet in onze liedbundel op te nemen.

4. Liederden waarin allerlei modieuze accenten gelegd zijn, moeten we met grote reserve bezien. Voorbeelden zijn bijbelliederden waarin een sociaal schema (arm t.o. rijk) de eigenlijke boodschap naar de achtergrond dringt (zie bespreking Lied 9 (nr. 2) in Bijlage II).

5. "De tekst van een Schriftberijming moet, gezien zijn aard, plaats en functie in de Schrift, in aanmerking komen voor zang in de liturgie" (Hattem 72/73).

Daar zou meer studie van gemaakt moeten worden. (zie 3.1.6)

6. Voor een Schriftberijming geldt dat ze de onberijmde tekst *in z' n context* recht moet doen.

Een lied dat een bepaald Schriftgedeelte weergeeft, maar daar een eigenwillige keus uit maakt of het in een eigen richting ombuigt, moet afgewezen worden, *zelfs* als er 'op zich' geen verkeerde dingen in staan. Die bescherming moeten we onszelf niet onthouden; we lopen immers het gevaar de bijbeltekst in het vervolg door een gekleurde bril te gaan lezen.

7. Vertaalde liederden moeten *ook* - indien mogelijk - vergeleken worden met het oorspronkelijke lied.

Wanneer blijkt dat er allerlei schriftuurlijke noties uit wegvertaald, wegberijmd of zonder meer weggelaten zijn, is dat op z' n minst een negatieve factor in de beoordeling. (zie 3.1.8)

b. vormgeving

1. Dat liederden in goed Nederlands gesteld en goed zingbaar moeten zijn, lijkt ons buiten kijf. Over het poëtisch en muzikaal gehalte heeft het rapport veel goede dingen gezegd, al klinkt het hier en daar wat te absoluut. Zie hieronder, 2.

¹⁰⁶ Ze moeten dus onze plaats in de heilsgeschiedenis respecteren.

Zo moeten liederden die de grote heilsfeiten bezingen, duidelijk zijn t.a.v. hun eenmaligheid (eens-voor-altijd), en van het perspectief naar de volkomen vervulling van Gods rijk.

Juist omdat de 'grote christenheid' in prediking, spel en lied zo vaak de suggestie wekt dat die feiten in het leven van de gelovigen nu herhaald (moeten) worden, staan wij gereserveerd tegenover de liederden waarin die suggestie meespeelt.

2. "De berijming moet van een dichtelijke kwaliteit zijn, en geen ' maakwerk' waarin meer gelet wordt op de schriftuurlijke zeggingswijze dan op de eisen van lied en zang" (Hattem 72/73); zo mogelijk! (Kampen 75) - m.a.w. het is niet het belangrijkste. Zie ook hierboven, 3.4.1 (kerk in de woestijn).

3. Ondoorzichtig of vervagend taalgebruik - ook al klinkt het nog zo dichtelijk - is een negatieve factor in een kerklied, evenals ' gewilde' of platvloerse uitdrukkingen.

4. a. "De zinnen moeten zo geformuleerd zijn dat ze gezongen en als zang gehoord duidelijk spreken, waarbij met name (in Schriftberijmingen m.n.) gewaakt moet worden tegen ' redenerende', c.q. ' dogmatiserende' regelconstructies, waarin het eigen karakter van de Bijbeltekst niet behouden blijft" (Hattem 72/73).

b. "- De namen en predikaten die aan de drieënige God worden toegekend, moeten in overeenstemming zijn met het bijbelse spraakgebruik.

Afgewezen worden daarom: God als ' de ziel van alles' en ' Oneindig, eeuwig wezen van alle ding dat wezen heeft', de Heilige Geest als ' heilige zoon, hemels schat', ' vogel Gods' en ' Drieuldigheid'.

- Beeldspraak en symboliek moeten zo gehanteerd worden als de bijbel dat doet.

Dus niet "Daar komt een schip geladen..., het zeil dat is de liefde, de Heilige Geest de mast" (116).

Speciaal het beeld van ' Bruidegom en bruid', toegepast op Christus en de ziel, of Jeruzalem als bruid van de ziel: de bijbel kent alleen het beeld van de *kerk* als bruid (collectief)"

(NG gezangencommissie).

c. gezangbundel

1. Bij het samenstellen van een bundel is het van belang evenwicht te betrachten. Er moet, om de GB te citeren, voldoende aandacht gegeven worden aan ' de keerzijde': die bijbelgedeelten waarin gesproken wordt van zonde, berouw en het oordeel van God.

In de bundel als geheel moeten "centrale bijbelse noties - zoals mede verwoord in de reformatorische belijdenisgeschriften - in hun verbinding van Drohbotschaft en Frohbotschaft" voldoende tot hun recht komen: de verzoening door Christus' offer aan het kruis én Gods oordeel over wie Hem verwerpt.

Waar dat ontbreekt, kun je bijvoorbeeld triomfalisme en universalisme aantreffen - dat kan ook de overheersende indruk van een hele bundel worden.

2. Aan de gezangbundel moet geen expliciete indeling meegegeven worden. Er is natuurlijk een volgorde, en het is goed als die weloverwogen gegeven wordt. Maar een indeling naar bijv. het ' kerkelijk jaar', naast een rubriek bijbelliederen en liturgische gezangen, heeft meer bezwaren dan voordele¹⁰⁷, zelfs afgezien van ons bezwaar tegen de kerkelijk-jaar-cyclus.¹⁰⁸

Voorbeelden in de voorgestelde bundel waaruit het onbevredigende van zo' n rubricering blijkt: nr. 5 zou, als ' t niet zo nauw aan Jesaja 9 verbonden was, bij de rubriek advents-/kerstliederen horen; 17 bij ' eindtijd en eeuwig leven'; 21 is - los van z' n historische achtergrond (Agnus Dei) - best op z' n plaats tussen de liederen 46-52. De nrs. 34 en 35 zijn eigenlijk geen adventsliederen als de andere in deze rubriek; 35 heeft juist z' n oorsprong in het afwijzen van ' advent' in z' n gebruikelijke invulling.

¹⁰⁷ Deputaten Gezangen 1975 pleitten er nadrukkelijk en geargumenteed voor géén verdeling aan te geven in de gezangbundel. Zie rapport hoofdstuk 8 (*Acta* Kampen 1975, p. 371-372)

¹⁰⁸ zie hierboven: 3.1.3 slot

4. Uitwerking C: Voorstellen

4.1 Een nieuw deputaatschap orde-van-dienst

Toelichting bij verzoek 1

- (a. de uitgangspunten van dit rapport te beoordelen en ze m.n. te confronteren met die van vorige deputaten en synodes;
- b. de voorgestelde besluiten in grote lijnen niet aan te nemen)

Dat er nieuwe studiedeputaten moeten komen, staat voor ons als een paal boven water: h anden vol werk. Alleen al het voorliggende rapport (met hopelijk heel veel commentaar daarop vanuit de kerken) levert stof genoeg.

Laat er duidelijk richting gegeven worden aan een evenwichtiger visie op liturgie. Er zal opnieuw een studiedeputaatschap aan het werk moeten, dat voorlopig meer werk van studie maakt en minder van 'visie'. Hun programma kan bestaan uit de volgende onderdelen:

- de argumenten uit het verleden evalueren, en *daarbij* volop de bezinningsstof betrekken die deze deputaten aangereikt hebben;
- naar een nieuwe definitie zoeken, maar daarbij vooral het positieve uit '75 en '96 trachten te combineren;
- Schriftgegevens opnieuw langsgaan;
- de orde van dienst naar 'Calvijn' (rapport: concept-besluit 3, p. 164-169) hieraan toetsen;
- (als die toetsing positief uitvalt) een bijpassende orde-van-dienst voor de middagdienst uitdenken;
- onderzoek doen naar een ordinarium-liturgie, en daarbij de gedachten hierover van dep.' 96 confronteren met wat wij hebben aangedragen (2.2) en met eigen voortgezet onderzoek;
- contact zoeken met CG/NG en zusterkerken elders in de wereld om te peilen hoe daar gedacht wordt over orden-van-dienst;
- zich bezighouden met criteria voor een gezang-*bundel* en voor toetsing van afzonderlijke liederen;
- criteria in de praktijk toetsen aan liederen in het LvK  n andere liederen. Wanneer goede liederen gevonden worden, die echt een *verrijking* ook in schriftuurlijke zin inhouden, dan bekendheid daaraan geven;

4.2 Stimulans

Toelichting bij verzoek 2

- (stappen te overwegen om voortgang van de liturgische bezinning in de kerken te stimuleren en vooral ook goede schriftuurlijke voorlichting te bevorderen)

We vragen we ons af hoe het komt dat er nu zo weinig te vinden schijnt te zijn van de studieresultaten van 20 jaar geleden. Heeft misschien 'Kampen' niet de ruimte gehad, geen noodzaak gevoeld, dit door te geven en uit te werken?

Ons verzoek is daarom, dat de synode stappen overweegt om voortgang van de liturgische bezinning in de kerken te stimuleren en vooral ook *goede schriftuurlijke voorlichting te bevorderen*.

Deze vraag heeft ook een heel praktisch doel: in de vastgestelde orden van dienst zit allerlei speelruimte. Hoe wordt die ingevuld? Wij denken dat goede bezinning op de eredienst een voorwaarde is voor het invullen van die speelruimte. We denken dat het voorstel 3 (rapport p.164-169), waarbij uitgebreide aanwijzingen worden gevoegd bij een orde van dienst, op den duur verstarrend zal werken. Essentieel is kennis van de eredienst, geen precieze voorschriften.

Wij denken aan een aantal wensen, genoemd in de voetnoot op p. 16 van het rapport. Principiële bezinning op deze punten zou voor een groot deel wel door déze synode 'afgerond' kunnen worden (voor zover dit door een synode moet gebeuren). De uitvoering ervan staat nu al in de vrijheid van de kerken. Daaruit zou kunnen voortvloeien dat het beproeven van deze vernieuwingen in de komende jaren gaat plaatsvinden in de kerken. Dat kan dan gelijk-opgaan met het doordenken ervan.

4.3 Wijzigingen in 'Kampen '75'

Toelichting bij verzoek 3

- (geen ingrijpende beslissingen te nemen ten aanzien van de orden van dienst. Maar w l:
 1. binnen de orde van dienst van 'Kampen' de ruimte te bieden om naast de schuldbelijdenis ook de genadeverkondiging als afzonderlijk element op te nemen;
 2. een duidelijk besluit te nemen over de plaats in de eredienst van het 'Amen', en de wijze waarop de gemeente het kan uitspreken;
 3. in de liturgie van 'Kampen' ruimte te maken voor de afkondigingen binnen de eredienst)

Geen ingrijpende beslissingen: daarvoor noemen wij twee redenen.

In de eerste plaats denken we dat dit rapport geen goede basis biedt voor een ingrijpend besluit. In de tweede plaats is er binnen de afgesproken orden van dienst nog zoveel ruimte tot verandering en variatie, dat grote wijzigingen niet nodig zijn. Laten de kerken eerst leren meer gebruik te maken van het bestaande.

Op een drietal kleine punten vragen wij de synode wel tot een verandering te besluiten. Het zijn drie veranderingen die niet verplichten tot een wijziging in de gebruikelijke gang van zaken, maar daarvoor wel ruimte bieden. Bovendien liggen deze ook in de lijn van voorstellen uit het rapport.

4.3.1. Genadeverkondiging

Het verzoek om binnen de orde van dienst van ' Kampen' de ruimte te bieden om naast de schuldbelijdenis ook de genadeverkondiging als afzonderlijk element op te nemen: de argumentatie daarvoor gaven wij onder 2.3.

Wij suggereren de volgende formulering:

Na de wetslezing volgt:

5a. Antwoordlied

5b. Schuldbelijdenis

(5c. Genadeverkondiging)

[De schuldbelijdenis kan in het antwoordlied worden opgenomen, maar dan moet de genadeverkondiging niet worden overgeslagen; wanneer de genadeverkondiging niet als afzonderlijk onderdeel wordt uitgesproken, kan de schuldbelijdenis worden gecombineerd met het daarop volgende gebed.]

6. Bede om vergeving en vernieuwing en om verlichting door de Heilige Geest.

Op deze wijze *kan* de bestaande praktijk blijven gehandhaafd, maar wordt naar onze mening zinvolle afwisseling mogelijk gemaakt en gestimuleerd.

Dit verzoek doen wij ook omdat, bij alle discussie die er geweest is over de wenselijkheid van een afzonderlijke genadeverkondiging, er bij ons weten nooit gezegd is dat dit fout is, of zo gevaarlijk dat het beslist vermeden moet worden. In deze situatie lijkt het ons ongewenst als de synode hier een verbod of verplichting voorschrijft.

4.3.2 Het ' Amen'

Vrij algemeen wordt beaamd dat ' Amen' in de regel als antwoord, bevestiging, instemming door de gemeente zelf uitgesproken of gezongen zou moeten worden.

In de praktijk zal dat voor velen toch echt wénnen zijn. Het moet ook weldoordacht geregeld worden.

Ook past het niet zomaar op alle plaatsen waar nu ' amen' gezegd wordt.

Wij denken aan een amen van de gemeente na de zegengroet, als na dat ' amen' ook nog een antwoordlied komt: is dat niet een beetje dubbelop? Na de zegen aan het eind van de dienst lijkt een ' amen' van de gemeente ons onjuist: God mag ook het láátste woord hebben in de eredienst.

Daarom geldt ook al bij zo' n klein onderdeel, dat er van kerkeraden veel wijsheid gevraagd wordt om het goed door te voeren. Hetzelfde geldt voor de muzikale vormgeving: áls het ' Amen' gezongen wordt, is het o.i. wijs naar een eenheid in de muzikale vormgeving te zoeken, conform art. 67 KO¹⁰⁹. Bijvoorbeeld als voorgesteld op p. 166 van het rapport.

4.3.3 Afkondigingen

Het pleidooi van deputaten om voor de afkondigingen ruimte te hebben binnen de eredienst lijkt ons overtuigend: wij stellen voor, de liturgie van Kampen 1975 aan te passen conform de formulering van deputaten op dit punt:

[Voorafgaand aan dankzegging en voorbede kunnen afkondigingen betreffende het gemeentelven plaatsvinden].

Voor dit voorstel hebben wij nog een motief, dat niet binnen de deputatensie valt. Wanneer, conform het advies van deputaten 1975, de afkondigingen vóór de dienst gedaan worden, wordt de eredienst, de ontmoeting met God, alsmáar uitgesteld. Votum en vredegroet komen dan ' wel wat laat' na het feitelijke begin van de dienst¹¹⁰.

¹⁰⁹ Deputaten schrijven op p.142 ' dat het zingen van liturgische acclamaties door de gemeente niet onder artikel 67 van de Kerkorde valt' . Wij vragen ons af waarop dit gebaseerd wordt. Spreekt art. 67 slechts over het zingen voor zover dat (berijmde) psalmen en gezangen zijn?

¹¹⁰ vgl. G. van Rongen, *Met al de Heiligen III*, Barneveld 1990, p. 200

4.4. Kerklied en gezangbundel

4.4.1. Criteria formuleren

Toelichting bij verzoek 4

(de gezangbundel niet uit te breiden zonder dat eerst duidelijk wordt vastgesteld welke functies de gezangen hebben, hoe deze functies worden omgezet in hanteerbare criteria, en hoe deze criteria functioneren bij de samenstelling van een gezangbundel)

Deputaten klagen, niet ten onrechte, dat in de periode 1960 - 1985 zo onduidelijk was welke criteria golden, en hoe deze gehanteerd werden. Helaas doet dit deputatenrapport het niet beter. Vooral de relatie tussen de geëiste schriftuurlijkheid en de gepresenteerde selectie is ons een raadsel.

Wij hebben geprobeerd een aanzet te geven voor deze studie in 3.5. en bijlage I.

4.4.2. Samenwerking m.b.t. een gezangbundel

Toelichting bij verzoek 5

(contact op te nemen met kerken in het Nederlandse taalgebied waarmee samensprekingen worden gevoerd of worden overwogen, om van hen te leren en te zien of en in hoeverre we op het gebied van een gezangbundel tot eenheid kunnen komen)

De blik is in dit deputatenrapport zeer sterk gericht op alles wat gebeurt in de Interkerkelijke Stichting voor het Kerklied (ISK), en daarmee op kerken die - helaas - door een grote kloof van ons gescheiden zijn. Maar ook de Christelijke Gereformeerde Kerken en de Nederlands Gereformeerde Kerken hebben aan een gezangbundel gewerkt. Daarmee moeten wij ons voordeel doen.

Wij kunnen ons zelfs indenken dat de synode besluit om de bundel Schriftberijmingen van de CGK vrij te geven voor beproeving in onze kerken. Dit zou in ieder geval tegemoet komen aan de wens die van 1920 tot en met 1985 is geuit op vrijwel elke synode die zich over de gezangen heeft gebogen. Wij bevinden ons dan ook op de weg die in de tijd van de Reformatie werd gegaan, onder meer door Beza en Marnix van St. Aldegonde. Zo' n keus zou getuigen van verbondenheid met ons verleden, en met hen die nu helaas gescheiden van ons ter kerke gaan, maar met wie wél officiële contacten bestaan.

4.4.3. Werken aan goede liederen

Toelichting bij verzoek 6

(te bevorderen dat er een actief beleid gevoerd wordt, waardoor onze kerken maar niet wachten of goede liederen spontaan ontstaan. Zo kan men werken aan goede liederen, onder meer door het stimuleren van dichters)

Voorgaande deputaatschappen schijnen vaak lijdelijk te hebben afgewacht wat er werd ingezonden. En dichters die iets neerlegden bij deputaten, of rechtstreeks bij de synode, werden niet altijd behandeld op een wijze die stimulerend is. Wij vragen u verandering aan te brengen in dat beleid. Dit kan enerzijds door het formuleren van duidelijke criteria (zie hiervoor), maar ook door een andere opstelling naar de dichters toe. Bijvoorbeeld door opdrachten te geven, of workshops te organiseren waarin de dichters worden geholpen en gestimuleerd. Wij weten dat dit wijsheid, vakkennis en *principiële belijndheid* vergt. Maar de zaak is het waard.

4.4.4. Voorlichting over het kerklied

Toelichting bij verzoek 7

(te zoeken naar wegen om goede, principiële voorlichting te geven op het gebied van liederen)

Wat is de waarde van een goed kerkboek wanneer daaruit zonder nadenken wordt gezongen, en wanneer buiten de kerk al even onnadenkend allerhande liederen worden gezongen?

Niet alleen als er een nieuwe gezangbundel komt, is het zaak het onderwijs en de voorlichting aan te vatten; het is nú hard nodig. Wij denken namelijk dat het daar al te zeer aan ontbroken heeft; dat vooral de principiële toerusting veel te weinig aandacht gehad heeft en dat dit rapport daarvan een weerspiegeling geeft.

Bovendien: er zijn broeders en zusters die de uitbreiding van een gezangbundel beschouwen als een symptoom van deformatie. In het verleden hebben deze mensen maar al te vaak gelijk gehad. We moeten er voor vechten dat we ook hen - en het zijn vaak de slechtsten niet - laten zien, dat uitbreiding van de gezangbundel zomin in uitgangspunten als resultaten deformatie hoeft in te houden, ja integendeel: dat we daarin gevolg geven aan een bijbelse opdracht.

4.4.5. Twee liedbundels?

Toelichting bij verzoek 8

(te overwegen of naast een bundel ten behoeve van kerkelijk gebruik ook het samenstellen van een goede liedbundel voor gebruik buiten de eredienst moet worden gestimuleerd of verzorgd)

Wij delen de zorg van deputaten over de zang buiten de zondagse kerkdienst. We denken echter dat het beter is aan twee bundels te werken dan het kerkboek uit te breiden met liederen die niet voor de kerkdienst zijn bedoeld.

Dit is geen origineel idee. Reeds in de vorige eeuw werd dit gedaan door de synode van de afgescheiden kerken te Utrecht in 1877.¹¹¹

In een bundel voor gebruik buiten de kerkdienst kunnen liederen voorkomen die door moeilijkheidsgraad, taal, leeftijds-doelgroep enz. niet geschikt zijn voor de kerkdienst. Wij denken dat het heel zinvol is hierin duidelijk te scheiden.

¹¹¹ Zie H. van Veen, *De Afscheiding en het vrije kerklied*, Reformatie 54 (1979), p. 264.

Bijlage I - Toetsingscriteria voor liederen in rapporten

I.1. Criteria van vrijgemaakte deputaten en synodes

Deputaten psalmberijming 1975¹¹² citeren richtlijnen van de synode van 1964/65:

- aan een goede psalmberijming (dienen) hoge eisen te worden gesteld, zoals:

- a. zij moet schriftgetrouw zijn; hierbij dient steeds voor ogen te staan dat de psalmen verbondslieder zijn;
- b. zij moet tekstgetrouw zijn: zij moet de tekst der onberijmde psalmen op de voet volgen; ze moeten verder in goed Nederlands gesteld en goed zingbaar zijn. (vgl. 3.3.4. - 1, 2)

Veel vonden we bij Deputaten gezangen 1975. Onder andere (bijlage 3a) het rapport van deputaten, benoemd door Assen 1961. Zij schrijven m.b.t. 'oude' gezangen waartegen bezwaar ingebracht was (Gezang 10,12, 13, 14, 21, 26):

"(sommige) regels en coupletten zijn wel minder gelukkig geformuleerd of door de dichter vermoedelijk onschriftuurlijk bedoeld, maar kunnen met enige goede wil door de gemeente toch wel schriftuurlijk verklaard en gezongen worden. De vraag is echter of deze gezangen daardoor acceptabel worden in de gereformeerde liturgie. Het is evenzeer de vraag of de kerkleden, generaal gesproken, tot zulk een Umdeutung in staat en bereid zijn. Velen zullen, door een subjectivistische en individualistische inslag maar al te zeer geneigd zijn deze gezangen te zingen met de ook door de oorspronkelijke dichter bedoelde interpretatie. Zodat het veiliger is zulke gezangen geheel te elimineren." (vgl. 3.3.4. - 5)

Over 'Hoe zal ik u ontvangen' o.a.:

1. Het heilsfeit van Christus' geboorte wordt hier niet duidelijk bezongen als feit-in-de-volheid-des-tijds, dat reeds gevolgd is door Pasen en Pinkster.
2. Zoals hier gezongen wordt kunnen de woorden door minder-schriftuurlijk belijdende christenen licht begrepen worden als een opnieuw komen van de Christus in het leven van de belijder-heden.
3. Omdat dit lied zich uitgesproken als adventslied aandient, wegen de bezwaren sub 1 en 2 zwaar."

Over 'Kom, Schepper, Geest' :

1. Hier dringt zich op de vraag, of een gebed tot de Heilige Geest nu wel een recht geestelijk gebed is. Wij kunnen niet aannemen dat de kerk van Handelingen 1 tot de Geest om zijn komst gebeden heeft (vgl. Joh. 14 : 16, 17; 16 : 7; Handelingen 1 : 4, 5; HC vraag en antwoord 116).
 2. Zeker is hier het bezwaar, dat ook in dit gezang niet blijkt de 'Einmaligheid' der heilsfeiten. De Heilige Geest kan zich bedroefd terugtrekken van de kerk, nl. als zij valt en leeft in zonde. Ook is het noodzakelijk dat steeds weer om de doorgaande Geesteswerking in de kerk gebeden wordt (vgl. Efeze 1 : 17v, 3 : 14-19; 5 : 18; I Thess. 5 : 19); maar dat is toch niet het gebed 'bezoek uw kerk' ! Wij mogen niet ondankbaar doen, alsof de Geest nog niet gekomen was en gegeven op Christus' gebed.
 3. (...) als zou juist onze jaarlijkse pinksterviering de geëigende dag zijn voor de vervulling van onze geest door de Geest van Christus.
 4. Het is ook niet juist een individueel smachten naar zijn roering te verhalen op de hele nieuwtestamentische kerk die toch reeds eeuwenlang en dat door de Heilige Geest mag roepen: Abba, Vader. (...)
- Conclusie: Onschriftuurlijk, litterair van weinig waarde: afwijzen en wegdoen!" (vgl. hierboven, 3.1.4)

Rapport deputaten gezangen 1975 (Acta Kampen 1975, p. 346):

- Oordelen van synode 72/73:

I bestaande gezangen:

1. liederen die in de gemeentezang zijn ingeburgerd, mogen niet gewijzigd worden, tenzij ze in strijd komen met de belijdenis van de kerk;
2. op het werk van een dichter of op een gangbare hymnetekst mag niet worden ingegrepen;
3. een archaische taal is bij in gebruik zijnde gezangen geen bezwaar.

II andere liederen:

1. de tekst moet, gezien zijn aard, plaats en functie in de Schrift, in aanmerking komen voor zang in de liturgie;
2. het lied moet een winst zijn boven de psalmen en mag niet leiden tot onderwaardering van de psalmen¹¹³;

¹¹² d.w.z. rapporterend aan Kampen 1975.

¹¹³ vergelijk commentaar van C. van de Waal in *En zij zingen een nieuw lied*, voetnoot op p. 35.

3. het lied moet zonder schade voor het geheel in gedeelten te zingen zijn;
4. de berijming moet van een dichterlijke kwaliteit zijn, en geen ' maakwerk' waarin meer gelet wordt op de schriftuurlijke zeggings dan op de eisen van lied en zang;
5. de zinnen moeten zo geformuleerd zijn dat ze gezongen en als zang gehoord duidelijk spreken, waarbij met name gewaakt moet worden tegen ' redenerende', c.q. ' dogmatiserende' regelconstructies, waarin het eigen karakter van de Bijbeltekst niet behouden blijft;
6. bij berijmde schriftgedeelten mag getrouwe weergave van de tekst niet worden geïnterpreteerd als: het in dezelfde exacte volgorde laten opeenvolgen van de elementen van de tekst, maar ook moet samenvattend onderzocht worden of de in de tekst als geheel gegeven inhoud op verantwoorde wijze doorkomt.

NB. Deze regels zijn door de synode van Kampen 1975 op onderdelen herzien: *Acta* art. 424.

(p. 348, interpretatie van de regels door deputaten:)

Wanneer latere bewerking een verlies aan schriftuurlijkheid of een te grote ingreep op bijv. een oorspronkelijke liedstructuur vertoonde, kon dit reden zijn een in-bepaalde-opzichten-te-waarderen lied toch niet of althans niet ongewijzigd voor te stellen.

Idem, bij vertaalde teksten: in gevallen waarin het lied zijn waarde juist aan de oorspronkelijke tekst dankt, dient in het onderzoek te worden betrokken de vraag of meer getrouwe ' vertaling' van ' het werk van een dichter' niet plaats heeft gemaakt voor een te zeer afwijkend resultaat van een ' bewerker' .

(p. 349:) over ' Lobe den Herren, den mächtigen König der Ehren'):

"herv. gezang 136 ...wijkt zo van het origineel af en stuit op zoveel bezwaren...

Liedboek 434: ...ware het niet dat de laatste strofe de lof Gods in de mond legt van de christenen én (niet tot Christus bekeerde) Joden te zamen.

Wel aanvaardbaar ' Heft op uw hoofden, poorten wijd' . De bekorting van het wat breedsprakige origineel is als winst aan te merken.

(p. 353:) ...het aanbeveling verdient niet in te grijpen op de inhoud en structuur van de eerste negen gezangen. Van (...) belang is de overweging dat aansluiting bij (...) gegroeide éérste gezangenmateriaal haar betekenis heeft...

(NB: dit heeft de synode verworpen!)

(p. 354 - moet de wet gezongen worden?:) Tot de pedagogie van de Heilige Geest heeft het sinds eeuwen behoord dat in de eredienst ook door de gemeente in haar zang werden opgenomen woorden die de Heere aan háár richtte (Psalm 15:2-5; 24:4; 32:8, 9; 81:9-11, 50:5vv, 16vv).

(over morgen- en avondzang:) Het is van belang dat de kerkelijke liturgie relatie heeft tot de dagelijkse levensgang en -besteding. (...) Ook de inhoud van de gezangen 8 en 9 bewijst de samenhang met de prediking in de eredienst; althans meerdere coupletten functioneren vruchtbaar in onze kerkdiensten.

(p. 359 - over het oude gezang 19 vs 2:) daar wordt de droefheid van de discipelen in de vroege paasmorgen overgebracht op de vertwijfeling en de bestrijding van de individuele gelovige. Dit is een ongeoorloofde parallellisering van het heilsgebeuren. (...) De Schrift spreekt zó niet over het lijden en de aanvechting van de gelovigen.

Over *Veni Creator Spiritus*: Een mystieke beïnvloeding laat zich vermoeden. De Geest wordt in deze hymne losgemaakt van de Drie Personen en weggehaald uit de heilshistorische openbaring van Jezus Christus, die zijn Geest heeft uitgestort. Tot de Geest wordt geroepen alsof Hij nog moest worden uitgestort. (...) gespeend van schriftuurlijke taal. (...) wel betere versies (...) maar alle worden ze gedrukt door het bezwaar dat de inzet van dit lied: ' Kom, Schepper, Geest' onschriftuurlijk is.

(p. 361 - over Liedboek 182 strofe 3:) Hier is het lijden meer een soort doem, die op Christus ligt, evenals op de mens.

Vs 5: komt niet duidelijk tot uitdrukking de borgtocht van Christus, zoals dat wel het geval is bij Homburg.

(p. 363 - bezwaren tegen de Ten Kate-versie van ' Een vaste burcht' :) dramatische, romantisch-heldhaftige, overdreven strijd lustige, de vijand lichtvaardig onderschattende en de strijders overmoedig opvijzelende toon. Buigt het defensieve in het offensieve om.

(p. 365:) de woorden ' om uw kribbe heengeschaard' gewijzigd in ' Door uw Geest bijeenvergaard' , om te laten uitkomen dat het de Pinksterkerk is die in de voortgang van de heilshistorie het feest van Christus' geboorte viert.

(p. 365 - over Liedboek 205:) De triomf van de Zoon van God over ' de duivel' en ' de vijand' wordt zo ' triomferend' , dat niet volledig recht gedaan wordt aan wat de Schrift zegt dat de laatste vijand, de dood, nog onttroond moet worden.

(p. 366 - over ' De ware kerk des Heeren' , liedboek 303 o.a.): "Men kan zich afvragen of de beide laatste regels van couplet 1 wel juist zijn: "Want God, zo staat geschreven, / zag naar zijn dienstmaagd om". Blijkens de woorden ' zo staat geschreven' heeft W. Barnard gedacht aan wat Maria in haar lofzang zegt, Luc. 1:48. Is de dichter/vertaler niet bezig geweest Luc. 1:48 te allegoriseren (Maria wordt kerk)?" - Opmerkelijk is dat het vervolgens toch goedgepraat wordt: het gaat om het punt van vergelijking: in het omzien, toen, naar Maria zag God naar zijn kerk om. Dat was het oordeel van deputaten; de synode heeft deze redering blijkbaar niet gevolgd en een andere berijming gekozen.

(p. 367 - over ' Dankt, dankt nu allen God' , Liedboek 44:) derde couplet waarin de dichter zich toch weer van Rinckart verwijderd en bovendien formuleringen kiest die de doxologie van God drieëinig verzwakken en abstraheren.

(p. 372 - over volgorde en structuur:) ...verschillende liederen (...) op meer dan één heilsfeit betrekking hebben; dit laatste kan zelfs een verdienste van het lied zijn (geen enkel heilsfeit staat immers op zichzelf).

dat het tot de rijkdom van het Pinksterheil en de aard van het Pinksterevangelie behoort dat van dat bepaalde feit ("Hand. 2") niet veel expres en specifiek wordt gezongen. De *Pinhster*prediking is vol van de verkondiging van de *opstanding* van Christus...

dat deputaten uw synode aanraden (...) niet in enige uitgave "kopjes" aan te brengen noch op enige andere wijze een verdeling aan te geven (...) het worde overgelaten (...) voor elke gelegenheid te bepalen wat (...) het passende lied is.

Acta art. 436, p. 209: Het lied ' O grote God, O goede Heer' is te archaïstisch van taal.

Acta art. 430, p. 209: ' Wilt heden nu treden' , ' O Heer die daar' en ' Komt nu met zang' : niet geschikt geacht (...) als nationale liederen ontstaan en als nationaal-historische liederen nog worden gezongen.

Rapport deputaten 1978:

p. 12, over liedboek 67: zijn inzake de weergave van de schrifttekst bezwaren in te brengen.

p. 14. over gezang 5: Liedboek 48 heeft als bezwaar, dat deze onvoldoende aansluit aan de Schrift en de verklaring van het ' Onze vader' in de H.C., en bovendien een modern-verzwakkende zegging heeft.

p. 15. Liedboek 383: komt wegens modernistische zegswijze en inhoud niet in aanmerking voor zang in de liturgie.

p. 15. Liedboek 134: de weergave in couplet 1 is niet Schriftgetrouw, terwijl tegen de coupletten 2 en 3 (die eigenlijk vrije liederen zijn) uit taalkundig oogpunt bezwaren zijn in te brengen. NH bundel 26: bezwaren van taalkundige en exegetische aard (m.n. tegen de regel "God heeft in de mens behagen").

I.2. Een rapport uit de Gereformeerde Bond

De Gereformeerde Bond bevindt zich t.o.v. het *Liedboek voor de Kerken* in een heel andere positie dan wij: het gaat om een in hun kerken allang aanvaarde bundel. Men staat in principe afwijzend tegenover het ' vrije' lied, omdat "wij, óók in de zang der gemeente, zo dicht mogelijk bij de Schrift zelf willen aansluiten". Bijbelliederen zouden dus wél in aanmerking kunnen komen; daarom heeft men daar in de jaren zeventig een commissie benoemd die alle 115 bijbelliederen in het LvK getoetst heeft. In februari 1980 werd het rapport van deze commissie gepubliceerd¹¹⁴. Het is een interessant rapport, waaruit we hier maar vluchtig kunnen citeren, en daarmee de *genuanceerde* benadering van de commissie niet geheel recht kunnen doen.

Het rapport behandelt theologische en literaire aspecten van deze liederen. Men heeft getoetst t.a.v.:

¹¹⁴ *De bijbelliederen van het ' Liedboek voor de Kerken' getoetst*. Uitgave vanwege de Gereformeerde Bond in de Nederlandse Hervormde Kerk

1. theologische aanvaardbaarheid

In de eerste plaats vielen teksten uit de apocriefe boeken af (LvK 44 - "Dankt, dankt nu allen God"! - en 45): geen Schriftberijming.

Verder heeft men gekeken naar een al dan niet evenwichtige belichting van de bijbelse boodschap. Onevenwichtigheid viel op bij de *keuze* van de Schriftgedeelten: wat is bij de dichters de maatstaf voor hun keus geweest?

Ook bleek het verband met de context soms te weinig in rekening gebracht. "Het is de commissie niet geheel duidelijk of dit selectieve Schriftgebruik leidde tot afwijkende interpretaties van bijbelse grondbegrippen, dan wel omgekeerd."

Ze hebben de ' exegetische vertekeningen' gerangschikt om vier punten:

- de ' keerzijde' van de boodschap: behalve de boodschap van Gods genade ook de waarschuwing tegen ongelof en onbekeerlijkheid, en de toorn Gods daarover. Ze noemen als voorbeeld Lied 19, en het *overslaan* van Deut. 30:15 (in Lied 7), Spr. 8:36 (in Lied 22) enz.

- de verzoening: een te gering aantal bijbelgedeelten is gekozen waarvan het evangelie van de verzoening door het kruis de grondtoon vormt. Zo ontbreekt zelfs Jesaja 53 en (wat dit betreft) de brief aan de Hebreëen. "Over het algemeen heeft de commissie de indruk, dat aan het priesterlijk werk van de Grote Hogepriester van onze belijdenis te kort is gedaan en eenzijdig aan Zijn koninklijk ambt aandacht is geschonken, met vele door ons vooral hier in de tijd te vervullen opdrachten. Daardoor komt ook het christologisch gezichtspunt te kort." (Voorbeeld Lied 108: de suggestie dat liefhebben de voorwaarde is voor het nieuwe leven i.p.v. de onmisbare vrucht ervan)

- triomfalisme en universalisme. De commissie "voelt (...) een verwantschap aan een optimistische mensbeschouwing, passend in een levensgevoel dat geruime tijd opgeld heeft gedaan." (Vb. Lied 3: "voor iedereen gebouwd" - vgl. Openb. 22 : 15, slot van Lied 6 en 25; 27 : 4; 63; 69 (Christus met ' de wan in zijn hand' niet berijmd); 81 slot str. 7; 94; 101 (bovendien: kán dat: slot str. 5?!); 113 (Op. 20 : 14 en 15 ontbreken).

- andere exegetische bezwaren.

Bijvoorbeeld Lied 10, waar de spits van het verhaal ligt in de kwantiteit en de aard van de bewapening, terwijl het grote verschil het geloof is: "Ik kom tot u in de naam van de Here der heerscharen, de God der slagorden van Israël, Die gij gehoond hebt."

Een soortgelijk scheeffrekken in Lied 12 (stilte); 59 (armoede-ideaal); 55 (koninkrijk/geloof).

Enzovoort.

Bij dit punt wijst de commissie erop dat "voor langere tijd een bepaalde interpretatie van allerlei Schriftgedeelten ook via dit deel van het Liedboek de gemeente wordt ingezongen".

Wat algemeen gesteld: men trof nogal eens divergentie tussen berijming en tekst aan: of de dichter laat teveel van de pericoop liggen, of hij knoopt er een eigen boodschap aan vast ("verdergaande eigen dichterlijke inspiratie"). Vb: Lied 31, 49, 51, 57, 63, 72, 73, 84, 85, 86, 94, 97, 99, 100, 112.

Te waarderen "ondanks detailkritiek", vond men er toch ook nog zo' n 25. "Deze waardering geldt de wijze, waarop de verschillende dichters de inhoud der gekozen Schriftgedeelten in deze liederen hebben verwoord."¹¹⁵

2. Het literaire aspect

- elitair en cryptisch taalgebruik

"De liederen die Barnard berijmd heeft, zijn (...) het meest elitair: cryptische formuleringen, gezochte woordspelingen, eigenaardige zinsbouw en weinig fraaie rijmbehandeling vindt men in vele van zijn gedichten. Invloed van wat men destijds de experimentele dichtkunst placht te noemen, is hieraan niet vreemd. Nu is dat op zichzelf genomen geen reden om een afkeurend oordeel te vellen, maar gezien de functie die de bijbelliederaren hebben voor de gemeentezang, is een dergelijke wijze van berijmen niet aanbevelenswaardig" (Veel voorbeelden, o.a. Lied 2, refrein; 3; **43 : 6**; 113).

- vreemde of onjuiste woorden en uitdrukkingen. Ik kies uit de voorbeelden:

Lied 9 : 6 heeft "om haar *vergeefse* staat"

Lied 25 : 2 "gij ziet hoe *groots* Hij zich zijn *witte* weg zal banen

Lied 39 : 5 "de oude mannen dromen *onomwonden*"

Lied 43 : 6 "dit is de dag waarvoor wij overnachten"

Lied 54 : 3 (het zaad uit de gelijkenis) "het *sterft* aan de doornen beneden, / de vogels van boven af"

¹¹⁵ - Ik moet zeggen dat ze daarin m.i. veel te royaal geweest zijn; zie de bijlage: Lied 9, 26, 78, 95, 103 en 115 waarderen zij positief (maar 1, 15, 20, 21, 30, 33, 34, 43 en 87 wijzen ook zij af).

Lied 56 : 4 geheel, 5 "kom, dat het water knielt, / bij ons aan boord!"
 Lied 62 : 4 "Nu wilt ontbranden aan liefdeswoord"
 Lied 85 : 2 "de Naam is opgestaan"
 Lied 99 : 3 "...kiemen uit zijn graf,/ zij bloeien uit zijn wonden"
 Lied 101 : 1 "(Christus:) een zoon die naar zijn vader aardt"
 Lied 109 : 1 "in de hemel is een dans" doet zeer gewild aan

- gekunstelde zinsbouw. Soms. Voorbeelden:

Lied 3 : 3 "Uit Abraham geboren / die zo gezworven heeft / is, wie om God te horen / gestorven is en leeft"

Lied 9 : 2 "Niemand ter wereld is / van rang en stand gewis, / want God alleen is heilig"

Lied 54 - allemaal wonderlijke constructies

- nog enkele losse opmerkingen, bijv.: Lied 76 : 1 ' praattaal' , Lied 89 (m.n. str. 2 en 3) en 99 ' maakwerk' .

Eindconclusie:

"(De commissie moet) tot haar grote spijt vaststellen, dat de verzameling bijbelliederen niet de indruk wekt, dat daarin vele schatten liggen die we alleen maar tot onze grote schade ongebruikt zouden kunnen laten.(...) Theologisch ziet de commissie als een bron van bezwaren de eenzijdige keuze der berijmde teksten. Daardoor komen in de bijbelliederenverzameling als geheel centrale bijbelse noties - zoals mede verwoord in de reformatorische belijdenisgeschriften - in hun verbinding van Drohbotschaft en Frohbotschaft niet voldoende tot hun recht. (...) Literair is het oordeel van de commissie minder ongunstig. Niettemin is in een aantal liederen het taalgebruik een belemmering voor de gemeente, haar gevoelens daarin uitgedrukt te vinden."

Het eindadvies is dan ook: je kunt er hoogstens spaarzaam gebruik van maken, maar in hun geheel is het niet verantwoord ze een plaats in de eredienst van de gemeente te geven.

I.3. De gezangencommissie van de Nederlands Gereformeerde Kerken

Van een vriend, die lid geweest is van de gezangencommissie in de Nederlands Gereformeerde Kerken, hebben wij een kopie van de aldaar gehanteerde criteria gekregen.¹¹⁶ In de tachtiger jaren heeft men alle liederen in het LvK getoetst. In heel wat gemeenten werd namelijk al uit het Liedboek gezongen, maar er was toch wel behoefte aan voorlichting bijv. over het schriftuurlijke gehalte van de liederen. Bij de criteria staan *voorbeelden* uit het LvK, maar ze zijn *algemeen* bedoeld.

Een overzicht:

1. Schriftuurlijke inhoud van de liederen

(opm. vooraf: Er zijn criteria die absoluut zijn en tot een eenduidige keuze leiden, en (vele) andere die min of meer relatief zijn en die een afweging noodzakelijk maken.)

- De namen en predikaten die aan de drieënige God worden toegekend, moeten in overeenstemming zijn met het bijbelse spraakgebruik.

Afgewezen worden daarom: God als ' de ziel van alles' en ' Oneindig, eeuwig wezen van alle ding dat wezen heeft' (422)¹¹⁷, de Heilige Geest als ' heilige zon, hemels schat' (240), ' vogel Gods' (250) en ' Drieuldigheid' (165!)¹¹⁸.

- Beeldspraak en symboliek moeten zo gehanteerd worden als de bijbel dat doet.

Dus niet "Daar komt een schip geladen..., het zeil dat is de liefde, de Heilige Geest de mast" (116). Speciaal het beeld van ' Bruidegom en bruid' , toegepast op Christus en de ziel (295) of Jeruzalem als bruid van de ziel (263): de bijbel kent alleen het beeld van de *kerk* als bruid (collectief).

Bij de bijbelliederen rijzen vragen als:

¹¹⁶ Die hebben we anderhalf jaar geleden ook doorgegeven aan onze deputaten.

¹¹⁷ de nummers verwijzen naar die in het LvK

¹¹⁸ ook 253, in selectie: 85

¹¹⁹ zie ook 428 (dep.-selectie 96)

- Is de *keus* van de te berijmen pericoop wel juist? Vb 108.
 - Is het juist een verhaal *zonder meer* te zingen? Vb 24, 37.
 - Is de pericoop juist *afgebakend* of wordt er iets essentieels in weggelaten? Vb. 31: losgehaakt van de voorafgaande profetie.
 - Is de pericoop getrouw gevolgd?
 - Niet in 61 (betrokken op de natuur en niet op Gods volk), 19 (het hart van de psalm is overgeslagen)
 - Is er niet teveel bij gemaakt?
 - Vb 110 (alleen str. 1 is weergave van het opgegeven bijbelgedeelte)
- Opm.: enkele 'bijbelliederen' zijn eigenlijk 'andere liederen' 33vb1: beide omgebogen in de richting van een avondmaalslied.
- Sommige liederen suggereren dat de vroegere *heilsfeiten opnieuw plaatsvinden*. Je moet wel 'delicaat onderscheiden' tussen levendig voorstellen (vb 155, 124) en 'werkelijke herhaling'; alleen de laatste categorie wordt afgewezen. Vb 180, 236.
 - Bij zulke actualisering dreigen de gevaren van *allegorese en/of vergeestelijking*. Vb. 11, 12, 80.
 - Lieder met formuleringen die sterk een vorm van *natuurgodsdienst* suggereren, dienen afgewezen te worden. Vb 54.
 - Sommige liederen zijn te zoetelijk of te romantisch. Vb 131, 391.
 - Sommige liederen zijn te *piëtistisch* of te *mystiek*. Vb 157 (vgl. voor hetzelfde beeld, maar dan naar de bijbel: 262), 263, 264.
 - Ook af te wijzen: uitgesproken dualistisch (ziel/lichaam). Vb 263.
 - Idem humanistische liederen. Vb 489, 490.
 - Duidelijk onbijbels ook: 348 (misoffer), 369 (huwelijk als sacrament).
 - T.a.v. vaderlandse liederen wordt betwijfeld of ze in een bundel kerkliederen thuishoren.

2. Niet-verouderd taalgebruik

In de praktijk bleken meer taal-factoren een rol te spelen. Zo bleken er twee groepen van liederen te onderscheiden:

a. liederen die min of meer onbegrijpelijk zijn:

al te dichtelijk en daardoor ondoorzichtig (vb 22, 86, 198); door oude taal moeilijk te volgen (vb 13, 18, 50, 153, 174, 190, 419, 421 - niet doorslaggevend bij 145, 154, 196, 412, 414, 415, 416, 420); verouderde uitdrukkingen (vb 159 'uws lieven naams lof', 192 'mijns Heren Christi dood');

b. liederen die minder fraai en/of minder zingbaar zijn: een veelheid van taalverschijnselen:

lelijke of foute constructies, onjuiste beeldspraak, onzingbare medeklinkers, stoplappen, aanvoegende wijs met lelijke afkortingen, elisie en contractie (vb in 78 'k blijf d' Uw' altijd'), ouderwets taalgebruik (vb 262 'gij maagden die de Heer verbeidt'), gebruik van vreemde woorden (vb 25 Oriënt, Adonai, 301 misericordia).

3. Aanvullende criteria (later toegevoegd, ook i.v.m. de aanvullende bundel):

- Lieder waarin een gebed tot de Heilige Geest voorkomt, worden (na langdurige discussie) afgewezen (237, 239, 241).

- "Voorzichtigheid is geboden waar het de omgang met de typologie betreft" (vb een lied met de regels "Christus ging als eerste door de doodsjordaan, / wat als scheiding heerste kan niet meer bestaan" is afgewezen).

- Ook worden niet opgenomen in de a.b. liederen waarvan voorzien kan worden dat ze slechts zeer sporadisch in de liturgie zullen kunnen functioneren (vb. een berijming van 2 Sam. 7 : 18-29, Davids dankgebed).

In 1988 heeft men de Landelijke Vergadering in Dronten een selectie uit het LvK aangeboden. Ook is er een aanvullende bundel voorgesteld (die pas in 1994 bij Buijten en Schipperheijn verschenen is). De selectie, te vinden achterin die aanvullende bundel, is royaal: 194 van de 491 liederen. De aanvullende bundel nummert gewoon door, tot 540.

Een van de commissieleden diende in Dronten een minderheidsrapport in, waarin tegen een heel aantal liederen bezwaar gemaakt werd. Een illustratie van het feit dat je bij eenstemmigheid over de criteria toch nog verschillend kunt oordelen.